

გორბი სოსიუზილი

ბიუბანი

გიორგი სოსიაშვილი

ძ ი ე ბ ა ნ ი

გაბრიელ
გაბრიელ
გაბრიელ
გაბრიელ
გაბრიელ

თბილისი
2007

წიგნი იბეჭდება ცხინვალის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
სამეცნიერო საბჭოს რეკომენდაციით

წიგნში თავმოყრილია ავტორის მიერ სხვადასხვა დროს
სამეცნიერო ჟურნალებსა და პერიოდულ გამოცემებში გამოქვეყნე-
ბული შრომები და ისტორიული ნარკვევები, რომლებიც შიდა
ქართლის – ჩვენი ქვეყნის უძველესი კუთხის ისტორიის
არაერთ საინტერესო საკითხს ეხება.

რედაქტორი: ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი
დავით ახლოური

რეცენზენტები: პროფ. ზაზა ცოტნიაშვილი
პროფ. ალექსანდრე მღებრიშვილი

ოსთა რელიგიური ცხოვრების ისტორიიდან (ვაჩილას კულტი)

ცნობილია, რომ ოსები, ანთროპოლოგიური თვალსაზრისით
დიდი ევროპეიდული რასის ბალკანურ-კავკასიურ რასას მიეკუთვნე-
ბიან, ხოლო ეთნოლინგვისტურად ინდოევროპულ ენათა
ოჯახის ირანულ ჯგუფში შემავალი ხალხია. ოსთა დიდი
ნაწილი მართმადიდებელი ქრისტიანია, მათი ერთი ჯგუფი კი
მაჰმადიანური სარწმუნოების სუნიტური მიმდინარეობის აღმსარე-
ბელი. ოსი ხალხის გაქრისტიანების საქმეში დიდი როლი
ითამაშა როგორც ბიზანტიამ, ისე საქართველოს სამეფო კარმა.
აღან-ოსთა ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე მოქცევა X საუკუნის
II ნახევარში მოხდა. ოსებში ქრისტიანობის პროპაგანდის ინიცია-
ტორად საქართველო გამოდიოდა, ამიტომ სარწმუნოებრივი
კუთხით საქართველოს გავლენა ოსეთზე ძალზე დიდი იყო. ამ
პროცესმა ასახვა ჰპოვა ოსთა ლექსიკაშიც. ამ მხრივ საინტერესო
დაკვირვება ჰქონდა აწ განსვენებულ მკვლევარს ვ. ითონიშვილს,
როგორც მეცნიერი აღნიშნავდა: „მოგვიანებით ბიზანტიის
იდეოლოგიურ გავლენას ოსებზე უკვე საქართველოს ქრისტიანუ-
ლი კულტურის ზეგავლენა ენაცვლებოდა. ამაზე ნათლად მეტყ-
ველებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ ქრისტიანულ კულტთან დაკავში-
რებული ტერმინოლოგია ოსურ ენაში თითქმის მთლიანად
ქართულიდან არის ნასესხები: ოს. Дзуар – „ჯვარი“, ოს. кьуыри
– „კვირა“, ოს. морхо – „მარხვა“, ოს. бараска – „პარასკევი“,
ოს. таранджелос – „მთავარანგელოზი“, ოს. мыкалганыртае
– „მიქელ-გაბრიელი“, ოს. чыристи – „ქრისტე“...“¹

1. ვ. ითონიშვილი, ნარკვევები კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 2004, გვ. 165

საქართველოში ჩამოსახლებულმა ოსებმა თან ჩამოიყოლეს თავიანთი წარმართული ჩვევები, რომლებიც ოსურ მოსახლეობაში ქრისტიანობის გავრცელებამ ვერ გამოდევნა.

ოსთა სარწმუნოებრივ მდგომარეობას საინტერესოდ აღწერს XVIII საუკუნის ქართველი ისტორიკოსი და გეოგრაფი ვახუშტი ბაგრატიონი: „ხოლო თავაურნი, ქურთაულნი, ვალაგირი, ვაიქომი, დიგორელნი და ბასიანელნი (ოსური თემები ჩრდილოეთ კავკასიაში - გ.ს.) რომელთა თავნი და წარჩინებულნი მათნი არიან მაჰმადიანნი და დაბალნი გლეხნი ქრისტიანნი, გარნა უმეტარნი ორივეს რჯულისანი, რამეთუ გარჩევა მათი არს ესე; რომელნი სჭამენ ღორსა, არიან ქრისტიანნი და რომელნი სჭამენ ცხენსა ესენი არიან მაჰმადიანნი. გარნა ყოველთავე უწყიან მგზავრი კერპისა, რომელსა უწოდებენ ვაჩილას, რამეთუ შესწირვიან ელიას თხასა და ჯორცსა შეჭამენ თვთვე, ხოლო ტყავსა გასჭიმვენ მაღალსა ძელსა ზედა და თაყვანსცემენ ტყავსა მას დღესა შინა ელიასასა, რათა არ მოუვლინოსთ ელიამ სეტყუანი და მოსცეს ნაყოფნი ქუეყანისანი“.¹

ვახუშტის აღნიშნულ ცნობაში, ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ვაჩილას კერპი, რომელიც, როგორც ცნობიდან ჩანს, ჩრდილოეთში მცხოვრები ოსების სალოცავი იყო. ოსებს, როგორც ცნობილია, სხვა კერპებიც ჰქონდათ, მათ შორის აღსანიშნავია ქურდებისა და მძარცველების ღვთაება „საუბარავი“, რომელიც ალაგირის მთებში, ს. ბიზში მდებარეობდა და როგორც ვ. ითონიშვილი აღნიშნავდა: „ამ კერპმა ერთ-ერთი უპოპულარესი სასოფლო

1. ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 639

სალოცავის რანგში XX ს-ის დასაწყისამდე შემოინახა თავი“.¹ ოსთა ერთ-ერთი სალოცავი კერპი იყო ასევე ჩრდ. ოსეთის ს. პანათგანში XIX ს-ის მიწურულს არსებული ფარნიჯი ძუარი, მკვლელთა მფარველი ღვთაება.² საქართველოს სამეფო ხელისუფლება ოსთა გაქრისტიანების საქმეში არაერთ ღონისძიებას ატარებდა, გავისხენოთ თუნდაც გაიოზ რექტორის საქმიანობა, ასევე ჩრდილოეთ ოსეთში ქართველი მისიონერების მოღვაწეობა,³ ამ საქმესვე ემსახურებოდა რუსეთის ხელისუფლების მიერ დაარსებული ოსთა სასულიერო კომისია, რომელმაც 1860 წლამდე იარსება,⁴ ქრისტიანიზაციამ ოსებში წარმართული წეს-ჩვეულებები საბოლოოდ ვერ აღმოფხვრა. XIX საუკუნის დასასრულამდე ოსებში წარმართული ტრადიციები იმდენად ძლიერი ყოფილა, რომ თვით ოსი სასულიერო პირებიც კი იმხილებოდნენ კერპთაყვანისმცემლობაში.⁵ წარმართულმა კერპებმა, მათ შორის ვახუშტის ცნობაში მოხსენიებულმა ვაჩილას კერპმა მოგვიანებით ქრისტიანული დატვირთვა შეიძინა. XX საუკუნის დასაწყისში ოსი მღვდელი პ. სანაკოვეი აღწერდა რა ე.წ. სამხრეთ ოსეთის რელიგიურ მდგომარეობას, მიუთითებდა, რომ ქრისტიანული სარწმუნოების მდგომარეობა სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიაზე ფრიად სავალალო იყო იმ მიზეზის

1. ვ. ითონიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 218

2. იქვე, გვ. 219

3. მ. გაჩეჩილაძე, სამაჩაბლოს ოსთა ყოფა-ცხოვრება, ზნე-ჩვეულება, კულტურა, თბ., 1991, გვ. 49

4. იქვე, გვ. 53

5. კ. ტოლიაშვილი, შიდა ქართლში რელიგიური ცხოვრების ერთი ეპიზოდის შესახებ, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის საისტორიო აღმანახი „კლიო“, №23, 2004, გვ. 71

გამო, რომ ოსები ე.წ. „ძუართა“ წარმართულ სალოცავებზე ლოცულობდნენ. პ. სანაკოვეის გადმოცემით, ოსებს ასეთი გაწარმართებული ქრისტიანული წმინდანი ჰქონდათ, მაგალითად: „უასტირჯი“ (წმინდა გიორგის სახელზე) „მაირამი“ (ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის სახელზე), „ვაცილა“ (წმინდა ილია წინასწარმეტყველის სახელზე), „მკალგაბირი“ (წმინდა მთავარანგელოზის მიქაელის სახელზე).¹ ვაჩილას კულტი ოსურ წარმართულ პანთეონში უკავშირდებოდა თხის კულტს. თხის კულტი იმდენად ძლიერ იყო ოსებში, რომ ქართულ საზოგადოებრიობაში ვაჩილა ოსი ადამიანის სინონიმად იყო გადაქცეული, ამაზე ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს ეპისკოპოს პეტრე კონჭოშვილის წერილი ეპისკოპოს კირიონისადმი (მომავალში საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი კირიონ II). ეპისკოპოსი პეტრე კონჭოშვილი, რომელიც 1865 წლიდან XIX საუკუნის 70-იანი წლების შუა ხანებამდე ჯავაში კეთილმოწყისის თანამდებობას ასრულებდა. კარგად სცნობდა ოსთა სარწმუნოებრივ მდგომარეობას. მოგვიანებით 1905 წელს კირიონისადმი რუსეთის ქ. კისლავოდსკიდან გამოგზავნილ წერილში აღნიშნავდა, რომ: „კავკავიდან მოვიდნენ ორი მღვდელი ოსთაგანნი და პეტიცია მისცეს მიტროპოლიტსა, შემდეგი შინაარსისა: სამხრეთ ოსეთიც შემოუერთეთ ჩრდილოეთისას და საკუთარი ეპისკოპოსი ოსთაგანი დაგვინიშნეთ ჩვენს ეპარქიისათვისო მღვდელს დაენიშნოს ჯამაგირი თვითეულს წელში 1200 მანეთი და დიაკონს 400 მანეთი, პიდონის სემინარია გადაკეთდეს გიმნაზიად, გადმოიტანოს კავკავში, რომელშიაც მასწავლებელნი ოსთაგანნიც იქნებიანო.

1. კ. ტოლიაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 72

ეს ვაჩილებიც (ხაზგასმა ჩვენია – გ.ს.) თავისას ცდილობენ, ხოლო ძველ ივერიელთა სძინავთ!“¹

ამ გამოთქმაში ეპისკოპოს პეტრე კონჭოშვილისაგან ხაზი აქვს გასმული ოსთა წარმართობას.

ვაჩილას კერპის დღესასწაულზე ძალზე საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის გაზეთ „დროების“ ოსი კორესპონდენტი – გიორგი ლიახველი (ჩოჩიშვილი). მისი გადმოცემით: „20 ივლისს ოსები დღესასწაულობენ ვაჩილის დღეობას. დღეობა არის ხოლმე მუხის ქვეშ. ვაჩილას ყოველთვის დაუკლავენ ხოლმე თხას. რომლის ტყავსაც იქვე ხეზე ჩამოჰკიდებენ და თაყვანს სცემენ. ვაჩილას საზოგადო სალოცავი იმყოფება ჩრდილოეთ ოსეთში, სოფ. კაკადურში, ამ სოფლის ახლოს არის ერთი გამოქვაბული ალაგი. მღვიმეში სდგას ტრაპეზი, რომელზედაც თხის თავი სძევს. დღესასწაულის წინ ოსები ამოირჩევენ ხოლმე „დეკანოზს“. სამი დღის განმავლობაში დეკანოზი უნდა გაიწმინდოს, ე.ი. ღამ-ღამით იბანოს ტანი რძით, იმარხულოს და სხვ. მესამე დღეს დეკანოზმა უნდა ჩაიცვას თეთრი ტანისამოსი და ლუდით უნდა გაამგზავროს გამოქვაბულ ალაგში, მას უკან მიჰყვება ხალხი, მაგრამ მღვიმესთან რომ მიუახლოვდებიან, ხალხი დადგება და აქედან „დეკანოზი“ მარტოკა შიშით შედის „წმინდა-წმინდაში“, სადაც ლუდი უნდა დასდგას ტრაპეზზე და თითონ იმ ღამეს იქ უნდა იწვეს. ხალხი მეორე დღემდის მშვიერი რჩება და ელის დეკანოზს. დილას როდესაც ადგება დეკანოზი, ლუდი გადაღვრილი დახვდება. თუ ოსეთისაკენ დაიღვარა ლუდი, მომავალს წელში ოსეთში

1. ვ. კიკნაძე, ცხოვრება და ღვაწლი ეპისკოპოს პეტრე კონჭოშვილისა, თბ., 2003, გვ. 180

კარგი მოსავალი იქნება, დეკანოზი გამოდის და ეუბნება ხალხს, რომ მომავალ წელს კარგი მოსავალი იქნებაო. ხალხი აჯილ-ლოებს მას, ზოგიერთი ყანწით არაყით და ზოგი ხაბიზგინით...“¹

გ. ლიახველი (ჩოჩიშვილი) იქვე მიუთითებს, რომ ოსები პატივს სცემენ ოთხ წმინდანს: ილიას (ვაჩილას), თევდორე თორელს (ფალვარა), ნიკოლოზს (თუთირე) და გიორგის (ვასჯირჯის). ვაჩილას დაუკლავენ თხას, თუთირეს ხარს, ფალვარას ღორს და ვასჯირჯის ცხვარს.²

ოსების მიერ განსაკუთრებულ თაყვანისცემას ელია წინასწარმეტყველისადმი ხაზს უსვამდა XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში საქართველოში მყოფი გერმანელი მოგზაური იაკობ რაინეგსი, რომელიც აღნიშნავდა:

„მდინარე გიზელის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობენ კარიში, შემდეგ დასავლეთით კაკადური, უფრო ჩრდილოეთით ლამარ-ლონი, კალაჩესის მოდგმის გვარები. ყობანის მოდგმა და მისი გვარი საუროვა, რომელიც მშვენიერი ცხვრებითაა ცნობილი, მდებარეობს მთლად სამხრეთით, უმაღლეს ქედთან ახლოს. აქვე არის აგრეთვე ოსებისათვის ცნობილი საკვირველი გამოქვაბული, რომელსაც ჰქვია ტაუვეჩილიე, ანუ მეგობრობის გამოქვაბული წინასწარმეტყველ ელიასი.“³

ზემოთ მოყვანილი გადმოცემიდან აშკარაა, რომ ვაჩილას კულტს და ვაჩილობის დღესასწაულს წარმართული დატვირთვა ჰქონდა. მას ქრისტიანულ სარწმუნოებასთან თითქმის არაფერი

აკავშირებს.

ვაჩილას კულტის შესახებ საინტერესო დაკვირვება ჰქონდა აკად. ივ. ჯავახიშვილს, იგი აღნიშნავს: „კახეთში ძველადვე ცნობილი გვარის ვაჩინაძეს სახელის მიხედვით უფლება გვაქვს დავასკვნათ, რომ წინათ ვაჩინა ქართულში მამაკაცის სახელი უნდა ყოფილიყო, რომელიც ტოტემურობის ნიადაგზე იყო გაზრდილი, დათვის, კურდღელსა და ქურციკას მსგავსად, შესაძლებელია ცხოველის სახელი ყოფილიყო“.¹

როგორც ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, მართალია ვაჩინა არც ერთ ქართულ ლექსიკონში არ გვხვდება, მაგრამ გამოკითხვის გზით ცხადი ხდება, რომ ვაჩინა ქართლში ნიშნავდა მამალ თხას. ივ. ჯავახიშვილს ჩაუწერია ქართლის ს. კარბის მცხოვრები ეკა ბიძინაშვილის ცნობა, რომლის მიხედვით ვაჩინას (ანდა ვაჩილას) ქართლში მამალ თხას უწოდებენ, რომელზედაც ოსები ლოცულობენო.² აკად. ივ. ჯავახიშვილი, იქვე, სქოლიოში წერს, რომ „საქართველოში გადმოსახლებულ ოსებს სიტყვა ვაჩინა ქართველებისაგან აქვთ შეთვისებული ისევე, როგორც შოტაც, პირიქითელ ოსებს სიტყვა ვაჩინა, როგორც ვს. მილლერისა და ფრეიმანისა, ისევე ეპისკოპოსი იოსებ ვლადიკავკაველის რუსულ-ოსური ლექსიკონებიდან ჩანს არ მოეპოვებათ“.³

აღსანიშნავია, რომ ვაჩილას კულტი დღესაც არის გავრცელებული საქართველოში მცხოვრებ ოსებში. ვაჩილას კულტის პატივისცემათ ოსურ სოფლებში ივლისის თვეში დაწესებულია

1. გაზ. „დროება“ №258, 1883, გვ. 3

2. იქვე.

3. იაკობ რაინეგსი, მოგზაურობა საქართველოში, გერმანიიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო გ. გელაშვილმა, თბ., 2002, გვ. 217

1. ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. ტ. X, თბ., 1992, გვ. 179

2. იქვე.

3. იქვე, გვ. 179-180

დღესასწაული — ვაჩილობა (მაგ. გორის რაიონი სოფ. გოიანთკარი) ვაჩილას კულტის პოპულარობის მიუხედავად, ადგილობრივმა მოსახლეობამ არ იცის ამ დღესასწაულის ნამდვილი არსი, ვაჩილობაზე აქაური ოსები იკრიბებიან, ვაჩილას პატივსაცემად დღევანდელ პერიოდში აგებულ ტაძარში. აღსანიშნავია, ისიც, რომ ქართული ტრადიციისაგან განსხვავებით, ოსები საკულტო სუფრებს შლიან ტაძრის შიგნით.

ვაჩილას კულტი ოსებს ჩრდილოეთ ოსეთიდან აქვთ შემოტანილი და მას ქართულ არც წარმართულ და არც ქრისტიანულ ტრადიციებთან არავითარი კავშირი არ აქვს. ამას ადასტურებს ისიც, რომ ვაჩილობას მხოლოდ ოსები აღნიშნავენ. ჩვენს მიერ ზემოთ ნახსენებ, ოსური სოფლის გოიანთკარის (ამ სოფლის სახელი მომდინარეობს აქ მცხოვრები გოიანელების გვარიდან — გ.ს.) გვერდით არაერთი ქართული სოფელია, მაგ. ქვეში, არცევი, აძვი, მაგრამ ამ სოფლებისათვის „ვაჩილობა“ სრულიად უცხოა.

ვაჩილას ჩრდილოეთ ოსეთიდან წარმომავლობაზე, როგორც ვნახეთ, მიუთითებდნენ ვახუშტი ბაგრატიონი და „დროების“ კორესპონდენტი გიორგი ლიახველი.

როგორც ჩანს, ოსებმა თხის კულტი შემოიტანეს ჩრდილოეთიდან. მას ქართულ ენაში მოუძებნეს შესატყვისი სახელი — ვაჩილა, რომელიც სწორედ მათ ტოტემს უკავშირდებოდა.

იაკობ რაინეგსი

ოსთა რელიგიური ცხოვრების შესახებ

გერმანელმა მკვლევარმა იაკობ რაინეგსმა, რომლის ნამდვილი სახელი და გვარი იყო ქრისტიან რუდოლფ ელიზი, XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში კავკასიაში იმოგზაურა და ამ მოგზაურობის შედეგად შექმნა ნაშრომი „კავკასიის საყოველთაო ისტორიულ-ტოპოგრაფიული აღწერა“, რომელიც ორი ნაწილისაგან შედგება. ამ ნაშრომის მეორე ნაწილი საქართველოს ეხება. იაკობ რაინეგსის წიგნში საყურადღებო ცნობებია ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ. აქ არის წარმოდგენილი ასევე საქართველოში მცხოვრები არაქართული ეთნოსების ყოფა-ცხოვრების ამსახველი მასალაც. იაკობ რაინეგსის თხზულებაში გარკვეული ადგილი ეთმობა ოსთა რელიგიურ ცხოვრებას.

გერმანელი მოგზაურის აღწერით, მისი მოგზაურობის (XVIII საუკუნის 80-იანი წლები) დროს ოსთა უმეტესობა ურწმუნო წარმართი იყო. მათ ერთ ნაწილს მიღებული ჰქონდა მუსლიმანური სარწმუნოება, ხოლო მცირე ნაწილი ქრისტიანულ აღმსარებლობას მისდევდა. ოსების გაქრისტიანების საქმეში იაკობ რაინეგსის ცნობით, დიდ როლს ასრულებდა საქართველო, ხალხში დაცული გადმოცემებით, ოსები თამარ მეფის მიერ ყოფილან გაქრისტიანებულნი.

„ქართული (გეორგიანული) გადმოცემების მოწმობით ყველა ოსი თამარ მეფის მიერ იქნა დამორჩილებული და გაქრისტიანებული. ეს სარწმუნოება საკმაოდ შორს უნდა ყოფილიყო გავრცელებული, რადგან ოსების მთებში აქა-იქ კიდევ გვხვდება

ქვის ძველი ეკლესიები და პატარა სამლოცველოები“.¹

ოსთა ერთი ნაწილის გაქრისტიანების მიუხედავად, წარმართული წეს-ჩვეულებანი მათში საკმაოდ დიდხანს დარჩა.

საქართველოს სამეფო კარი ცდილობდა ქრისტიანული სარწმუნოების პროპაგანდით მთიელი ხალხი, მათ შორის ოსებიც შემოემტკიცებინა, თუმცა ეს არც ისე ადვილი იყო, რადგან ოსებისათვის ქრისტიანობა, უცხო რელიგიას წარმოადგენდა.

როგორც იაკობ რაინეგსი გადმოგვცემს: „ქრისტიანობამ მათ ალბათ არც ბედნიერება მოუტანა და არც განწმენდა, რადგან მალე კვლავ თავის ძველ ჩვევებსა და უვიცობას დაუბრუნდნენ და ქრისტიანობა დაივიწყეს. ამავე დროს მათ ერთხმად სწამთ, რომ მარხვა არის ძალზე საპატიო საქმე და ამიტომ სომეხ და ქართველ ქრისტიანებთან ერთად მთელი დიდმარხვის დროს არ ჭამენ არც ხორცს, არც თევზს, არც ქონს, ზეთს და რძეს. მათ საკვებს ამ დროს შეადგენს გამხმარი პური, მარილწყალში მოხარშული ლობიო, მუხუნდო და ხახვი“.²

ოსებში იმ დროს გავრცელებული ყოფილა ბოროტი და კეთილი სულების თაყვანისცემა. ოსურ მოსახლეობაში მაგიური რიტუალის დადასტურება საკმაოდ გვიანდელ პერიოდში ცხადყოფს, რომ აღნიშნული ხალხის ეთნოფსიქიკა ჯერ კიდევ არ იყო ქრისტიანულ სარწმუნოებასთან ნაზავი. იაკობ რაინეგსის ცნობით:

„ისინი (ოსები - გ.ს.) ძალზე ცრუმორწმუნენი არიან და ერთმანეთში ავრცელებენ მას. მათ სწამთ კეთილი და ბოროტი

1. ი. რაინეგსი, მოგზაურობა საქართველოში, გერმანიიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო გ. გელაშვილმა, თბ., 2002, გვ. 211

2. იქვე, გვ. 211

სულების გავლენით მოქმედი ძალების არსებობა, რომლებსაც საკუთარ სახელებსაც კი არქმევენ. სწამთ, რომ სულების სიჯიუტის დაშოშმინება მარხვით, შეწირულობით და მსხვერპლ-შეწირვით შეუძლიათ, ხოლო ჯადოქრული (მაგიური) სიტყვებითა და წყევლით (თუ შელოცვით) კი ჰგონიათ, რომ სულაც აიძულებენ მათთვის სარგებლის მოტანას“.¹

ვერ ვიტყვით, რომელი მეზობელი ეთნოსიდან ვრცელდებოდა ოსებში მაგიური რიტუალები, თუმცა მაგიური რიტუალები, როგორც ადამიანთა რელიგიური წარმოდგენების ერთ-ერთი ნაირსახეობა, ქართულ სინამდვილეშიც გვხვდება.² წარმართული წესები ოსებში საკმაოდ გვიან პერიოდამდე იყო შემორჩენილი, ოსთა წარმართულ პანეთონში XX საუკუნემდე არსებობდა ქურდების და მძარცველების ღვთაება „საუბარაგი“ და მკვლელთა მფარველი „ფარნიჯი ძუარი“.³

დავუბრუნდეთ ი. რაინეგსის თხზულებას.

გერმანელი მოგზაური, თავის მოგზაურობის წიგნში საგანგებოდ ჩერდება ოსებში ელია წინასწარმეტყველის თაყვანისცემაზე, რომელიც მათში მოსავლიანობის ღვთაებამდე იყო ამალღებული და უდიდესი პატივისცემით სარგებლობდა. ელია წინასწარმეტყველის სახელზე ოსებს განსაკუთრებული დღე ჰქონდათ დაწესებული და მისთვის ელიას სახელობის გამოქვაბულთან საგანგებო რიტუალს ატარებდნენ.

„მდინარე გიზელის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობდნენ კარიშაუ, შემდეგ დასავლეთით კაკადური, კიდევ უფრო ჩრდილოე-

1. ი. რაინეგსი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 211

2. ე. ნადირაძე, მსოფლიოს რელიგიები, თბ., 1996, გვ. 24-25

3. ვ. ითონიშვილი, ნარკვევები კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 2002, გვ. 219

თით ლამარ-დონი - კალაჩეს მოდგმის გვარები. ყობანის მოდგმა კი და მისი გვარი საუროვა, რომელიც მშვენიერი ცხვრებითაა ცნობილი, მდებარეობს მთლად სამხრეთით, უმაღლეს ქედთან ახლოს. აქვე არის აგრეთვე ოსებისათვის ცნობილი საკვირველი გამოქვაბული, რომელსაც ჰქვია ტაუვეჩიილიე, ანუ მეგობრობის გამოქვაბული წინასწარმეტყველ ელიასი. ეს წინასწარმეტყველი თურმე აქ ჩერდებოდა და ახლაც ხანდახან გამოჩნდება ხოლმე. წელიწადში ერთხელ ოსები დიდი რაოდენობით გროვდებიან ამ გამოქვაბულთან და ისმენენ საკვირველებებს, რომლებიც მათი უკანასკნელი სტუმრობის შემდეგ მოხდა. ამას ისმენენ ტყეში მცხოვრები რამდენიმე ძმათაგანი, რომლებიც არიან ლამარდონის გვარიდან და თავის თავს ელიას მსახურებს და ამ სახლის ზედამხედველებს უწოდებენ, რისთვისაც მათ მოსახლეობა მოწყალებას აძლევს. სამი დღე რჩებიან აქ ოსები. ჭამენ, სვამენ, ეცნობიან ერთმანეთს და თავის შვილებს ნიშნავენ. აქ ასევე სხვადასხვა ცრუმორწმუნე გამოვლინებებიც ხდებოდა თურმე, რაც მე საფუძვლიანად ვერ შევიტყვე¹.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საქართველოს სამეფო კარი ოსეთში ქრისტიანული სარწმუნოების გავრცელებას ხელს ჯერ კიდევ ადრეულ შუასაუკუნეებში უწყობდა. გარდა წმინდა რელიგიური მომენტისა, ამ „სარწმუნოებრივ პოლიტიკაში“ იყო სახელმწიფოებრივი გავლენის გავრცელების ელემენტიც. კავკასიაში დაწინაურებულ ქრისტიანულ სახელმწიფოს, იგულისხმება საქართველო, ესაჭიროებოდა ერთიანი სამეფო სკიპტრის ქვეშ გაერთიანებული კავკასია, სადაც დომინანტი ქრის-

1. ი. რაინესი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 218

ტიანული სარწმუნოება იქნებოდა, ეს მომენტი გვიანფეოდალურ ხანაშიც იჩენდა თავს, როდესაც ქართლ-კახეთის მმართველმა წრეებმა ოსეთში ქრისტიანული კულტურის გასავრცელებლად მისიონერების გაგზავნა იწყეს. სწორედ ამ მოტივით შეიქმნა „ოსეთის სასულიერო კომისია“ - 1742 წელს. მოგვიანებით, საიმპერატორო კარი ყოველ ღონეს ხმარობდა, რომ ოსეთში ქრისტეს სჯული გაეცრელებინა. შედარებით გვიანდელი ხანის გერმანელი მოგზაური ედუარდ აიხვალდი, რომელმაც საქართველოში XIX საუკუნის 20-იან წლებში იმოგზაურა, აღნიშნავდა, რომ რუსული ხელისუფლება ოსებს ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე მოქცევის მიზნით, გასამრჯელოს სახით აძლევდა ფულს და ტილოს პერანგს. ხაზინიდან ყოველ წელს, ოსების გასაქრისტიანებლად 15000 მანეთზე მეტი იხარჯებოდა.¹

ოსები ქრისტიანობის მიმართ იმდენად გულგრილნი იყვნენ, რომ გასამრჯელოს აღების მიზნით ისინი რამდენჯერმე ინათლებოდნენ.² ოსეთის ტერიტორიაზე იაკობ რაინესს უნახავს წმინდა გიორგის სახელზე აგებული ქრისტიანული ტაძარი. ეს ტაძარი, როგორც გერმანელი მოგზაური აღნიშნავს, ყოფილა „შეფეშიდან სამხრეთით მაღალ მთაზე“. ეკლესია იმ დროისათვის კარგად ყოფილა შენახული. იაკობ რაინესის დაკვირვებით ჩანს, რომ ეს ეკლესია უწინ მოქმედი იყო და იქ ბერებიც ცხოვრობდნენ: „იქ ჯერაც ორი ზარია და ამტკიცებენ ასევე, რომ წიგნები, ბერების სამოსელი, თასი და ჯვარი ახლაც განსაკუთრებულ საიდუმლო ადგილას არის დაცული, იმავე

1. ედუარდ აიხვალდი, საქართველოს შესახებ, გერმანიიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო გ. გელაშვილმა, თბ., 2005, გვ. 116
2. იქვე, გვ. 34

მათზე, რომელზეც ეკლესია ღვას; მის ირგვლივ ამ გრანიტოვან კლდეში ბევრი ქვაბულია დიდი ჯაფითა და მონღოლებით გამოკვეთილი; ესენიც უწინ ან ბერების ან განდეგილების საცხოვრებლები იყო. სადაც არც ერთი სამარხიც (აკლდამაც) კი არ ყოფილა¹; აღნიშნული ეკლესია განთქმული ყოფილა თავისი სასწაულებრივი ძალით. ოსები ქერის მოსავლის აღების შემდეგ იკრიბებოდნენ ამ ეკლესიაში, სადაც წირვას ქართველი, „ქრისტიანელი გეორგიანელი მღვდელი“ აღავლენდა. იაკობ რაინეგსის თქმით, ეს წირვა მღვდლისათვის შემოსავლის წყარო იყო.

ოსები იმ იმედით, რომ მოძღვრის ღოცვა მათზე სასიკეთოდ იმოქმედებდა, ქართველ მღვდელს გასამრჯელოს უხვად უხდიდნენ. ოსები „კლავენ ცხვრებს, ურიგებენ ხორცს გაჭირვებულებს, ან შეექცევიან მათ ნათესავებთან ერთად. თავს, ფეხებსა და ტყავს ჰკიდებენ ხეებზე და მათ სწრაფად ან მოგვიანო ხრწანში მოელიან თავიანთ სურვილების ასრულებას“².

ოსთა წარმოდგენით ამ ეკლესიის გვერდით მეხით დაღუპული ადამიანი წმინდანად ითვლებოდა. ასეთი ადამიანის გარდაცვალებას ოსები ზეიმით აღნიშნავდნენ, კლავდნენ შავ ვაცს, რომლის ტყავს გატენიდნენ და საფლავის ახლოს მაღალ ძელზე ჰკიდებდნენ. ეს რიტუალი სრულდებოდა გარდაცვლილის უკვდავსაყოფად³.

1. ი. რაინეგსი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 219

2. იქვე.

3. ი. რაინეგსი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 220

ქორდის ღვთისმშობლის ტაძრის ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტი

სოფელი ქორდი მდ. პატარა ლიახვის ხეობაში არსებული სოფლებიდან თავისი მდიდარი ისტორიული წარსულითა და ხუროთმოძღვრული ძეგლების სიუხვით გამოირჩევა.

ქორდის სიძველეებს გამოკვლევები მიუძღვნეს ისეთმა ცნობილმა მეცნიერებმა, როგორებიც იყვნენ: პროფ. ი. მეგრელიძე და პროფ. ს. მაკალათია. სოფელ ქორდის შესახებ საინტერესო ეთნოლოგიური მასალები ჰქონდა მოძიებული აწ განსვენებულ მეცნიერს, პროფ. გ. ჯალაბაძეს, რომელსაც აღნიშნული მასალის გამოქვეყნება ვერ დასცალდა. საისტორიო წყაროებში ქორდი ადრეფეოდალური ხანიდან გვხვდება, კერძოდ, VII საუკუნის სომხურ გეოგრაფიაში, რომელშიც IV საუკუნის ქართლის ტერიტორიაა აღწერილი, აღნიშნულ წყაროში ჩამოთვლილია შიდა ქართლის რამდენიმე ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული, მათ შორის - ქორდითირიკოს ხევი¹, რომელიც პატარა ლიახვის ხეობის ქვემო წელს მოიცავდა და ის სწორედ სოფელ ქორდის სახელწოდებიდან მომდინარეობდა.¹

ქართულ საისტორიო წყაროებში, კერძოდ კი, დოკუმენტურ მასალებში ქორდი იხსენიება ადრეული შუასაუკუნეებიდან, XIV საუკუნის ქართ-კახეთ-მესხეთის საკათალიკოსო მამულების სითარხნის გუჯარიდან ჩანს, რომ ქორდი კათალიკოსის კუთვ-

1. გ. სოსიაშვილი, ქორდის ისტორიიდან, გაზ. „ლიტერატურული ცხინვალი“, №1, 2001, გვ. 9

2. ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედ. ტ. III, 1970, გვ. 179

ნილი სოფელი იყო.² XVI საუკუნის I ნახევარში ქორდში ყმა-
მამულს ფლობდა ქართლის სამეფო კარი.¹ XVI საუკუნის II
ნახევარში ქორდი კვლავ საპატრიარქოს მფლობელობაშია, ამავე
პერიოდში საპატრიარქოს და სამეფო კარს შორის ქორდის და
მასთან ერთად რამდენიმე სოფლის გამო დავა ჩამოვარდა,
რომელიც საპატრიარქოს სასარგებლოდ გადაწყდა.²

XVII საუკუნის ათიან წლებში ქორდი კვლავ მცხეთის
საეკლესიო მამულთა ნუსხაშია, ხოლო 1626 წელს ქართლის
კათალიკოს-პატრიარქმა ზაქარია (ჯორჯაძე) (1623-1630 წ.წ.)
აზნაურ გედევანიშვილებს ქორდში მცხოვრები ყმები უბოძა.
XVII საუკუნიდან ქორდი ხდება აღნიშნული საგვარეულოს
კუთვნილი სოფელი, რაზეც მიგვანიშნებს სოფლის ტერიტორიაზე
მთავარანგელოზის ტაძარში შემორჩენილი ეპიგრაფიკული
წარწერები, აღნიშნულ ტაძარში დაკრძალულნი არიან სწორედ
გედევანიშვილთა საგვარეულოს წარმომადგენლები. გედევანიშვი-
ლები, რომლებიც მოიხსენიებიან 1850 წელს შედგენილ ქართ-
კახეთის თავად-აზნაურთა სიაში³, XX საუკუნის ბოლომდე
სახლობდნენ ქორდში. დღემდე შემორჩენილია XIX საუკუნის
შუა წლებში აგებული გედევანიშვილთა სახლი.

ქორდის ტერიტორიაზე არსებული ხუროთმოძღვრული
ძეგლებიდან თავისი სიძველით გამოირჩევა ღვთისმშობლის
ერთნავიანი, ბაზილიკური ტიპის ტაძარი, ამ ტაძრის გარდა
სოფლის ტერიტორიაზე, მის შემოგარენში შემორჩენილია

1. თ. ჟორდანი, ქრონიკები, ტ. II, გვ. 376

2. გ. სოსიაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 9

3. იხ. ქართლ-კახეთის თავადები და აზნაურები, ფოტოტიპური გამოცემა
ზურაბ ჭუმბურიძის რედაქციით, თბ., 2005, გვ. 314-315

არაერთი ნაგებობა, მათ შორის გვიანშუასაუკუნეებში აგებული
თავდასაცავი ციხე, რომელიც ლეკიანობისაგან თავდაცვის მიზნით
აიგო.¹

ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარი, XX საუკუნის ბოლოს
უაღრესად სავალალო მდგომარეობაში იყო, სახურავი მთლად
ჩაქცეული, კედლები ნახევრად დანგრეული, ისე, რომ
მლოცველებიც კი ვეღარ შედიოდნენ, XX საუკუნის მიწურულს
ღვთისმშობლის ბაზილიკური ტაძრის აღდგენა იტვირთა ქორდის
მკვიდრმა ეკონომიკის მეცნიერებთა კანდიდატმა ლერი ჯალა-
ბაძემ. ტაძრის აღდგენისას ჩრდილოეთ კედელზე დატანებულ
თახჩაში აღმოჩნდა წარწერიანი დაზიანებული ქვა, რომლის
შესახებ ქვემოთ შევჩერდებით.

ქორდის ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარი თავის დროზე
მოუნახულებია პროფ. ი. მეგრელიძეს, რომელსაც დასავლეთ
კედელზე მრგვლოვანი ასოებით შესრულებული წარწერისათვის
მიუკვლევეია წმინდა გიორგის გამოსახულებასთან ერთად.
დაზიანებული წარწერა მეცნიერის დაკვირვებით ასე ირჩეოდა:

„ქ შ-ე ს-იპი.

... ღპი ივ“²

აღმოსავლეთ კედელზე, სარკმლის ზემოთ მკვლევარს
უნახავს ქვაზე მხატვრულად ამოკვეთილი ჯვარი. „საქართველოს
ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობის“ მე-5 ტომში
სადაც გორის, კასპის, მცხეთის, ქარელის, ხაშურის რაიონებში
არსებული სიძველეებია აღნუსხული, გარკვეული ადგილი ქორ-

1. ჰ. ზაქარაია, საქართველოს ძველი ციხე-სიმაგრეები, თბ., 1988, გვ. 173

2. ი. მეგრელიძე, სიძველეები ლიახვის ხეობაში, ტ. II, თბ., 1997, გვ. 16

დასაც ეთმობა და ჩვენს მიერ ზემოთ ნახსენები ღვთისმშობლის სახელობის დარბაზული ნაგებობა XVI-XVIII ს.ს.-ით არის დათარიღებული.

აკად. პ. ზაქარაია წერს:

„ღვთისმშობლის ეკლესია, არქიტექტურული ძეგლი, დგას სოფლის განაპირას, სამხრეთით, მდ. ლიახვის მარჯვენა ნაპირზე, თარიღდება XV-XVII ს-თვის. ეკლესია დარბაზულია (5X8 მ), ნაგები რიყის ქვით, კონსტრუქციული ნაწილები, კუთხეები და კარ-სარკმლის წირთხლები თლილი ქვისაა. კამაროვანი გადახურვა ჩანგრეულია. შენობის ნახევარწრიული ტომპანებიანი შესასვლელები სამხრეთით და დასავლეთითაა. აღმოსავლეთით ერთი სარკმელია, სამხრეთით - ორი, დარბაზის გრძივ კედლებზე ორ-ორი ნახევარწრიული თაღია. საკურთხეველი, რომელიც თავდაპირველად ერთი საფეხურით ყოფილა აწეული, შემდეგში კიდევ უფრო აუმაღლებიათ და აქ აგურისა და ქვის ორკარიანი კანკელი დაუდგამთ. აღმოსავლეთის ფასადზე, კეხის ქვემოთ, მომწვანო ქვაზე დაბალ-რელიეფიანი ჯვარია გამოსახული. დანარჩენ ფასადებს მარტივი ფორმის გრეხილი გასდევს - დასავლეთის კედელზე სამსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერაა - იკითხება პირველი სტრიქონი: „ქრისტე შეიწყალე გიორგი!“¹ ქორდის ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარზე თავის დროზე რამდენიმე წარწერა ამოუკითხავს პროფ. გ. ჯალაბაძეს, რომელსაც თავის ჩანაწერებში დაწვრილებით აქვს აღწერილი აღნიშნული ძეგლი. განსვენებული მეცნიერი ამ წარწერებთან დაკავშირებით აღნიშნავს:

1. საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, ტ. 5, 1990, გვ. 117

„ერთი წარწერა წინ აქვს შესავლის მაღლა კედლის ქვაზე და ერთიც შიგნით სატრაპეზოს განყოფილების შესავლის სვეტზეა დაყოლებული. კედლის ქვისა და ამ ტრაპეზში ჩატანებულ წარწერებიან ქვების გარდა, პატარა ქვის ნატეხიც ნაპოვნი კედლის ქვის წარწერა ნუსხა-ხუცურით არის ამოჭრილი და ასე იკითხება:

ა-შ ი-ე გიი აშენა გაიანე

ღვთამდ გიორგის პატივსა

კედლის ქვა ქრონიკაზე არ მიგვითითებს, ასე, რომ ჩვენ უნდა მივმართოთ მეორე წარწერას, რომელიც ტრაპეზის კედლის ქვაზეა, მაგრამ ეს ქვა გაჭრილია, თუ გატეხილი და მისი ნაწილი დაკარგულია ან სადმეა ჩატანებული ისევ კედელში. წარწერის ფრაგმენტი ასე იკითხება:

წეესივი

ა-ადიდი გაუგებარია

მეორე ნაპოვნი ქვა, რომელიც იქ იყო ტრაპეზთან, უფრო სწორედ ეგდო, აქვს შემდეგი სახის წარწერა:

ამ წარწერიდან შეიძლება ამოვიკითხოთ: „ნათელსა ჟამს ღვთამდ ნეტარსა“, მაგრამ ეს არ გვაძლევს საშუალებას, რომ დავადგინოთ თარიღი. ერთი კია, რომ თარიღის წარწერაც და აღმშენებლის ვინაობაც აქ უნდა იყოს გაბნეული“.

როგორც ჩანს, პროფ. გ. ჯალაბაძეს მხედველობიდან გამორჩა დასავლეთის კედელზე ამოკვეთილი ასომთავრული წარწერა, რომელიც, როგორც ზემოთაც მიუთითებდით აკად. პ. ზაქარაიამ ამოიკითხა და ამ წარწერაში მოხსენიებულია ვინმე გიორგი. იგი ჩვენი აზრით უნდა იყოს ტაძრის ქტიტორი. პროფ. გ. ჯალაბაძის მიერ მოკვლეული ნუსხა-ხუცურით შესრულებული წარწერაც შინაარსობრივად იდენტური გვეჩვენება ზემოთ აღნიშ-

ნულ ასომთავრულ წარწერასთან, წარწერა იშიფრებოდა შემდეგნაირად: „დრომად გიორგის პატივსა“. აქაც სწორედ გიორგია ნახსენები და, ჩვენი აზრით, ესეც ტაძრის აშენებელ გიორგიზე მიგვანიშნებს.

ტაძრის ამგების ვინაობა, ვფიქრობთ, ამ წარწერებიდან სავსებით ირკვევა, ქტიტორი გიორგია, ოღონდ ძნელი სათქმელია, საერო პირი იყო ის, თუ სასულიერო. ამ წარწერების გარდა, როგორც აღვნიშნეთ, ტაძრის რესტავრაციის დროს არის ნაპოვნი ასომთავრულით შესრულებული წარწერიანი ქვის ფრაგმენტი, რომელიც ზემოთ უკვე ვახსენეთ. ქვა თეთრი ფერისაა, დაზიანებული გახლავთ, არის დაკუთხული ფორმის (11 სმ X 9 სმ). მომტვრეული აქვს ქვედა ნაწილი, მაგრამ ასომთავრული ასონიშნების მოხაზულობა მაინც ირკვევა. მასზე გამოსახული ასოები, საკმაოდ დაზვეწილი ფორმისაა. სულ სამი ასონიშანია, დაკვირვების შედეგად, ცხადი ხდება, რომ წარწერას ქვედა ნაწილი აკლია, სადაც უსათუოდ იქნებოდა ნახსენები ღვთისმშობელი, რომლის სახელსაც ატარებს თავად ეს ტაძარი. პირველი ასონიშნის ტრანსკრიფცია მიგვანიშნებს, რომ მის ერთ მხარეს ბოლო ნაწილი აკლია, აღნიშნული ასო-ბგერა ეჭვს გარეშეა, რომ მხედრულ წილს აღნიშნავს.¹ მეორე ასონიშანი ემთხვევა ასომთავრულ მ-ს და შესაბამისად აღნიშნავს მხედრულ მანს. მისი ბოლო ასევე დაზიანებულია, მაგრამ ასონიშნის აღდგენის საფუძველზე შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ბოლო წრიული მოყვანილობის ჰქონდა. მესამე ასონიშანი, არის ძლიერ დაზიანებული, ვიზუალურად ჩანს მხოლოდ ამ ასო-ბგერის ზემოთა

1. იხ. მწიგნობრობაჲ ქართული, შემდგენელი ელენე მაჭავარიანი, თბ., 1989

ნაწილის ფრაგმენტი და ის მსგავსებას პოულობს ასომთავრულ თან.

ამ წარწერაში ორწერტილი განკვეთის ნიშნად არის გამოყენებული და თავად ეს სიტყვა ასე შეიძლება წავიკითხოთ: „წმინდაო“.

ასომთავრული წარწერების სიუხვე გვაპარაუდებინებს, რომ ქორდის ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარი გაცილებით ადრეა აგებული, ვიდრე ეს „ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობაშია“ დათარიღებული. ჩვენი აზრით, სავსებით მართალია პროფ. ი. მეგრელიძე, როდესაც აღნიშნულ ნაგებობას კუსირეთის ეკლესიაზე (IX ს.) აღრინდელად მიიჩნევს. რაც შეხება ნუსხურ და მხედრულ წარწერებს, არ არის გამორიცხული, რომ მოგვიანებით მოხდა ტაძრის შეკეთება და შესაბამისად ნუსხა-ხუცურით და მხედრულით შესრულებული წარწერებიანი ქვები ჩაემატა.

„ოსიანობა“ და სამაჩაბლო

(„ხოლო რაოდენნი ოსნი დავსწერეთ ამ ადგილებთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი, შემდგომად მეპატრონეთა მათთაგან გარდმოსახლებულან ოსნი და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან ვინადთგან მტერთაგან ბარს შინა კაცნი შემცირებულან ვახუშტი“)

თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ერთ-ერთ პრობლემატურ საკითხად ითვლება საქართველოში ოსთა მიგრაციის ისტორიული ასპექტების კვლევა.

ოსთა მიგრაციის ისტორიის შესწავლა არაერთი მეცნიერის დაინტერესების საგნად იქცა. დაიწერა მრავალი გამოკვლევა. ჩვენ აქ არ შევუდგებით საკითხის ირგვლივ არსებული ლიტერატურის მიმოხილვას, იგი ვრცლად გახლავთ მოცემული პროფ. რ. თოფჩიშვილის მონოგრაფიაში „საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები“ (თბ., 1997).

წინამდებარე პუბლიკაციის მიზანია, ისტორიულ ფაქტებზე დაყრდნობით აჩვენოს, თუ რა ხასიათი ჰქონდა ოსთა მიგრაციას საქართველოში, რა ფორმით იყო გამოხატული ალან-ოსთა ჩამოსახლებისათვის დამახასიათებელი აგრესია, რომელიც ქართველი ხალხის მეხსიერებას „ოსიანობის“ სახელით შერჩა.

საქართველოში ოსთა მიგრაციის შესახებ მეცნიერებაში აზრთა სხვადასხვაობაა.

უკანასკნელი ხანის კვლევა-ძიებამ ცხადყო, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ოსების შემოსვლა XV საუკუნიდან იწყება. როგორც პროფ. რ. თოფჩიშვილი მიუთითებს: „დვალეთში ოსების შემოსახლება იწყება XV საუკუნიდან. ეს პროცესი აქ ძირითადად განხორციელდა XVI ს-ში. XVII ს-ში კი დვალეთში დასრულდა ადგილობრივი ქართველური ტომის - დვალეების ასიმილაცია ოსების მიერ... დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე ოსთა პირველი დასახლებები ჩნდება თრუსოსა და მალრან-დვალეთში. ოსების აქ დასახლება ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანი ხეობებიდან XVII ს-ის I ნახევარში განხორციელდა... შიდა ქართლის მთიანეთში, მდინარე დიდი ლიახვის ზემო წელზე ოსთა მიგრაცია ხდება XVII ს-ის მეორე ნახევრიდან“.¹

ოსთა მიგრაციის საქმეში, ცხადია, დიდი როლი ითამაშა ტერიტორიულმა ფაქტორმა. ჩრდილო კავკასიასთან დამაკავშირებელმა იმ გზა-ბილიკებმა, რომლის გამოყენებითაც ოსები ქართლის მთიანეთს უკავშირდებოდნენ.²

ოსთა ჩამოსახლებას მრავალი მიზეზი ჰქონდა. ამ მიზეზთაგან ერთ-ერთი უმთავრესი კი მათი მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობა იყო. მონღოლთა მიერ ჩრდილოეთ კავკასიის ივარქმნამ, ოსები სილატაკის პირას მიიყვანა, ამიტომ ისინი სარჩოს მოსაპოვებლად ბარისაკენ დაიძრნენ. ამის შესახებ ზაქარია ჭიჭინაძე წერს: „ამ დამშეულმა ოსებმა იწყეს აქეთ-იქით გარდაცვენა და დღიური ლუკმის ძებნა მათხოვრობით, ასეთის დამშეულის ოსების ერთი

1. რ. თოფჩიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 218-219

2. გ. თოფჩიშვილი, საქართველო-ოსეთის ურთიერთობა XV-XVIII ს.ს. თბ., 1969, გვ. 49-50

ნაწილი გადასახლდა შირვანში, ერთი ნაწილი ჩერქეზეთში და ერთი ნაწილიც გადასახლდა ქართლში¹.

საქართველოს ტერიტორიაზე ოსთა მიგრაციის პროცესი პროფ. დ. გვრიტიშვილმა სამ ნაწილად დაჰყო:

„1) შეიარაღებული ოსთა დიდი ჯგუფები თავს ესხმიან ქართველებით დასახლებულ ხეობებს და ძალით იკავებდნენ ამ ადგილებს და თვითონაც სახლდებიან. ჩამოსახლების ეს სახე XIII-XIV ს.ს. უნდა ყოფილიყო.

2) ესა თუ ის ქართველი თავადი, ან მეფე წინასწარ შეთანხმებით ოსთა დიდ ჯგუფებს თავის მიწა-წყალზე ასახლებს. ეს სახე შედარებით მოგვიანო ხანისაა.

3) ეკონომიკური პირობებით შევიწროებული ოსი გლეხი იძულებულია ნებით ეყმოს ქართველ თავადს. ამ სახემ შემდეგში ხიზნობის სახე მიიღო².

ოსთა მიგრაციის პროცესს აგრესიული ხასიათი ჰქონდა. ისინი ძალით უპირისპირდებოდნენ ადგილობრივ მცხოვრებლებს, ამაზე ჯერ კიდევ უამთააღმწერელი მიუთითებდა:

„ამისათვის იშლებოდა ქვეყანა ქართლისა და მთავარი ბაყათარი (იგულისხმება ოსთა ბელადი - გ.ს.) განდიდებულ იყო და აოხრებდა ქართლსა, თრიალეთსა და განსხმიდა მამულისაგან აზნაურთა და იყო ჭირი დიდი მკვიდრთა ქართლისათა“³.

ოსთა მოძალემა მართლაც რეალურ საფრთხეს უქმნიდა

1. ზ. კიჭინაძე, ოსების ჩამოსახლება ქართლში და ქართველების ამაგი და ღვაწლი მათზედ. ტფ., 1916, გვ. 9

2. დ. გვრიტიშვილი, ღვალთა ვინაობისა და ოსთა ჩამოსახლების საკითხი-სათვის, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის, ისტორიის ინსტიტუტის მიმომხილველი ტ. 1, თბ., 1949, გვ. 119

3. ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959, გვ. 317

ადგილობრივ მოსახლეობას, რადგან ხშირ შემთხვევაში, ოსთა წინააღმდეგ ბრძოლას ეწირებოდნენ და მათი საცხოვრებლები მთლად უკაცურდებოდა. ასეთი საფრთხის წინაშე იდგა დიდი ლიახვის ხეობა. ეს საფრთხე განსაკუთრებით გაძლიერდა XVII საუკუნის I ნახევარში, როცა ოსებმა ადგილობრივი მოსახლეობის გაჟლეტვის ხარჯზე სამაჩაბლოს არაერთი თემი დაიკავეს. ამას ცხადყოფს ნასყიდობის ერთ-ერთი საბუთი, რომელიც XVII საუკუნის I ნახევარშია შედგენილი. ეს საბუთი შედგენილია ვინმე ივანე და ზაქარიას მიერ ქუაბულ და ზაზა მანაბლებისადმი:

„ამოწყდა ზემო ჯავა და დაუკაცურდა ოვსთაგან, ღმერთი იყოს მოწამე ასრე ამოწყდა, რომ კაცის ნაშენები, აღარა იყო რა. ზემო ჯავას ძიგანდის მამული მისითა სასაფლაოთა, საცნავითა, სათიბითა, წყლითა, საწისქუილოთა, მთითა და ბარიითა, მისისა ნასყიდის ვენაჭითა, შესავლითა და გამოსავლითა, საძებრითა და უძებრითა ძიგანაძე, მისი მემკვიდრე, დაკარგული იყო და ფასი იმისიც ავიღეთ. აწ მოგვიყიდა ჩვენი მკუიდრი მამული შემოუცილებელი ყოვლის მებატონისაგან, ვერც ბატონი ჩვენი შემოგეცილოს და ვერც სხვა. ასეთს დროს მოგვიყიდა, რომე ორგან სამგან დედამ შვილი შეჭამა. კაცმა ცოლი გაყიდის და თავად ღარჩის. ჩვენ თვით ასრე დაგვემართა, რომე ათას სულის ჯალაბისაგან ხუთის მეტი აღარ მორჩა. ჩუენის მკუიდრის მამულის ნავაჭრი ფასი გავასწორეთ და ღუთით დავრჩით...“¹

როგორც ზემოთ წარმოდგენილი დოკუმენტიდან ირკვევა, „ოსთა-

1. დოკუმენტები, საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედ. 1, თბ., 1940, გვ. 364

ნობა“ ანუ ოსთა ძალების მოწოლა, საქართველოს ტერიტორიაზე ადგილობრივი მოსახლეობის განადგურებით მთავრდებოდა. საშინაო და საგარეო პრობლემით თავბრუდახვეული ქვეყანა, მოძალადეებს ადვილად ვერ იგერიებდა და ამიტომ ადგილობრივი ფეოდალები იძულებული ხდებოდნენ ოსების ჩამოსახლებას შეეუბოდნენ. როგორც ზ. ჭიჭინაძე აღნიშნავდა: „ოსების გაბოროტებამ და ძარცვა-გლეჯამ ქართველი ერი ღიდად დააღონა, მაგრამ ქართველები ოსებს უთმენდნენ ყველაფერს, ვინაიდან ქართველთ ოსები ღიდად ეცოდებოდათ და ებრალებოდათ, როგორც ფეხშიშველა მოსიარულე ხალხი... ამიტომ ქართველები სთმობდნენ ოსებისას ყველაფერს, მაგრამ ოსები მაინც რაც დრო გადიოდა, მით უფრო თამამდებოდნენ და მთელს ქართლის სოფლებს იკლებდნენ. იგინი არც ხნავდნენ, არცა სთესავდნენ და ყოველ თვეს ველურის ძალით ქართველებს სძარცვავდნენ და ნაძარცვით ცხოვრობდნენ“.¹

რა თქმა უნდა, ფეოდალურ ურთიერთობებს მიუჩვეველი ტომებისათვის უაღრესად რთული იყო ამგვარ უღელთან შეგუება, ამიტომ მძარცველობა ხშირი მოვლენა იყო სამაჩაბლოს ტერიტორიაზე ჩამოსახლებული ოსებისათვის. აღნიშნულ ფაქტს XVIII საუკუნეში საქართველოში მყოფი გერმანელი მოგზაურის აკად. იოჰან ანტონ გიულდენშტედტის ცნობა, „სხლებში (სამაჩაბლოს ერთ-ერთი სოფელი - გ.ს.) ჯერ კიდევ არის პატარა, ძველი ქვიტკირის ეკლესია, რომელშიც ჯერაც დგას ვერცხლით მოჭედილი ჯვარი, ის არის 2 ფუტი სიმაღლისა და 40 წლის წინათ თავადმა მაჩაბელმა და მისმა მეუღლემ

1. ზ. ჭიჭინაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 4

შემოსწირეს. თავადს, ჰქონდა საზაფხულო სახლი. [ეს ეკლესია] ახლა მხოლოდ დამნაშავე ოსებს ემსახურება თავშესაფარად“.¹

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, საქართველოში ჩამოსახლებული ოსი მოახალშენები ვერ ეგუებოდნენ ფეოდალურ უღელში ყოფნას. ადგილობრივი ფეოდალებისა, თუ სამეფო კარის სასარგებლოდ, სხვადასხვა სახის გადასახადის გადახდაზე, ისინი უარს ამბობდნენ. სამეფო კარი იძულებული იყო მკაცრად დაესაჯა ისინი. როდესაც ოსებმა ბეგარა შეუწყვიტეს თბილისის, ცხინვალისა და დვალეთის მოურავს - გიორგი სააკაძეს, ამის გამო, სამეფო ხელისუფლებამ მათზე შური იძია. როგორც ვახუშტი აღნიშნავს: „კვალად ჟამთა ამათ არა მოსცეს დვალთა ბეგარა მოურავსა (აქ. მოხსენებულ დვალეებში, ჩვენი აზრით, უნდა იგულისხმებოდეს დვალეთში ჩამოსახლებული ოსები, რადგან დვალეების ასიმილაცია ოსებთან, როგორც პროფ. რ. თოფჩიშვილიც მითითებს, ამ პერიოდისათვის უკვე დასრულებული იყო - გ.ს.). გარდავლო სპითა მოურავმან ზეკარა, შთავიდა და მოსრნა ურჩნი და ჰყვა კვალად მებეგრედ და მოვიდა ქართლს“.²

ოსებმა ამ შეტაკებისას გიორგი სააკაძეს მოუკლეს უახლოესი თანამებრძოლი, სამაჩაბლოს ფეოდალური სახლის წარმომადგენელი თამაზ მაჩაბელი.³ გარდა ამისა, ოსების დაუმორჩილებლობის არაერთი, სხვა ფაქტებიც გვხვდება. ერეკლესი და თეიმურაზის ქართლ-კახეთში მეფობის დროს ქსნისა და არაგვის ხეობაში ამბოხებული ოსების დამსჯელ ექსპედიციას

1. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, I, გვ. 101

2. ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, გვ. 66

3. იხ. ოსებ ტფილელი, დიდმოურავიანი, გ. ლეონიძის რედ. თბ., 1939, სტრ. 256

უშუალოდ სამეფო კარმა უხელმძღვანელა და ოსები მორჩილებაში მოიყვანა. ამის შესახებ ცნობებს გვაწვდის სეხნია ჩხეიძე: „წაბრძანდა კახი ბატონი (ერეკლე II - გ.ს.) მიბრძანდა ანანურს: ორსავე საერისთაოსნი (ოსებზეა საუბარი - გ.ს.) ღიას ავკაცობდნენ, არც ბეგარას აძლევდნენ და არც მოხელე შეუშვეს, ამათი წახდენა ინებეს. მოსწერა მამას წიგნი მეფემ ერეკლემ და ღაიბარა, წაბრძანდა მეფე თეიმურაზ ჯარითა ქართლისათა, მიბრძანდა ვანათს (სოფელი პატარა ღიახვის ხეობაში - გ.ს.) ორსავე გზას მხრები შეუკრეს, მიმშველელელი აღარავინ ჰყვანდათ“.¹

სამაჩაბლოში დასახლებული ოსები შეტევაზე გადადიოდნენ და მაჩაბლების მფლობელობაში არსებულ ციხესიმაგრეებსაც ეუფლებოდნენ. მაჩაბლები ღიდი ძალისხმევით ახერხებდნენ, ოსთაგან დაკავებული ციხეების გათავისუფლებას. ამას ცხადყოფს გიორგი XII მემკვიდრის დავით ბატონიშვილის წყალობის წიგნი ბარძიძე მაჩაბლისადმი, სადაც აღნიშნულია: „თქვენ როგორც შეგეფერებოდით, ისე გაისარჯენით, მთლად დიდის ღიახვის ოსები შემოგვარიგეთ, თქვენი ყმანი და სხვისი ყმანი და კეხვის ციხეც აიღვეთ. (ხაზგასმა ჩვენი - გ.ს.) რისთვისაც სახასო მამულები გვიბოძებია.“²

როგორც ჩანს, ამბოხებული ოსების დაშოშმინებით და მათ მიერ დაკავებული ციხეების გამოხსნით, სამეფო კარი ღიდად იყო დაინტერესებული და ამისათვის ადგილობრივ ფეოდალებს მამულებით ასაჩუქრებდა.

„ოსიანობა“ კიდევ უფრო გააქტიურდა XIX საუკუნის დასაწყისში. ოსთა მასიური თავდასხმებისაგან ოხრდებოდა შიდა ქართლის მრავალი სოფელი. ოსები ნადავლის ხელში ჩაგდების მიზნით ძარცვავდნენ ადგილობრივ მცხოვრებლებს. ამას ცხადყოფს აკად. ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ გორის რაიონის სოფ. ტყვიავეში აღმოჩენილი საბუთი, „სახარება ესე [ვიპოვე ტყვეობასა] შიდა და დავიხსენ [ოსთაგან] და შევწირე ამას [ეკლესიასა ტყვიავეის ძელის ჭეშმარიტისა [საოხად ძეთა და ასულთა ჩემთა თვე [...]] გამოსახსენელად. [მპყრობელებიდან მუღლისა] ჩემისა ნიკოლოზ [ჩოლოყოვისა] ჩემ 1817 წელსა კნენა თინა ჩოლოყოვისა და სხვ.“¹

როგორც ჩანს, ოსი მძარცველები მარტო სამეურნეო-საყოფაცხოვრებო ნადავლს არ ჯერდებოდნენ, ისინი ადგილობრივ მცხოვრებლებსაც იტაცებდნენ.

ოსთა მიგრაციის საკითხთან დაკავშირებით სავსებით სამართლიანად აღნიშნავს პროფ. მ. ღუმბაძე: „მეზობელ ოსთა ჩამოსახლების პროცესი ყოველთვის მშვიდობიანი როდი იყო. ფეოდალიზმის გზაზე მდგარ ოსთა ზედაფენის ინიციატივით ქართლის სოფლებზე თავდასხმები ეწყობოდა და ამ გზითაც იკავებდნენ ისინი დასახლებულ ადგილებს“.²

მოუხედავად იმისა, რომ ოსთა თავდასხმები, ქართლის ბარის მოსახლეობას რეალურ საფრთხეს უქმნიდა, იყო ისეთი შემთხვევებიც, როცა ადგილობრივი ფეოდალები, თვითონ უწყობდნენ

1. ი. მეგრელიძე, ექვთიმე თაყაიშვილი, თბ., 1989, გვ. 155

2. მ. ღუმბაძე, ოსური ახალშენები ქართლის მთიანეთში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, 1973, გვ. 431

1. ქართლის ცხოვრება, II, ჩუბინიშვილის რედ. გვ. 380

2. სცსსა ფ. 1450 დავთ. 26, საბ. 162.

ხელს კავკასიის მთიანი ადგილებიდან შემოსული ოსებით აუთვი-სებელი ადგილების დასახლებას. ამ საქმეში ფეოდალებს სამეფო კარიც უწყობდა ხელს.¹

როგორც პროფ. ჯ. გვასალია აღნიშნავს: „საქართველოში (შიდა ქართლში) ოსთა გადმოსახლებით გვიან შუასაუკუნეებში თვით ქართველი მეფე - ფეოდალები იყვნენ დაინტერესებულნი. უცხო ეთნიკური ელემენტის ქართულ გარემოში დასახლება იმ დროისათვის იმდენად საშიში არ იყო ქართველი ეთნოსისათვის, რადგან ჩვენი თავი ჩვენვე გვეკუთვნოდა. ამასთანავე, ქართული სახელმწიფოებრიობის პირობებში და თანაც ჩამოსახლებისთანავე ქართული ქრისტიანობის (მართლმადიდებლობის) მიღების შემდეგ, ოსები ქართულ ყოფა-კულტურას ადვილად ეთვისებოდნენ.“²

1704 წლით არის დათარიღებული წყალობის წიგნი, რომელიც გაცემულია ქართლის მეფის შაჰყულიხანის მიერ ფირან და ბორტი ბაადურის ძე მაჩაბლებისადმი, აქ წერია: „...ამას წინათ ჩვენი სახასო მთის ადგილები მამა თქვენს ბაადურს აეშენა. პატრონს მეფეს მამაჩვენს და პატრონს მეფეს ჩვენს ძმასაც თქვენთვის ასე წყალობა ექნა, რომ იმაში თქვენის სახლისკაცებისათვის წილი არ დაედვა... რადგან სახასო ადგილი აგეშენა.“³

სახასო ადგილების „შენებაში“, ცხადია, უნდა ვიგულისხმოთ ოსთა ჩამოსახლება მაჩაბლებისაგან.

ვერ დავეთანხმებით პროფ. გ. თოგოშვილის მსჯელობას, თითქოს: „ქართლის მთიანი რაიონების ოსური მოსახლეობა ქართველ ფეოდალთა აშკარა ძალადობას და ძარცვა-გლეჯასაც განიცდიდა. ქართველ ფეოდალთა მამულებზე მდებარეობდა ამ ოსთა ქართლის ბართან დამაკავშირებელი გზები. ამ გზებზე ფეოდალები იჭერდნენ ბარში სავაჭრო გაცვლითი მიზნით მომავალ ოსებს, ამწყვდევენ მათ დილეგებში და გამოსასყიდათ პირუტყვსა და ფულს მოითხოვდნენ. ასეთი დაბრკოლება უაღრესად მძიმე იყო ოსებისათვის და მათ მხრივ საპასუხო ღონისძიებებს იწვევდა“.¹

ოსი მკვლევარი მოვლენებს საპირისპირო კუთხით აშუქებს, რადგან ოსები კი არ განიცდიდნენ ქართველი ფეოდალების მხრიდან ძალადობას, პირიქით, სამაჩაბლოში ჩამოსახლებული ოსი მოახალშენები არბევდნენ და აწიოკებდნენ არამარტო დიდი ლიახვის ხეობის სოფლებს, არამედ სხვა ხეობებში არსებულ ქართულ სოფლებს. მაგ. მდ. ფრონეების ხეობაში დიდი ლიახვის ხეობაში მცხოვრები ოსების თავდასხმებს ასახავს 1779 წლის ერთი საბუთი: „ღმერთმან ბედნიერის ხელმწიფის ჭირი მოსცეს ოქონელს ფალავანდიშვილის ერეკლეს ყმას გველიკაშვილს ბეროს. შარშან თიბათვეში ძალინას მივდიოდით, გიორგი ფალავანდიშვილი, ერთი იმისი კაცი, ერთი როსტომის კაცი და ერთი მე. ეს ოთხნი მაჩაბლის ოსებმა დაგვიჭირეს, გიორგი და თავის კაცი გამოუშვეს და არცარა წაართვეს რა. და მე და როსტომის კაცი შეგვინახეს. მერე ფარსადან მაჩაბელს თავის კაცის გიუნაშვილის ტეტიას ხელით წიგნი გამოუგზავნა თავის

1. სცსსა, ფ. 1448, საბ. №3

2. ჯ. გვასალია, შიდა ქართლი და ოსური საკითხი, თბ., 1997 გვ. 57

3. სცსსა, ფ. 1450, დავთ. 26, საბ. 158

1. გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 216

ოსებთან და მაშინ გაგვიდეს“...!)

საბოლოოდ სამაჩაბლოს ტერიტორიაზე ჩამოსახლებული ოსები ადგილობრივი ფეოდალების (მაჩაბლების) მფლობელობაში მოექცნენ. ისინი ქართველი ყმა-გლეხების მსგავსად სხვადასხვა სახის საბატონო და სახელმწიფო გადასახადებს იხდიდნენ. მაგ. ერთ-ერთ საბუთში ჩამოთვლილია ის ვალდებულებანი, რასაც სიმონ და ბარძიმ მაჩაბლების ხელქვეითი ოსი ყმა-გლეხები ასრულებდნენ:

„1. თითოეული კომლი ვალდებული იყო ყოველწლიურად 3 ცხვარი ეძლია მებატონისათვის, თითოეული თითო მანეთის ღირებულებისა ვერცხლად.

2. თითოეული საკომლო მამულიდან (15-20 დღის სახნავი მიწა) წლიურად ერთი ძროხა 15 მანეთის ღირებულების ან ხუთი ცხვარი. ამას ბეგარა ეწოდებოდა და აიღებოდა საკომლოზე, თუნდაც მასზე რამდენიმე კომლს ეცხოვრა.

3. ორ წელიწადში ერთხელ თითოეულ საკომლოდან საჩუქარი ერთი ხარი 10 მანეთის ღირებულებისა.

4. ჯავის ხეობის უახლოესი ოსური სოფლების ყმა-გლეხობა დასახლებულის გარდა, მებატონეებს ყოველ წელს აძლევდა:

ა) ყველიერის კვირას თითოეული კომლიდან ერთ გირვანქა ერბოს ან ერთ ლიტრა ყველს - 40 კაპ. ღირებულების.

ბ) დიდმარხვას ლუდს ან სხვა პროდუქტებს 1 მანეთისას.

გ) კომლზე წელიწადში 2 კოდ ქერს.

შრომითი ბეგარის, ანუ სამსახურის სახით ყმა-გლეხებს ევალებოდათ:

1. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VIII, გვ. 437-438

ა) წელიწადში ერთი დღე სოფლის განკარგულებაში არსებული გუთნებით მებატონის მიწის მოხვნა, მისი, დათესვა, მომკა და მებატონის კარზე მიტანა.

ბ) თივის ზვინების დაღმა სოფლებთან და საჭიროებისამებრ მათი მიტანა მებატონის კარზე;

გ) მებატონის მშენებლობაზე ხე-ტყის მოზიდვა;

დ) მებატონის სამსახური.

რაც შეეხება ოსთა შორეული სოფლების მცხოვრებლებს, გადასახადებს ისინი, მხოლოდ პირუტყვის სახით იხდიდნენ.¹

ჩამოსახლებული ოსები ვერ ეგუებოდნენ მათთვის უცხო ფეოდალურ ვალდებულებებს და მაჩაბლებს იარაღითაც კი უპირისპირდებოდნენ. დაპირისპირება ხშირ შემთხვევაში მსხვერპლით სრულდებოდა, ამის ნათელი დადასტურებაა გენ. ლეიტ. კნორინგის მიერ იმპერატორისადმი წარდგენილი მოხსენება სადაც აღნიშნულია:

“Осетинские народы обитающие в ущельях гор кавказских, по рекам Паци и большой Лиахве, находясь издревле в под данстве Грузинском и имев начальников наследственных в фамилии Грузинских князей Мачабели, в последние дни жизни Царя Георгия, в такое пришли неповиновение и буиство, что одного из князей оных убыли”.²)

1. Акты, Т. VI, ч. I стр. 689; З.Н. Ванеев, крестьянский вопрос и крестьянские движения в Юго-Осетии в XIX веке, стр. 92

2. Акты, I док. 76 стр. 581-582, შდრ. გ. თოგთშვილი, ქართველი და ოსი ხალხის ურთიერთობა 1810-1921 წ.წ. თბ., 1969, გვ. 6
მ. ახობაძე, გლეხთა მოძრაობა საქართველოში, XIX საუკუნის 60-90-იან წლებში, თბ., 1970, გვ. 267

ასეთი ფაქტების დასახელება მრავლად შეიძლება. ოსთა შეიარაღებულმა გამოსვლებმა, როგორც აღნიშნეთ, აქტიური ხასიათი განსაკუთრებით XIX საუკუნის დასაწყისიდან შეიძინა. „ოსიანობა“ იმდენად საშიშ მოვლენად იქცა, რომ აღნიშნული პრობლემის გადასაწყვეტად თვით რუსეთის საიმპერატორო კარი ჩაერია. საჭირო გახდა, მოძალადე, მძარცველი ოსების დასჯა. გენ. ტორმასოვმა სიკვდილით დასაჯა ხუთი ოსი, რომელთაც ავაზაკობა დაბრალდათ. 1824 წლით დათარიღებული გენერალი ხონევი წერს გენერალ ერმოლოვს რათა შეწყდეს ქართველებზე ოსების თავდასხმები და მათ მიერ ქართველების ძარცვა, ის ითხოვდა ქართლის მცხოვრებლებს საშუალება მისცემოდათ მძარცველებისაგან თავი დაეცვათ იარაღით, ისევე როგორც კახეთის მცხოვრებნი იცავენ თავს ლეკებისაგან.¹

როგორც ვხედავთ, მოძალადე ოსების თარეში, ლეკიანობასთან იყო გათანაბრებული.

ოსთა ამბოხების ჩასახშობად, ხელისუფლებამ სადამსჯელო ღონისძიება განახორციელა 1830 წელს გენერალ რენენკამფის მეთაურობით, რომელმაც მორჩილებაში მოიყვანა ოსები.²

მიუხედავად იმისა, რომ ხელისუფლებამ შეძლო სიტუაციის განმუხტვა, სამაჩაბლოში ჩამოსახლებული ოსები თავისას მაინც არ იშლიდნენ და დაპირისპირება მაჩაბლებსა და სამაჩაბლოს

1. Акты, Т. VI, стр. 690; იხ. მ. თოთაძე, ოსები ქართულ მიწა-წყალზე კრებ. „ოსთა საკითხი“, თბ., 1996, გვ. 215
2. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, V, თბ., 1970, გვ. 184-185; В. Пото кавказская война V, в I, 1884 стр. 135; З. Ванеев крестьянский вопрос и крестьянское движение в ЮгоОсетии в XIX веке, Цхинвали, 1956 стр. 189; История Юго-Осетий - документах и материалах, II, стр. 387

ტერიტორიაზე მცხოვრებ ოსებს შორის XIX საუკუნის 50-იან წლებამდე გაგრძელდა. მაჩაბელთა მფლობელობაში მყოფი ოსები 2000 კომლის რაოდენობით სახაზინო უწყებაში გადასვლას მოითხოვდა, რაც იმით დასრულდა, რომ 1852 წელს მთავრობამ გრაფი ვორონცოვის უშუალო ჩარევით, მაჩაბლებს ჩამოართვა აღნიშნული ყმები და სახელმწიფოს დაუქვემდებარა, სამაგიეროდ, მაჩაბლებს დაენიშნათ ყოველწლიური შემკვიდრებითი პენსია 6000 მანეთის ოდენობით, მათვე დარჩათ ის მიწები, სადაც განდგომილი ყმები ცხოვრობდნენ.¹ ამრიგად, ოსთა ჩამოსახლების და მათი სამაჩაბლოში თანაცხოვრების პროცესი, როგორც ვხედავთ მშვიდობიანი არ ყოფილა. ქართველი ხალხის მეხსიერებას არაერთი აგრესორი მტრის სახელი შემოუნახავს, ასეთი იყო: „არაბობა“, „დიდი თურქობა“, „ოსმალობა“, „ყიზილბაშობა“, „ლეკიანობა“ და ამ სახელებს „ოსიანობაც“ მიემატა.

1. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, V, გვ. 189

ლევან ბატონიშვილის აჯანყება და სამაჩაბლო

XIX საუკუნის I მესამედი, აღსავსეა ქართველი ხალხის თავდაუზოგავი ბრძოლებით რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ. ეს ის დრო გახლავთ, როცა ცარიზმმა მტკიცედ მოიკიდა ფეხი ამიერკავკასიაში და აქ მცხოვრები ხალხების რუსიფიკაციას შეუდგა. კოლონიური უღლის სიმწვავე პირველ რიგში საქართველომ იგემა, რომელსაც სახელმწიფოებრიობა წაგვარეს, მმართველი დინასტია გადაუსახლეს, ეკლესიას თვითმწყემსობის უფლება ჩამოართვეს. ამ გარემოებამ აიძულა იმედგაცრუებული მეფის შთამომავლები და მათ ირგვლივ თავმოყრილი დიდგვაროვნები, რომ რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლა გაეჩაღებინათ, ცარიზმის დასამხობად წარმოებული აჯანყებებიდან, თვალსაჩინო ადგილი უკავია ლევან იულონის ძე ბატონიშვილის აჯანყებას.

რუსეთის წინააღმდეგ ამბოხებული უფლისწულის შეიარაღებული გამოსვლა საქართველოს ერთ-ერთ ძირძველ კუთხეს, სამაჩაბლოს უკავშირდება.

მთიულეთის აჯანყების (1804 წ.) დამარცხების შემდეგ, როგორც ცნობილია, იულონ ბატონიშვილი შეიპყრეს და რუსეთში გადაასახლეს, ხოლო ფარნაოზ ბატონიშვილმა და ლევან იულონის ძემ თავს გაქცევით უშველეს. ისინი ჯერ აწყურში ჩავიდნენ, ხოლო შემდეგ ახალციხეზე გავლით ბაშბაკში გადავიდნენ, სადაც ალექსანდრე ბატონიშვილი და სპარსეთის შაჰი იდგნენ.¹

ამის შემდეგ რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ უფრო ორგანიზებული გამოსვლები დაიგეგმა, რომელსაც ალექსანდრე ერეკლეს ძე ხელმძღვანელობს.

1810 წელს, ივნისის ბოლოს აჯანყებამ იფეთქა იმერეთში, რომელსაც ენერგიული პოლიტიკოსი და შესანიშნავი მამულიშვილი სოლომონ II ჩაუდგა სათავეში.¹ სოლომონ II საიდუმლო კავშირი ჰქონდა ალექსანდრე ბატონიშვილთან, რომელიც დახმარებას პირდებოდა ამბოხებულებს, ამის პარალელურად 1810 წელს აჯანყება დაიწყო სამაჩაბლოში, ლევან იულონის ძე ბატონიშვილის ხელმძღვანელობით, იგი ალექსანდრე ბატონიშვილის ინიციატივით შევიდა დიდი ღიახვის ხეობაში ახალციხე-იმერეთ-რაჭის გზით.

1809 წლის 16 აგვისტოთი დათარიღებულ წერილში ალექსანდრე ბატონიშვილი ლევან იულონის ძის მისამართით წერდა: „ბიძა თქვენი ალექსანდრე ღ-თსა ვსთხოვ თქვენს ბედნიერად და მშვიდობით შეყრას. ეს არის ღ-თის მოწყალებით ყოველი ჩვენი საწადელი საქმე ყიზილბაშის მხრიდან შესრულდა.

სახელოვანი სარდალი უსეინ-ხან დიდის ხაზინით და მთლად ერანში გამორჩეული ასიათასის კაცით აქ ახალქალაქს მობრძანდა. გუშინ ორშაბათს ერთად შევიყარენით... ამ სამს დღეზე დიდის ჯარით და ხაზინით თქვენს მკარეს მისტუმრებს და თვითონ წალკის მხარეს მობრძანდება...

მე ხომ ეს არის, მომსვლელი ვარ და დიდად ჩვენთვის სამჯობინარო და სარდლისაგან გულის დასაჯერებელი საქმე

1. ე. ორჯონიკიძე, ალექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ, თბ., 1999, გვ. 22

1. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 919

იქნება, რომ ერთი ორი მართებული თავადიშვილი სარდალთან გამოისტუმროთ საჩქაროდ. აგვისტოს ივ წელთა ჩყი“.¹

დიდი ლიახვის ხეობაში ჩასულმა ლევან ბატონიშვილმა ადგილობრივ თავად-აზნაურობას რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ საბრძოლველად მოუწოდა, სამაჩაბლოს მოსახლეობას იგი ალექსანდრე ბატონიშვილის დახმარებას შეახსენებდა.² ლევან ბატონიშვილმა მოახერხა ყველაზე გავლენიანი თავადების მაჩაბლების გადმოხიზება, მის მხარეზე დადგნენ აგრეთვე ადგილობრივი ოსები.

ბაგრატ ბატონიშვილის გადმოცემით: „ხოლო წელსა 1810 მსმენელთა იმერთა მოსცეს პირი მტკიცე მეფესა სოლომანს, მყოფსა ახალციხესა და აწვიეს რათა ჩავიდეს იმერეთს და დაიპყრას იმერეთივე. მსმენელი ამისი მეფე სოლომონ წარემართა ახალციხით და შთავიდა იმერეთს. მაშინ მოერთვნენ იბერნი ყოველნივე, შეკრეს გზანი ქართლისანი და დადგნენ მყარად. მაშინ მეფის ძემან ალექსანდრემაცა წარავლინა ახალციხით ძმისწული თვისი ლეონ ოსეთსა სამაჩაბლოსა შინა რათა მანცა შეკრებულმან ოვსთამან ბრძოს რუსთა. მისრული ლეონ შეიწყნარეს ოვსთა და შეკრბნენ მისთანა.“³

ლევან ბატონიშვილს მხარს უჭერდნენ, ზაზა, ბაადურ და ლუარსაბ მაჩაბელი.

რუსულ ხელისუფლებას ლევან ბატონიშვილის მოძრაობასთან დაკავშირებით, საიდუმლო ინფორმაციები გააჩნდა, ამიტომ

ამბოხებულ ძალთა ლიკვიდაციას ითვალისწინებდა გენ. ტორმა-სოვის წერილი, სამხედრო მინისტრისადმი. „სპარსეთი აგზანის, გაქცეულ ლევან იულონის ძეს, ახალციხის გავლით, აჯანყებულ იმერეთში და რაჭის მთებით მთის ოსებთან. ოსებმა, რომლებიც ცხოვრობენ გაუვალ მთებში და სჩადიოდნენ ყაჩაღობას, სიამოვნებით მიიღეს ლევანი...“

როდესაც ამის შესახებ გაიგო საქართველოს მმართველმა ახვერდოვმა, საჩქაროდ გაემგზავრა ცხინვალში, რათა დაემშვიდებინა მცხოვრებლები. დროის დაუკარგავად ის შეუდგა თავისი გეგმის განხორციელებას, რათა ოსების დახმარებით, რომლებსაც გააჩნდათ სიხარბე ოქროს მიმართ, ხელში ჩაეგდო ლევანი და მოეკლა, როგორც აჯანყებული. ლევანმა ამ დროს დაიწყო თავდასხმა ქართლის სოფლებზე. თავადი მაჩაბლები, რომლებმაც მიიღეს თავისთან ლევანი და ამარაგებდნენ მას იარაღით, იყვნენ დაჭერილები და ციხე-სიმაგრეში მოთავსებულინი...“⁴

ლევან ბატონიშვილი მაჩაბელთა ფეოდალური სახლის გარდა, ცდილობდა სხვა დასაყრდენიც გაეჩინა, ამას მოწმობს მისი წერილი ფალავანდიშვილებთან.

„ბატონიშვილი ლევანი აცნობებს მის აღმატებულებას თავის მდგომარეობის შესახებ, რომ ის გუშინ ჩამოვიდა აქ კეხვში და მთელი ხეობის მოსახლეობა შეიკრიბა... დღეს „ან ხვალ ჩამოვა ბატონიშვილი ალექსანდრე თორმეტი ათასიანი ჯარით... რატომ აყოვნებთ ჩამოსვლას“.² პირველი შეტაკება რუსის ჯართან

1. ე. ორჯონიკიძე, ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილები, გვ. 77

2. АКТЫ, Т. IV, №143

3. ბაგრატ ბატონიშვილი, ახალი მოძრაობა, თ. ლომოურის რედ. თბ., 1941, გვ. 106

1. АКТЫ, Т. IV, №468

2. იქვე, გვ. 110

ცხინვალის მისადგომებთან მოხდა. ლევან ბატონიშვილი ორი ათასი მეომრით შეება ცხინვალში მყოფ რუს ასეულს, რომელსაც შტაბსკაპიტანი ნოვაცკი ხელმძღვანელობდა.

რუსმა ასეულმა, ქართველი მილიციელების და ადგილობრივი მოსახლეობის დახმარებით წარმატებით მოიგერია მეამბოხეთა შეტევა. ლევან ბატონიშვილი დამარცხდა (მოკლულის სახით 80 კაცი დაკარგა) და მსხლელების ციხეს შეაფარა თავი.¹ ხოლო შემდეგ ჯავაში გადავიდა.²

რუსული ხელისუფლება სასტიკად გაუსწორდა აჯანყების მონაწილე მჩაბლებს, დავით ბატონიშვილის ცნობით: „შემდგომად (აჯანყებისა - გ.ს.) შეიპყრეს რუსთა მჩაბელი ლუარსაბ და ბაადურ ბორტიშვილი. მჩაბელი ლუარსაბ წარგზავნეს პერობილად რუსეთსა შინა და ბაადურ მოკუდა ციხესა ტფილისისასა პერობილად და შთამოართვეს თავიანთი კერძი ყმა და მამული და დადვეს სახელმწიფოდ ვითარცა ჯავახიშვილისა და თარხნიშვილისა“³, აღნიშნულ ავტორს გამორჩენილი აქვს ის ფაქტი, რომ ბაადურ მჩაბელთან ერთად რუსებმა ციხეში მოკლეს ზაზა მჩაბელი.⁴

ლუარსაბ მჩაბელი გადასახლებულ იქნა რუსეთის ერთ-ერთ ქალაქ კოსტრომაში.⁵ აჯანყებაში მონაწილე მჩაბლების ყმა-მამული მთავრობამ სახაზინოდ გადააქცია.⁶

1. მ. ცოტნიაშვილი, ცხინვალის ისტორია, გვ. 368; იხ. История Юго-Осетий в документах и Материалах (1800-1868) Т. II, стр. 251

2. Акты, Т. IV, стр. 112

3. დ. ბატონიშვილი, ახალი ისტორია, თ. ლომოურის რედ. თბ., 1941, გვ. 37

4. იხ. გ. ლეონიძე, ივ. მჩაბელი, „მნათობი“, 1924, №2, გვ. 162

5. Акты, Т. IV, ч. I, стр. 101, №6

6. История Юго-Осетий Т. I, стр. 251

ხელისუფლებამ ლევან ბატონიშვილთან მოლაპარაკება სცადა, მას ჯერ თავისი აღმზრდელი დეკანოზი იოანე ქართველიშვილი მიუგზავნა და შერიგების შემთხვევაში უხვად დასაჩუქრება აღუთქვა, ხოლო შემდეგ ლევანის მშობლები ჩართო, რომლებმაც შვილს მთავრობასთან მშვიდობიანი ურთიერთობის გზა შესთავაზეს, მაგრამ მეამბოხე ბატონიშვილი მაინც ვერ დაიმორჩილეს. ლევან ბატონიშვილის წინააღმდეგ ხელისუფლებამ ძალის გამოყენება სცადა, პოლკოვნიკ სტალის მეთაურობით სამაჩაბლოს სოფლებს ორი როტა ჯარი შეესია, მაგრამ ბატონიშვილის მომხრე ოსებმა აღნიშნული შენაერთები სასტიკად დაამარცხეს.

მცირე ხნის შემდეგ პოლკოვნიკმა სტალმა კვლავ ილაშქრა სამაჩაბლოში, ლევან ბატონიშვილი იძულებული გახდა ნარში გადამალულიყო.

აჯანყებული ბატონიშვილის ხელში ჩაგდების მიზნით, მასთან პოლკოვნიკი გაბრიელ ყაზიბეგი მიგზავნეს, მაგრამ კერც ამ მეთოდმა გაამართლა.

ლევანმა კიდევ უფრო გააქტიურა თავისი საქმიანობა, მან ნარიდან გამოაღწია და ქსნისა და არაგვის ხეობათა მოსახლეობის აჯანყება სცადა. მაგრამ ხელისუფლების აქტიურმა მოქმედებამ მას ამ განზრახვაზე ხელი ააღებინა, საქართველოს მთავარმართებელმა ორი ათასი მანეთი გამოყო, რათა ნარელი ოსები მოესყიდა და ლევან ბატონიშვილი ხელში ჩაეგდო. ტორმასოვის მიერ მიღზა ენოკონოვისათვის წარგზავნილ წერილში, რომელიც 1841 წლის 19 ივლისით არის დათარიღებული აღნიშნულია: „ახლა მივიღე ცნობა, რომ თავქარიანი ლევან ბატონიშვილი იულონის შვილი, იმყოფება ნარის მეთაურის ასა გოჩიშვილის სახლში... გავცით ბრძანება, რომ ის ადგილი, სადაც იქნება

მოყვანილი ლევანი, იყოს საიდუმლოდ დაცული, იმ ხალხით, რომლებმაც უნდა შეიპყრონ ისე, რომ მან ვერ შეძლოს გაქცევა... იმოქმედეთ ფრთხილად, რომ თქვენი განზრახვა არ მივიდეს ლევანის ყურამდე, რომელსაც შეუძლია გადაირჩინოს თავი გაქცევით...“¹

ამ შემთხვევაში ლევან ბატონიშვილის ხელში ჩაგდება კვლავ ვერ მოხერხდა, მაგრამ ტორმასოვი დაჟინებით ცდილობდა მის შეპყრობას. ლევანის გაცემა ნარელმა მამასახლისმა რაჯაბა ოსმა იკისრა. ბატონიშვილი მოტყუებით მიიყვანეს სოფელ სხლებთან, მაგრამ იგი მაინც გაექცათ. ტორმასოვი ამის შესახებ შანშე ერისთავს წერდა: „ლევანი, რომელიც რაჯაბამ მოიყვანა ნარის ხეობამდე, მოასწრო დამალვა მარტომ. იგი იყო ფეხით. მასთან მყოფი ხალხი და ცხენები დააკავეს. ეს ყველაფერი ნარელი ოსების ბრალია. ამიტომ გიბრძანებთ დასაჯოთ ისინი და სამუდამოდ აუკრძალოთ ურთიერთობა საქართველოსთან. რადგან მთელი წლის განმავლობაში ლევანი მათთან იმყოფებოდა და მათ არ გადმოგვცეს. ამიტომ შეაგროვეთ სანდო 200 ადამიანი, გაგზავნეთ იქ, სადაც დამალულია ლევანი, დაიკავეთ მთავარი გზები, დანარჩენი ხალხი გაანაწილეთ ტყეში, რომ ჰოძებონ ის“.²

საბოლოოდ ნარიდან წამოსული ლევან ბატონიშვილი, რომელიც ბორჯომის ხეობით, ახალციხეში აპირებდა გადასვლას, რათა იქ ალ. ბატონიშვილს შეერთებოდა, გზად მიმავალი ლევამ მძარცველებმა მოკლეს გოგის ციხესთან. მისი მოჭრილი

თავი და იარაღ-საჭურველი ახალციხის ფაშას მიუტანეს.¹

ასე დასრულდა რუსთაგან დაუმორჩილებელი ბატონიშვილის ცხოვრება, რომელმაც თავისი ცხოვრება ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლას შეაღია, მისი თავგანწირული მოქმედება ნიშანსვეტად იქცა XIX საუკუნის I ნახევრის საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის მესვეურთათვის.

1. გ. ბერძნიშვილი, მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 77

1. Акты, Т. IV, стр. 123

2. იქვე, გვ. 924

მღვრიას ხევის მღებარეობის საკითხისათვის

მდ. პატარა ლიახვი სათავეს იღებს გულისის ქედის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კალთაზე, ზღვის დონიდან 2920 მ-ზე და მოედინება სამხრეთით შიდა ქართლის ვაკეზე. მისი დინების სიგრძე შეადგენს 65 კმ-ს, ხოლო აუზის ფართობი 513 კმ²-ს. მდ. პატარა ლიახვის დინება წყდება სოფ. შერთულთან, სადაც ის მდ. დიდ ლიახვს ერთვის.¹

პატარა ლიახვის ხეობის, სრულყოფილი გეოგრაფიული დახასიათება მოგვცა ვახუშტი ბაგრატიონმა. მისი აღწერით: „ხოლო ისროლის ჳევის და ჟამურის დასავლით არს პატარა ლიახვის ხეობა. ამათ განჰყოფს მთა ნენდერისა, წიფორისა და ქნოლოსი. მღებარეობენ მთანი ესენი ჩრდილოდამ სამკრით კაკასიიდამ. ამ მთებს უძეს აღმოსავლით ისროლის ჳევი, ჳურთა და ჟამური, დასავლით პატარა ლიახვი. გამოსდის პატარა ლიახვი ქნოლოს ზეით მცირეს ტბას და მოდის ფოტრისამდე სამკრეთად, მერმე საცხენის ქუემოთამდე დასავლეთად, მერმე კიდევ სამკრით. ხოლო ვანათს ერთვის დასავლიდამ ლიახვს ხევი გერისა გამოდის მშხლების მთას და დის სამკრით... ხოლო ვანათსა, საცხენისსა და ბელოთს ზეით ერთვის ფოტრისისს ჳევი, ღრმა და კლდიანი, ძნად განსავალი. გამოსდის გერისა და შუა ცხვირის მთას. შუა ცხვირს მსახლობელნი არიან ოსნი. ამ ფოტრისას ჳევს ზეით არს აწერისხევი... მას მოერთვის ხევი შამბიანისა ლიახვს აღმოსავლიდამ. გამოსდის ჟამურის მთას და დის დასავლეთად.

1. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 708

ამ ჳევს ზეით ერთვის ლიახვს ჳევი ჩაბარუხეთისა, გამოსდის გერის მთას დის აღმოსავლეთით ერთვის ლიახვს დასავლიდამ...“¹

XVIII საუკუნის გერმანელი მოგზაური იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი სოფელ ვანათთან, პატარა ლიახვის ერთ-ერთ შენაკადს – გრიას მოიხსენიებს. „...საცხენეთიდან 1 საათის შემდეგ ვიყავით მდ. გრიაზე სოფ. ვანათთან. გრიაზე მღებარეობს ოსური რაიონი ჩასუ, რომელიც ეკუთვნის ერეკლე მეფეს“.²

ამჯერად, ჩვენ არ შეგუდგებით გერმანელი მოგზაურის ცნობაში არსებული უზუსტობის შესახებ საუბარს, მხედველობაში გვაქვს ვანათთან ოსური რაიონის დასახელება, ეს და სხვა ამდაგვარი არასწორი ცნობების ინტერპრეტირება, რაც პატარა ლიახვის ხეობაში ოსთა განსახლების საკითხის სწორად გადაწყვეტის საქმეში აუცილებლობას წარმოადგენს, ცალკე საუბრის თემაა. გერმანელი მოგზაურის ცნობაში ყურადღებას იქცევს პიღრონიში გრია. ჩვენი აზრით, გრია უნდა იყოს მღვრიას დამახინჯებული ვარიანტი. შესაძლებელია, გრიას ენობრივი გათანაბრება გერთანაც, რადგან გერის ხევიც ვანათთან ერთვის პატარა ლიახვის დინებას, მაგრამ უფრო სწორი პირველი ვარიანტი უნდა იყოს. ჩვენი აზრით, გერის ხევი და მღვრიას ხევი ერთი და იგივე შენაკადია. ვახუშტისთან სწორედ გერის ხევი დაფიქსირებული. მღვრია ამ ხევს მოგვიანებით უნდა შერქმეოდა, მთის მდინარისათვის ასეთი სახელის შერჩევა არ უნდა იყოს შემთხვევითი, ასეთი სახელი მას შეიძლებოდა

1. ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ს. ყაუხჩიშვილის რედ. თბ., 1973, გვ. 362-363

2. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. I, გ. გელშვილის რედ. ტ. I, თბ., 1961, გვ. 99

შერქმეოდა თოვლის ღნობისას მიღებული მღვრია შეფერილობის გამო სულხან-საბას გამარტებით „მღურივე - ნოტიო არეული“.¹

ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში ჩამოთვლილი, ღვრიის ხევის სოფლები ღვრია, გერი, გუდისი, კლარსი, მარილეთი, მიფარეთი, საბოლოკე, შულეური, წიარა, ეს იგივე გერის ხევში შემავალი სოფლებია. ლიახვის შენაკადებში, როგორც ითქვა, ვახუშტის თხზულებაში მოხსენიებულია გერის შენაკადი, ანუ გერის ხევი, რომელიც ვანათთან ერთვის პატარა ლიახვს, ასევე ფოტრისას ხევი, ჩაბარუხეთის ხევი და შამბიანის ხევი. პატარა ლიახვის შენაკადებიდან ვახუშტის თავის თხზულებაში არ აქვს შეტანილი მღვრიას ხევი, რომელიც აღნიშნული მდინარის მარჯვენა შენაკადია. ამავე სახელწოდებით არსებობს სოფელი, რომელიც ვანათის ჩრდილოეთ მხარეს მდებარეობს, გუდისის ქედის სამხრეთ კალთაზე. მღვრიის, იგივე ღვრიის (თანამედროვე სახელი, რაც მღვრიის ენობრივი სახეცვლილების შედეგია - გ.ს.), ხევში არსებული სოფლებია: ღვრია, გერი, გუდისი, კლარსი, მარილეთი, მიფარეთი, საბოლოკე, შულეური, წიარა.²

პროფ. ს. მაკალთია, პატარა ლიახვის ხეობის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მიმოხილვისას იხსენიებს „მღვრიას“ ხევს. როგორც მკვლევარი აღნიშნავს: „ეს გრძელი ხეია და მთებზე ოსების სოფლებია გაფანტული. აქა-იქ ძველი კოშკებია მთიულური ტიპისა, სოფ. ყლარსთან ხევი თავდება. გზა მარჯვნივ, მთაში შეუხვევს, საიდანაც გერის მიდამოები იწყება“.³

1. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული 1, თბ., 1991, გვ. 535

2. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 10, თბ., 1986, გვ. 590

3. ს. მაკალთია, ლიახვის ხეობა, თბ., 1971, გვ. 59-60

ს. მაკალთიასაგან განსხვავებით, პროფ. ჯ. გვასალია, თავის ნაშრომში „აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები“ პატარა ლიახვის შენაკადებიდან იხსენიებს გერის ხევს, რომელიც, მეცნიერის დაკვირვებით, მდ. პატარა ლიახვს მარჯვნიდან ერთვის.¹

1. ჯ. გვასალია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 165

ვანათის მდებარეობის საკითხისათვის

მდ. პატარა ლიახვის ხეობის ზემო წელზე არსებული სოფლებიდან თავისი მდიდარი ისტორიული წარსულით გამოირჩევა სოფელი ვანათი, რომელიც შუასაუკუნეების არაერთ ქართულ წყაროშია მოხსენიებული. ამჯერად, ჩვენი დაინტერესების საგანს წარმოადგენს, არა ვანათის ისტორიული წარსული, რასაც სპეციალური ნაშრომი მიუძღვენით,¹ არამედ აღნიშნული სოფლის მდებარეობის საკითხი.

ვახუშტი ბაგრატიონის აღწერით: „...მერისხევს ზეით, ჩრდილოეთ კერძ, არს ვანათი, პატარა ლიახვის კიდეა, მაღლა გორასა ზედა არს ციხე, სნეკვიდან წამოსულს მცირეს მთას ზედა. ეს მთა გამოჰყოფს კულბითს - ვანათამდე სოფლებსა და საცხენისსა და ბელოთს და პატარა ლიახვს და მოდგების ორბოძალას. ჩრდილოეთ უდის პატარა ლიახვი, სამხრით აქუს კულბითი და ვანათი. ვანათის ციხე შემუსვრილი განაახლა შანშემ. შემუსრეს კვალად ყიზილბაშთა, ციხის უკან, ჩრდილოეთ არს კლდე მაღალი, ქარაფოვანი, მჭურეტი ლიახვის და მის შინა ქუაბნი გამოკვეთილნი მრავალნი...“² ტერიტორიულად ვანათს ვახუშტი მიაკუთვნებს სავახტანგო მამულებს: „ხოლო ვანათს ერთვის დასავლიდამ ლიახვს ჳევი გერისა გამოდის მშხლების მთას და დის სამჯრით. ამას ზედა მსახლობელნი არიან ოსნი. უწოდებენ ვანათითურთ სავახტანგოს“.³

1. იხ. გ. სოსიაშვილი, ვანათის ისტორიიდან, თბ., 2005

2. ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ს. ფაუხნიშვილის რედ. ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 369

3. იქვე, გვ. 362

სავახტანგო, როგორც ფეოდალურ-ადმინისტრაციული ერთეული, მოიხსენიება XVII საუკუნის I მესამედში. ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობით, სავახტანგოს სოფლების ნაწილი სამეფო ხელისუფლებისაგან ბოძებული ჰქონდათ არაგვის ერისთავებს.¹

ვანათს, როგორც სტრატეგიული მდებარეობის მქონე სოფელს, სამეფო ხელისუფლებისაგან ძველი დროიდანვე ჰქონდა ეკრძალება მიქცეული. ტერიტორიულად ვანათი ესაზღვრება სოფ. საცხენეთს, რომელიც საისტორიო წყაროებში ჯერ კიდევ VII საუკუნიდან იხსენიება. მხედველობაში გვაქვს აღნიშნული პერიოდის ანონიმური სომხური გეოგრაფია, სადაც აღწერილია IV საუკუნის იბერია. სომხურ გეოგრაფიაში სხვა ადმინისტრაციულ ერთეულებთან ერთად გვხვდება საცხუმეთი, რომელიც, ჩვენი აზრით, ტოპონიმ საცხენეთის წინამორბედი და ის სწორედ პატარა ლიახვის ხეობას მოიცავდა.² მოგვიანებით, აღნიშნული ტერიტორიული ერთეულის სახელი ენობრივი სახეცვლილებით, პატარა ლიახვის ხეობის ერთ-ერთ სოფელს შერჩა.

პროფ. ჯ. გვასალიას განმარტებით, საცხუმეთი ეწოდებოდა პატარა ლიახვის მარჯვენა ნაპირს.³

პროფ. კ. ხარაძის აზრით, საცხენისი „ძველ წყაროებში ამ სახელით არის აღნიშნული. შემდეგში ის სუფიქსი ეთ სუფიქსით შეიცვალა. ასეა 1930 წლის ადმინისტრაციულ დაყოფაშიც. აქედან მოყოლებული პატარა ლიახვის ხეობა გვერდის ძირად

1. ი. გორგიჯანიძე, ისტორია, საისტორიო მოამბე, წ. II, გვ. 236

2. ს. კაკაბაძე, ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები, საისტორიო მოამბე, წიგ. I, თბ., 1924, გვ. 40

3. იხ. ჯ. გვასალია, აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები, თბ., 1983, გვ. 25

იწოდებოდა. ადრეფეოდალურ ხანაში პატარა ლიახვის ხეობა საცხუმეთად იწოდებოდა“.¹

ადრეფეოდალური ხანის საცხუმეთში, იგივე პატარა ლიახვის ხეობაში, ვანათი ძველი დროიდანვე იქნებოდა ათვისებული მისი მღებარეობის გამო. ვანათი ტერიტორიულად დიდი და პატარა ლიახვის ხეობების ერთგვარ დამაკავშირებელ ადგილს ასრულებდა და მასზე არაერთი მნიშვნელოვანი გზა გადიოდა, რომლითაც შესაძლებელი იყო, არამარტო შიდა ქართლის სხვადასხვა თემებთან დაკავშირება, არამედ ჩრდილოეთ კავკასიაში გადასვლაც. სწორედ ამ გზა-მაგისტრალის კონტროლის თვალსაზრისით აიგო გვიან შუასაუკუნეებში ვანათის ციხე-სიმაგრე, რომლიდანაც ხორციელდებოდა პატარა ლიახვის ხეობის მეთვალყურეობა.

როგორც ცნობილია, შუა საუკუნეებში შიდა ქართლის ტერიტორიაზე არაერთი მნიშვნელოვანი გზა ფუნქციონირებდა, რომელთა მეშვეობითად შესაძლებელი იყო იმერკავკასიაში გადასვლაც, მათ შორის აღსანიშნავია „აჩაბეთის გზა“, „დვალეთის გზა“ და სხვ.²

ჩრდილოეთ კავკასიას საქართველოსთან აკავშირებდა სხვა გზებიც. ამათგან ერთ-ერთი გზა მიემართებოდა სოფელ ვანათი-საკენ.

პროფ. გ. თოგოშვილის დაკვირვებით: „სბის გადმოსავლითაც გადმოდის გზა ზახადან თრუსოს ხეობაში და სოფ. კობთან საქართველოს სამხედრო გზას უერთდებოდა. ამავე გადმოსასვ-

ლელით ზახადან მიემართება სხვა გზაც, რომელიც სოფ. ედისთან რამდენიმე განშტოებად იყოფა. ერთი განშტოება პატარა ლიახვის ხეობით ვანათს და ქართლის სოფლებს უკავშირდება, მეორე ერმანდონის ხეობით და ყელის ტბით, ჟამურსა და ქსნის ხეობას უერთდება. მესამე კი ბრიტათის, გუდისის წყლის და ქიმავე ღონის ხეობებით როკის გზას უერთდება“.¹ რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოსთან დამაკავშირებელ გზას, ის პროფ. ს. მაკალათიას განმარტებით შეიძლება ასე წარმოვიდგინოთ: ონი-კვაისა-ჯავა-ცხინვალი და ვანათი.²

ვანათიდან გზა-ბილიკებით შესაძლებელი იყო გზის საკმაოდ დიდი მონაკვეთის „მოჭრა“ – ვანათიდან უმოკლესი გზა გადადიოდა ჯავაში, ჯავიდან კი ხდებოდა გადასვლა რაჭა-იმერეთში (ვანათი - ჯავა - კვაისა - ონი).

უნდა ვიფიქროთ, რომ იმერეთთან დამაკავშირებელი გზა ერთ-ერთი საუკეთესო იყო, როგორც დროის დაზოგვის, ისე უსაფრთხო მგზავრობის თვალსაზრისით. ამან განაპირობა ის ფაქტი, რომ მთავარმართებელ ტორმასოვთან შესახვედრად, სწორედ ამ გზით ისარგებლა იმერეთის მეფემ სოლომონ II.³

პატარა ლიახვის ხეობიდან იმერეთში გადასასვლელი გზით XVIII საუკუნის ბოლოს სარგებლობდა იულონ ბატონიშვილი. ცნობილია, რომ ქსნის საერისთავოს გაუქმების შემდეგ (1777 წ.) პატარა ლიახვის ხეობა ერეკლე II თავის ძეს იულონს უბოძა. იულონის რეზიდენციას აღნიშნულ არეალში სოფელი

1. კ. ხარაძე, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია, შიდა ქართლი, თბ., 1992, გვ. 137

2. იხ. გ. სოსიაშვილი, ქართლის სათავადოების ისტორიიდან, სამაჩაბლო, XIV-XIX ს.ს. საკანდიდატო დისერტაცია, ხელნაწერი, თბ., 2005, გვ. 117

1. გ. თოგოშვილი, საქართველო-ოსეთის ურთიერთობა, XV-XVIII ს.ს. თბ., 1969, გვ. 50

2. ს. მაკალათია, ლიახვის ხეობა, თბ., 1971, გვ. 57

3. იქვე, გვ. 57

ბელოთი წარმოადგენდა. რუსეთის ხელისუფლებისაგან შერისხული იულონ ბატონიშვილი პატარა ლიახვის გზით ახერხებდა იმერეთში გახიზვნას.

როგორც იულონ ბატონიშვილის კარის მწიგნობარი იოანე ქართველიშვილი იგონებს: „აქ ჯარიაშენს დგომაში ორჯერ და სამჯერ ქალაქიდან დაჭეშმარიტებით ჰამბავი მოგვივიდა, რომ დავით (საუბარია დავით ბატონიშვილზე - გიორგი XII ძეზე - გ.ს.) რუსის ჯარით თქვენსედაო. ამ მიზეზით, რადგან რუსები მოჰყვებოდნენ თებერვლის ვ(ნ) მეფის ძე იულონ ფამილიით აიყარა ბელოთიდან და იმერეთისკენ წარმოსასვლელად გამოემგზავრა“.¹

იოანე ქართველიშვილი თავის თხზულების სხვა ადგილზეც ახსენებს ბელოთიდან იმერეთში გადასასვლელ გზას.

„იმერეთს გავიქეციო ბელოთით და ჩემი ხიზანი ქრცხინვალს დარჩა 1801 წელსა, თებერვლის ხ-სა დღესა“.²

პატარა ლიახვის ხეობიდან გზის ერთი შტო უკავშირდებოდა ქ. ცხინვალს.

იოანე ქართველიშვილის ცნობით: „ბელოთიდან ცხინვალს წავედით ხიზნით 1799 წელსა, დეკემბრის 29 დღესა“.³ გზის მეორე შტო კი ჩვენი აზრით იყო ე.წ. „ვანათის გზა“, რომელიც გადადიოდა ჯავის ხეობაში, ჯავის ხეობიდან კი იმერეთში. პატარა ლიახვის ხეობის სტრატეგიულმა მდებარეობამ, აქ არსებულმა მნიშვნელოვანმა გზებმა განაპირობა ის, რომ XV-XVIII საუკუნეებში ქსნის ერისთავებმა აღნიშნული ტერიტორია

1. იოანე ქართველიშვილი, მეტყარები, ავტ. იოსელიანის გამოკვლევით, რედაქციითა და შენიშვნებით, თბ., 1952, გვ. 86

2. იქვე, გვ. 95

3. იქვე.

თავიანთ ფეოდალურ სამფლობელოში მოაქციეს.¹ პატარა ლიახვის ხეობაში ამ პერიოდიდან არაერთი მნიშვნელოვანი ციხე აიგო, რომლებიც ქსნის ერისთავთა მნიშვნელოვან საყრდენს წარმოადგენდნენ. მათ შორის იყო ვანათის ციხე.

„დასტურლამაში“ დაცულია ერთი ცნობა, საიდანაც ვიგებთ, რომ სამეფო ხელისუფლების დავალებით ვანათელებს ევალებოდათ გზის მოვლა-პატრონობა.

„დასტურლამის“ იმ ნაწილს, სადაც ეს ცნობა გვხვდება, პქვია „გზების შენახვის გარიგება“, აქ აღნიშნულია: -

„უნდა უთაონ თულაშვილებმა - თაკეელთ, ლეკეელთ, ფრელთ, კანათელთ და თულაანთ მამულმა - ფანჯების გზა შეინახონ“.²

გაურკვევლია სად მიემართებოდა ფანჯების გზა. შესაძლებელია, სწორედ ეს იყო ჩრდილოეთ კავკასიასთან დამაკავშირებელი. კანათში გვიანფეოდალური ხანაში ქსნის ერისთავთა რეზიდენცია არსებობდა. ვახუშტის ცნობით, ვანათის დანგრეული ციხე ქსნის ერისთავმა-შანშემ აღადგინა, თუმცა სავარაუდოა, რომ პატარა ლიახვის ხეობაში ქსნის ერისთავთა გავლენის გავრცელებამდე, კანათში სამეფო ხელისუფლებას თავისი სადგომიც ექნებოდა.

საინტერესოა სოფლის სახელწოდება - ვანათი.

სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, ვანა ნიშნავს სადგომს.³ შესაძლებელია ვანათს ადრე სწორედ ასეთი დატკირთვა ჰქონდა.

1. ჯ. გეასალია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26

2. ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, ლექსიკონები და საძიებლები დაურთო თ. სურგულაძემ, თბ., 1970, გვ. 532

3. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბ., 1991, გვ. 253

XVIII საუკუნის ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან

XVIII საუკუნის II ნახევრიდან ქართ-კახეთის საგარეო პოლიტიკური ვითარება უკიდურესად გართულდა, რაც განაპირობა მეზობელი მუსლიმანური სახელმწიფოების - ირანისა და ოსმალეთის აგრესიის გაძლიერებამ. თითოეული მათგანი ცდილობდა თავის გავლენის მოპოვებას საქართველოს ტერიტორიაზე და ამით საიმედო პლაცდარმის შექმნას ამიერკავკასიაში. ირან-თურქეთის აგრესიას თან დაერთო დაღესტნელი მძარცველების შემოსევები, რომელმაც XVIII საუკუნის II ნახევრიდან პერმანენტული ხასიათი მიიღო და პოლიტიკურად დასუსტებულ ქვეყანას დაღუპვით ემუქრებოდა.¹ ლეკთა თავდასხმების გააქტიურება ოსმალთა წაქეზებამ გამოიწვია. ოსმალეთი რელიგიურად ახლოს მყოფ დაღესტნელებს ქართ-კახეთზე თავდასხმებისაკენ მოუწოდებდა.²

ქართლ-კახეთის პოლიტიკური წრეები, ქვეყანაში მომძლავრებულ მაჰმადიანურ აგრესიას ენერგიული ღონისძიებებით უპირისპირდებოდნენ. ამას ცხადყოფს ის ფაქტი, რომ ერეკლემ და თეიმურაზმა ისარგებლეს რა, ირანში არსებული სახელმწიფოებრივი ანარქიით, გავლენა მოიპოვეს ამიერკავკასიის მაჰმადიანურ სახანოებზე და ქართლ-კახეთზე პოლიტიკური დაწოლა მნიშვნელოვნად შეამცირეს.. ამიერკავკასიაში გავლენის სფეროების გაფართოებისათვის წარმოებულ ბრძოლებს თან

1. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 387; გ. სოსიაშვილი, „ლეკიანობის“ საკითხი და სამაჩაბლო, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ისტორიის სერია №3, 2003, გვ. 39
2. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 619

ახლდა რამდენიმე მარცხი,¹ მაგრამ ეს ვერ ცვლიდა ქართლ-კახეთის საგარეო პოლიტიკის გამოსწორების საერთო სურათს. კავკასიის ძალების კონსოლიდაცია იყო ის სახელმწიფოებრივი იდეა, რომელიც ასულდგმულებდა ერეკლე II-ის პოლიტიკას. შემთხვევითი არ იყო, რომ 1750 წლის თებერვალში, როცა ქართლ-კახეთის ჯარები ყარაბაღის სახანოს წინააღმდეგ დაიდრნენ, გაერთიანებული ლაშქარი წარმოდგენილი იყო სხვადასხვა ძალებით. პაპუნა ორბელიანი ამ ლაშქარში ასახელებს: „იმერნი, ოსნი, კაკაზნი, ერევნელი, ყაზახნი, შამშადიანი, ლეკიანი, რომელნი მონებდნენ კახ ბატონს.“²

შაქის ხანის აჯი ჩელების წინააღმდეგ გამართულ ბრძოლაში, რომელიც 1752 წლის 1 სექტემბერს ყაზახ-შამშადილუს საზღვარზე თულქითაფასთან გაიმართა, ერეკლე II ლაშქარში ქარბად იყვნენ ჩრდილოკავკასიიდან, კერძოდ კი ყაბარდოდან ჩამოყვანილი ძალები. ჩრდილოეთ კავკასიასთან წარმოებულ დიპლომატიურ ურთიერთობაში, რომელიც დამხმარე ძალების მოშველიებას ემსახურებოდა, გამორჩეული ადგილი ეკავა XVIII საუკუნის II ნახევრის ერთ-ერთ თვალსაჩინო სახელმწიფო მოღვაწეს - იასე მაჩაბელს, რომელიც ამ პერიოდის არაერთ ისტორიულ საბუთში იხსენიება.³

იასე მაჩაბელს ერეკლე II უწოდებდა: „დიდსა იმედს, დიდით

¹ იქვე, გვ. 624

² პაპუნა ორბელიანი, ამბავნი ქართლისანი, ქართლის ცხოვრება, დ. წუბინაშვილის გამოც., ტ. II, სნკბ, 1854, გვ. 123

³ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედ., ტ. II, თბ., 1953, გვ. 56-57; ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია ტ. 6, თბ., 1983, გვ. 508

დმისაჩენელს და არაოდეს დასავიწყარს“.¹ ჩრდილოეთ კასიასთან, კერძოდ კი ყაბარდოსთან წარმოებულ სამხედრო-პოლიტიკურ ურთიერთობას წინ უძღოდა გაცხოველებული საჯრო-ეკონომიკური კავშირ-ურთიერთობა, ამ საქმეში დიდ როლს ასრულებდა დარიალის ხეობაზე გამავალი გზა, ე.წ. სარტველოს სამხედრო გზა, ამ გზას XVIII საუკუნის I ნახევარში ხევის გზას უწოდებდნენ.²

როგორც მკვლევარი ე. კოპალიანი აღნიშნავს: „მართალია, ყაბარეთის ტერიტორიის გავლით საქართველოს ბევრი გზა გადიოდა ჩრდილოეთ კავკასიასთან, მაგრამ დარიალის ხეობაში მავალ გზას შედარებით დიდი გამტარუნარიანობით სხვა რა შეედრებოდა. აღნიშნული გზების გამოყენებით ყაბარდოში მავალი სულ რამდენიმე დღეში შეიძლებოდა.“³

ჩრდილოკავკასიასთან დამაკავშირებელი გზებიდან უმთავრესია აგრეთვე „დვალეთის გზა“, რომელსაც ჯერ კიდევ ადრეფეოდალური ხანიდან ჰქონდა დატვირთვა.⁴

გზა-მაგისტრალების სიუხვემ განაპირობა ის ფაქტი, რომ ჩრდილოეთ კავკასიასთან, კონკრეტულად კი ყაბარდოსთან XVIII საუკუნის I ნახევარში საქართველოს გაცხოველებული სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა ჰქონდა. ვაჭრობა მიმდინარეობდა ნადავლით, ცხენებით, აბრეშუმით.⁵ ორ ქვეყანას შორის გაღრმავებულმა

გ. ლენინიძე, ივ. მაჩაბელი, „მნათობი“ №2, 1924, გვ. 163

გ. თოგოშვილი, საქართველო-ოსეთის ურთიერთობა XV-XVIII ს.ს. თბ., 1969, გვ. 15

ე. კოპალიანი, რუსეთის ურთიერთობა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიასთან XVIII საუკუნის II ნახევარში, თბ., 2000, გვ. 63

Дж. Гвасалия, Историческая география восточной Грузии Тб., 1991, ст.46

ე. კოპალიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 69

ეკონომიკურმა ურთიერთობამ ნიადაგი შეუმზადა სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის ჩამოყალიბება-განმტკიცებას. ჯერ კიდევ გივი ამილახვრის აჯანყების დროს, რომელიც მიმართული იყო ქართლში ყიზილბაშთა ბატონობის წინააღმდეგ, აჯანყებულთა რიგებში იბრძოდნენ ოსები და ჩერქეზები. პაპუნა ორბელიანი ამის შესახებ წერდა: „გივის დაძაბილზე მოსულიყვნენ ოსნი, ჩერქეზნიც, ყველა ესენი თავს ესხმოდნენ ყიზილბაშთა მომხრე ქართველი თავადების მიწა-წყალს, არბევდნენ, აწიოკებდნენ“.¹

თულქითაფასთან 1752 წელს გამართულ ბრძოლის წინ ერეკლე II ძალთა მოკრებისას ძალზე ესაჭიროებოდა ჩრდილოეთ კავკასიელთა, კერძოდ ყაბარდოელთა დამხმარე ჯარი. ამიტომ შემთხვევითი არ იყო, რომ მან მეზობელ ქვეყანაში დამხმარე ძალების ჩამოსაყვანად იასე მაჩაბელი მიავლინა. იასე მაჩაბლის დიპლომატიურმა მოლაპარაკებამ შედეგი გამოიღო, ყაბარდოდან ერეკლე II-ს დარიალის, ანუ ხევის გზით 1500 მეზობელი ჩამოუვიდა. ამ ფაქტთან დაკავშირებით პაპუნა ორბელიანი წერს: „ჩამოუვიდა ჯარი ჩერქეზისა მეფის (იგულისხმება ყაბარდოს მთავარი - გ.ს.) ერეკლეს ხევს, მაჩაბელი იესე დიდს ჩერქეზეთში გაგზავნა კიდევ ჯარისთვის და თვითონ ამ ჯარით წამობრძანდა მუხრანში“.²

ყაბარდოელთა დამხმარე ძალების ჩამოსაყვანად იესე მაჩაბელი ერეკლე II-მ ყვარლის ციხის ალყის დროსაც გაგზავნა.

1. პაპუნა ორბელიანი, ამბავნი ქართლისანი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 125

2. პაპუნა ორბელიანი, ზ. ჭიჭინაძის გამოც., ტფ. 1913, გვ. 198; თ. ბოცვაძე, საქართველო-ყაბარდოს ურთიერთობის ისტორიიდან, XVI-XVII ს.ს. თბ., 1963, გვ. 105

ოგორც ცნობილია, 1755 წელს, კახეთს ხუნძახის მფლობელი
ურსალ-ბეგი 200000 ჯარით შემოესია და ყვარლის ციხის
ბელში ჩაგდებას ლამობდა, სწორედ ნურსალ-ბეგის წინააღმდეგ
ცადა ერეკლე II ყაბარდოელთა ძალების გამოყენება, თუმცა
იასე მაჩაბლის ელჩობას ჩრდილოეთ კავკასიაში შედეგი არ
მოჰყვა. ამ დროს, ყაბარდოში მისული იყო ინფორმაცია, რომ
მაქის ხანს აჯი ჩალებს დაღესტნელებიც ეხმარებოდნენ და
ყაბარდოელებმა უარი განაცხადეს დამატებითი ძალების
მოშველიებაზე: „ანანურიდამ გაეგზავნა ქართველ ბატონს იასე
მაჩაბელი ჩერქეზეთში ჯარისათვის და აღუთქვეს ფრიადი:
მოვიდა იასე ქვეყანათა ჩერქეზისათა, ეცადა დიდათ და ვერ
დაიმორჩილა, არავინ გამოყვა, მთელი დაღესტანი წამოვიდაო
და ჩვენ ამათი ომი არ შეგვიძლიაო. მოვიდა იასე მაჩაბელი
თელავს და მოახსენა ესე ყოველი მეფეთა“.¹

პაპუნა ორბელიანს თავის თხზულებაში დაფიქსირებული
აქვს საინტერესო ფაქტი ქართლ-კახეთის სამეფო კარისა და
ყაბარდოს მთავრის ნათესაურ კავშირზე, როდესაც იგი
გადმოგვცემს ყაბარდოში იასე მაჩაბლის წარუმატებელი ელჩობის
ამბავს, დასძენს: „ამაზე წინათ (ე.ი. იასე მაჩაბელის ელჩობამდე
- გ.ს.) რამაზ ენდრონიკაშვილი ყოფილა ჩერქეზეთში და
მცირე დახმარება მიუღია. ჩერქეზეთ ბატონი თან ახლდა მეფეს,
იგი გიორგი ბატონიშვილის სიმამრი იყო“.²

ეჭვს გარეშეა, რომ ქართლ-კახეთის მეფის ნათესაურ კავ-
შირს ყაბარდოს მთავართან პოლიტიკური მიზეზიც ექნებოდა.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ყაბარდოს მთავრები ამ დროს საკმაოდ
კრიტიკულ სიტუაციაში იყვნენ. მათზე განსაკუთრებით
გაძლიერდა ზეწოლა ოსმალთა აგრესიების და მათი მოკავშირე
ყირიმის ხანებისაგან,¹ ამიტომ ისინი საქართველოს სახით
საიმედო მოკავშირეს ხედავდნენ.

ყაბარდოსა და ქართლ-კახეთის აქტიური ურთიერთობა
არც ერეკლე II გარდაცვალების შემდეგ შეწყვეტილა. კეთილ-
მეზობლური კავშირი ორ ქვეყანას შორის გიორგი XII დროსაც
გაგრძელდა. პლატონ იოსელიანის ცნობით, გიორგი XII დროს,
ყაბარდოს მთავრისგან გამოგზავნილი ელჩები დიდი ღიახვის
ხეობაში არსებული გზით საქართველოშიც ჩამოსულან.

„ჩერქეზ ბატონმა მეფეს საჩუქრად ცხენები უბოძა. გიორგი
XII სამაგიერო საჩუქრები გაუგზავნა მას და... გაისტუმრა
ღიახვის ხეობითა, იმავე გზითა, რომლითაც მოვიდნენ. ესენი
ჩააბარა მშვიდობითისა მგზავრობისათვის იასე მაჩაბელსა
ღიახვის ბატონსა და დავით ამირეჯიბსა იმერეთის მესაზღვრეთა
და მოყვრობით იმერეთისა და მეგრელისა თავადთა თანა
დამოკიდებულთა“.²

ჩვენი აზრით, ყაბარდოელი ელჩების დიდი ღიახვის ხეობაში
არსებული გზით შემოსვლა საქართველოში, განაპირობა იმ
ფაქტმა, რომ საქართველო-ყაბარდოს ურთიერთობისათვის
ყველაზე ხელსაყრელი „ხევის“ გზაზე ოსმალთა ძალების და
ყირიმის ხანის თავდასხმების საფრთხე იყო.

1. . ე. კოპალიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 65

2. პლატონ იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, აკაკი გაწერელის
შესავალი წერილებით, რედაქციითა და შენიშვნებით, თბ., 1936, გვ. 191

1. პაპუნა ორბელიანი, ამბავი ქართლისანი. ზ. ჭიჭინაძის გამოც. გვ. 223
2. იქვე.

როგორც მკვლევარი ე. კოპალიანი აღნიშნავს: „იგი (თურქეთზე საუბარი - გ.ს.) ესწრაფება ხევ-ყაბარდოს გზის ბელში ჩაგდებას, ვინაიდან იგი რუსეთს აკავშირებდა საქართველოსთან და ამით მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა თურქეთისა და ყირიმის სახანოს აგრესიის წინააღმდეგ ბრძოლაში“.¹

სწორედ ამიტომ ყაბარდოელმა ელჩებმა საქართველოში ამოსასვლელად დიდი ღიახვის ხეობაში არსებული გზა გამოიყენეს. ამ საქმეში იასე მაჩაბელს უნდა ეთამაშა დიდი როლი, რადგან ღიახვის ხეობა სწორედ მის მფლობელობაში შედიოდა.

ე. კოპალიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 65

იოანე ქართველიშვილის მოღვაწეობა და სოფელი ბელოთი

ძველი ქართული კულტურის ცენტრებიდან შიდა ქართლში არაერთი მნიშვნელოვანი კერის დასახელება შეგვიძლია, რომელთა შესახებ საუბარი საკმაოდ შორს წაგვიყვანს. შიდა ქართლი იმთავითვე მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა არამარტო სახელწიფოებრივი ცხოვრების თვალსაზრისით, არამედ კულტურული კუთხითაც. ქართული სინამდვილიდან გამომდინარე შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეს ორი ცნება საუკუნეთა მანძილზე ერთიმეორეს ავსებდა და შესაბამისად, კულტურული ცხოვრების პროგრესი ასოცირდებოდა ქართული სახელმწიფოებრიობის სიძლიერესთან. როგორც აღვნიშნეთ, ამ მხრივ შიდა ქართლს მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია, ვინაიდან აქ არსებულ კულტურულ-საგანმანათლებლო კერებში არსებული სამწიგნობრო მაჯისცემის გარეშე შეუძლებელია იმსჯელო ზოგადად ქართული კულტურის ისტორიის შესახებ.

შიდა ქართლის კულტურული კერებიდან ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი უკავია სოფელ ბელოთს, რომელიც პატარა ღიახვის ხეობის ზემო წელზე მდებარეობს. ეს ტერიტორია ისტორიული ქსნის საერისთავოში შედიოდა.

პატარა ღიახვის ხეობა სტრატეგიული თვალსაზრისით ძველი ღრდიდანვე იქცეოდა ქსნის საერისთავოს მფლობელთა ყურადღებას. ამ სტრატეგიულობას განაპირობებდა ხეობაში გამავალი მნიშვნელოვანი გზები.¹ სოფელი ბელოთი ამ გზების

1. ჯ. გვასალია, აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები, თბ., 1983, გვ. 26

ერთგვარ გაკონტროლებელ ადგილად გვევლინებოდა, რამაც განაპირობა გვიან შუასაუკუნეებში ბელოთში ციხე-სიმაგრის აგება.¹ აღნიშნულ ციხეს იხსენიებს XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე საქართველოში მყოფი არაერთი უცხოელი მოგზაური. მათ შორის: იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი და ელჟარდ აიხვალდი. გიულდენშტედტის აღწერით მას პატარა ლიახვის ხეობაში უნახავს აწერისხევის, ბელოთის და ერედვის ციხეები,² ხოლო ელჟარდ აიხვალდის თხზულების მიხედვით პატარა ლიახვის მარცხენა ნაპირზე მდებარეობდა ბელოთის „მაგარი ციხე“.³ ბელოთში, ციხე-სიმაგრის გარდა, ქსნის ერისთავებს სარეზიდენციო სასახლეც ჰქონიათ აგებული. ამ სასახლის აგებას ვახუშტი ბაგრატიონი გიორგი ყულარაღასს უკავშირებს. „აქა ბელოთს კეთილ ჰავისათვის ჰქმნა სასახლე ქსნის ერისთავის ძემან ყულარაღასმან გიორგიმ საყოფელად თვისადა“.⁴ ამ ფაქტს ადასტურებს აგრეთვე გიულდენშტედტის ერთი ცნობაც, რომლის მიხედვით სოფელ ბელოთზე დავა ჰქონდათ გიორგი ყულარაღასს და მის ერთ-ერთ სახლიკაცს, თუმცა ხანგრძლივი დავის შემდეგ ბელოთი გიორგი ყულარაღასს დარჩა.⁵ სწორედ ამ უკანასკნელს მოუხდა ყველაზე დიდი დაპირისპირება სამეფო ხელისუფლებასთან. დავით ბატონიშვილი თავის თხზულებაში მოგვითხრობს: „უამსა

ამას (1778 წ.) უკუდგა ყულარაღასი გიორგი ერისთავი ქსნისა. ამას ზედა წარგზავნა მეფემან ძეი თვისი გიორგი და ლევან, რომელიც შეპყრეს და შთამოიყვანეს პყრობილად. თუმცა მეფემან მიუტევა შეცოდებად, გარნა მიუღო ქსანი მიზეზითა ამით, რამეთუ ჰყვა მას ლევთა მკვდრობად და არბევდა ქართლსა და აოხრებდა სოფლებთა, ვითარცა ავაზაკი. და მოუბოძა ქსანი ძესა თჳსსა გიორგის. ხოლო ლიახვი იულონს“.¹

ამის შემდეგ იწყება იულონ ბატონიშვილის აქტიური დამკვიდრება პატარა ლიახვის ხეობაში, კონკრეტულად კი ბელოთში. ბელოთის სასახლე გადაიქცა ბატონიშვილის რეზიდენციად და ქართული კულტურის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ცენტრად. ერისთავების წინააღმდეგობა მაინც არ ჩაცხრა და შემთხვევითი არ იყო, რომ დედოფალი ოთარ ამილახვარს ავალებდა, რათა ბელოთში მყოფი იულონისთვის გადაეცა ცნობა მოსალოდნელი საფრთხის შესახებ.

„ქ. ჩემს შვილს იულონს ესეც ასე შეატყობინე, რომ ეხლა რომ ბელოთს დგას მაგდენი სიფრთხილე და თადარიგი ხომ არ იქნება რა, ქსნის ერისთავის შვილები ახალციხეს რომ წავიდნენ. ახლა იულონის ბელოთს დგომა აღარ ვარგა, აიყაროს და ცოლ-შვილით გორს ჩამოვიდეს და დადგეს. მეც ასე მემჯობინება და სხვანი ბევრნი პირნიც ასე არჩევენ და თქვენ კი არ ვიცი“.²

ეს წერილი თარიღდება 1788 წლით.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ბელოთი კულტურის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კერას წარმოადგენდა.

1. დ. ბატონიშვილი, მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, 1744-1844 წ.წ., თბ., 1906, გვ. 15
2. მ. ცოტნიაშვილი, ცხინვალის ისტორიისათვის, თბ., 1966, გვ. 65

1. პ. ზაქარაია, საქართველოს ძველი ციხე-სიმაგრეები, გვ. 131
2. გიულდენშტედტის, მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ. I, თბ., 1962, გვ. 153
3. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. II, თბ., 1964, გვ. 149
4. ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 369
5. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. I, გვ. 99

XVIII საუკუნის 70-იან წლებში ბელოთში მოღვაწეობდნენ ცნობილი ქართველი მწიგნობრები: „იასე ბარათაშვილი (1728-1786) და სოლომონ ალექსიშვილი (1742-1808).¹

ხოლო ცოტა უფრო მოგვიანებით ბელოთთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული იოანე ქართველიშვილი, რომელიც იულონ ბატონიშვილის აღმზრდელი და კარის მწიგნობარი გახლდათ.

იოანე წარმოშობით სოფელ ფხვენისიდან იყო. მამამისი ოთარ ქართველიშვილი დაახლოებული ყოფილა ერეკლე II მოწინააღმდეგე აბდულა ბეგთან, რომლის წყალობითაც მას სამშვილდეში მამულები გადაეცა. აბდულა ბეგის დამარცხების შემდეგ, ოთარ ქართველიშვილი დასახლდა სოფ. ფხვენისში. სწორედ აქ დაიბადა იოანე ქართველიშვილი, რომელმაც თავისი დროის კვალობაზე შესანიშნავი განათლება მიიღო. ანტონ კათალიკოსის დახმარებით, არქიმანდრიტ ვარლამ ერისთავთან ის მეცნიერების არაერთ დარგს დაეუფლა. 1794 წელს, იოანე ქართველიშვილი, იულონ ბატონიშვილის მიწვევით სამეფო კარზე მცირეწლოვანი ბატონიშვილების აღმზრდელად იწყებს მსახურს და ამის შემდეგ ბატონიშვილ იულონს ის თითქმის განუყრელად თან ახლავს. თავის მოგონებებში იოანე ქართველიშვილი დიდ ადგილს უთმობს სოფელ ბელოთს. როგორც ჩანს, მეფის ძე იულონი ბელოთში ძალიან ხშირად იყო და მისი კარის მწიგნობარიც იქ მოღვაწეობდა.

შვილის მისამართით დაწერილი სიტყვებიდან ვიგებთ, რომ იოანეს იულონის ძის - ლევან ბატონიშვილისთვის ახლად შობილი ძეც მოუნათვლინებია. „წელიწადსა 1800, ქორონიკონს უპს დაწყებაში მეფის ძე იულონ აიყარა ფომილით ბელოთიდან

და ქრცხინვალს ჩამოვიდა. მეც ჩამოვეყ თან და თქვენც ჩამოგიყვანე, შვილო, შიო, აქ მომეცა ღუთისაგან ძე, ძმა შენი, იანვრის კ.ზ. (27), რომლიც მოვანათვლინე მეფის ძის ძეს ლეონს და უწოდე გაბრიელ“.¹

იოანე ქართველიშვილი ბატონიშვილ იულონის კარის მწერალი იყო, მას ევალებოდა არამართო ქაღალდების წარმოება, არამედ მეფის ძეების აღზარდაც და ბატონიშვილის კარზე ღუთისმსახურება.

„ამ ჟამიდან ბატონიშვილი იულონ საცა წაბრძანდებოდა, თან არ გამიყოლებდა ხოლმე. ბატონის სძალს ვახლდი, მცდელობით ვმსახურობდი და ყმაწვილებს წიგნს ვკითხულობდი. ამ ჟამიდან კი, თავისთან დამაწყებინა სიარული მეფის ძემ იულონმა მწერლობის მიზეზით, რომ მწერალი არავინ ჰყვანდა.

ტყვიავს მიბრძანდა ბატონიშვილი იულონ, მეც თან ვახლდი, თვის ძმისწული დავით დაიბადა. ამოვიდა იქ, ნახა, ორს კვირამდინ იქ დაგვიგვიანდა, შემდგომად ისევ ქრცხინვალს გადმოვედით, აჰყარა თვისი ფომილია და ბელოთს წაიყვანა მეფის ძემ იულონმა. გავყევით ჩვენც ისევ თანა...“²

პატარა ლიახვის ხეობაში ბელოთის ციხე სიმაგრის გარდა იულონ მეფის ძე აქტიურად იყენებდა კულბითსაც, სადაც მისი ოჯახიც ხშირად იღვა. მეფის ოჯახს თან ახლდა იოანე ქართველიშვილი, რომელიც დროდადრო ბელოთში აღიოდა. როგორც მისი თხზულებიდან ჩანს, ოჯახიც ბელოთში ჰყავდა. აქ მას გარდაცვლია დედა, რომელიც წამოუსვენებია და არბოს ეკლესიაში დაუკრძალავს. იოანე თავის შვილებს წერდა: „ამ

1. იოანე ქართველიშვილი, მემუარები, ავტ. იოსელიანის გამოკვლევით, რედაქციითა და შენიშვნებით, თბ., 1952, გვ. 81

2. იქვე.

1. კლ. მენაბდე, ძველი ქართული კულტურის კერები, თბ., 1990, გვ. 53

კულობით დგომაში დედაჩემი, ბებიათქვენი დიდათ ავად იყო. ამდენი ვერ მოვიცალე, რომ სანახავად ამოვსულიყავ, არა თუ ჩემი საქმე მქონდა ბატონიშვილი თავს არ მანებებდა, რომ წინადაც საქმეები ჰქონდა და სხვა მწერალი არავინ ჰყვანდა. ერთს დღეს დავეთხოვე, ამოველ ბელოთს, დედაჩემი ვნახე და მეორე დღეს ისევ დავებარებინე, წამიყვანეს, ჩემი ცოდვით და უბედურებით ამისთანას ჟამს მომივიდა ჰამბავი, რომ დედაჩემი აღსრულებულიყო, მაისის დ (4) წამოველ და იმ ღამეს მოველ ბელოთს, საღამოს ხანზედ შევიტყვე, დღისა ერთი საათი იქნებოდა გასული, რომ მოველ; ბელოთს ხომ ეკლესია არ არის მიცვალებულის დასამარხავი. მეორე დღეს რითაც ღონით იყო ვცადე, რომ მიცვალებული არბოს ეკლესიაში ჩავიტანე და იქ დავმარხე. კაცი გამოვეზავნა ბატონიშვილს იულონს, ზევით აღარ გამიშვა, იქიდან ისევ კულობითს გამიყვანეს. ამ დროს მისთანა მწუხარებაში მომადგა მშობელს და მოამაგეს დედის სიკვდილზედ. ამგვარად მოუცვლელობა; თქვენ იქ ბელოთს იყავით უპატრონოთ, ეს კიდევ სხვა საწუხარი იყო. დღე ყოველ შფოთს მოველოდები მას გარდა ეს კიდევ სხვა საწუხარი ჰქონდა“.¹

იოანე ქართველიშვილს ოჯახური ტრადიციის გარდა, სამეფო ოჯახში არსებული დაპირისპირებაც უშლიდა ხელს ლიტერატურულ-კულტურული საქმის განხორციელებაში. იულონ ბატონიშვილს XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე დაუპირისპირდა გიორგი XII-ის მემკვიდრე დავით ბატონიშვილი. იოანე ქართველიშვილის ერთი ცნობით ვიგებთ, რომ დავით ბატონიშვილი, თავისი ბიძის - იულონის წინააღმდეგ რუსის ჯარის გამოყენებასაც არ ერიდებოდა. იულონი იძულებული იყო, რომ მძისწულთან

1. იოანე ქართველიშვილი, მემუარები, გვ. 95

შებმას არიდებოდა და პატარა ღიახვის ხეობიდან, კონკრეტულად კი ბელოთიდან საქართველოს სხვა კუთხეში გახიზნულიყო.

იოანე ქართველიშვილი ერთგან წერს:

„აქა ჯარიაშენს დგომაში, ორჯერ და სამჯერ ქალაქიდან დაჭეშმარიტებით ჰამბავი მოგვივიდა, რომ დავით მოდის (იგულისხმება დავით ბატონიშვილი - გ.ს.) რუსის ჯარით თქვენზედაო. ამ მიზეზით, რადგან რუსები მოჰყვებოდნენ თებერვლის ვ (6) მეფის ძე იულონ ფომილით აიყარა ბელოთიდან და იმერეთისკენ წამოსასვლელად გაემზადა“.¹

ბელოთიდან იმერეთში გადასვლა იულონის მიერ შემთხვევით არ იყო მოფიქრებული, აქედან იმერეთში გადასასვლელი გზა არსებობდა, რომელსაც მეფის ძე ხშირად იყენებდა.

იოანე ქართველიშვილი ერთგან აღნიშნავს, რომ ბელოთიდან იმერეთში გახიზვნის დროს ხაზინა მას ქცხინვალში ღარდა.¹

სოფელ ბელოთის, გარდა კულტურული შესწავლის კუთხით, პატარა ღიახვის ხეობაში არსებული სხვა არაერთი სოფელიც იმსახურებს ყურადღებას მკვლევართა მხრიდან, ვფიქრობთ, ისტორიკოსთა ახალგაზრდა თაობა დაინტერესდება აღნიშნული საკითხებით და დავიწყების მტვერს მოაცლის მივიწყებულ კულტურულ-საგანმანათლებლო კერებს.

1. იოანე ქართველიშვილი, მემუარები, გვ. 95

ვინ იყო მაჩაბელა?

XVIII საუკუნის პირველი ნახევარი უაღრესად რთული და დაძაბული აღმოჩნდა ქართული სახელმწიფოებრივი თუ საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის. „ოსმალობისა“ თუ „ყიზილბა-ლობის“ შემდეგ ჩვენს ქვეყანაში გახშირებულმა ლეკთა თავდასხ-ებმა არანაკლები საფრთხე შეუქმნა ქართველ ხალხს. მთელი მხნის განმავლობაში ქართლ-კახეთის პოლიტიკური მესვეურე-ის აქტიური მოღვაწეობა მიმართული იყო ქვეყნის მდგომარეო-ის გაუმჯობესებისაკენ. ერეკლე-თეიმურაზის ერთობლივმა ღონივრულმა პოლიტიკამ შესამჩნევი წარმატებები მოუტანა ქართლ-კახეთის სამეფოს. საგარეო თუ საშინაო პოლიტიკური დაძაბულობის განმუხტვამ, თავის კვალი დააჩნია ქვეყნის საზოგა-დოებრივ ცხოვრებას და კულტურას.

ქართული კულტურის გამოღვიძება-წინსვლის საქმეში დიდი როლი შეასრულა ეროვნულმა „სახიობამ“ და თეატრმა, რომელსაც XVIII საუკუნის პირველი ნახევრიდან დიდ მზრუნველობას უწევდა ქართლის სამეფო კარი. ამას მოწმობს ის ფაქტი, რომ ვახტანგ VI სპეციალური სახლიც კი აუგია ხელოვნების ამ დარგისათვის. „სახიობის“ განვითარებას ერეკლე II დროსაც შეეწყო ხელი, როდესაც სასახლის კარზე თეატრა-ლურ დასს სათავეში ედგა ვინმე მაჩაბელა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე გაურკვეველია მისი ვინაობა. საყურადღებო ცნობა მაჩაბელას შესახებ ეკუთვნის თეიმურაზ ბაგრატიონს: „...ესე იყო ერთი წარჩინებულთა მესაკრავეთა და მსახიობთაგან მეფისათა მუსიკი და კომედიანტი და ესე იყო უფროსი მსახიობთა და ცნობილი იყო სამეფოსა სახლსა შინა. ესე იყო გვარეულობითა და სარწმუნოებითაცა ქართველი, რომელსა სახელს დებენ მაჩაბელად“.

ჩვენთვის გაურკვეველია, რომ მკვლევარი დ. ჯანელიძე აღნიშნულ მსახიობს დავით მაჩაბელად იხსენიებს.

როგორც მკვლევარმა ტ. რუხაძემაც შენიშნა, თ. ბატონიშვი-ლის ისტორიის რუსულ თარგმანშიც მაჩაბელას დავითი ჰქვია. უეჭველია, რომ ადგილი აქვს მაჩაბელას გაიგივებას XVIII საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის პოლიტიკურ მოღვაწესთან - დავით მაჩაბელთან, რაც, ჩვენი აზრით, არ არის მართებული, წყაროთა მიხედვით, დავით მაჩაბელი ერეკლე II თანამედროვე და სამეფო კარის ერთგული პიროვნება ყოფილა. რომელსაც მონაწილეობა მიუღია კრწანისის ბრძოლაში და დიდი როლი შეუსრულებია მეფის გადარჩენის საქმეში. დ. ბატონიშვილი ამის შესახებ წერს: „დღესა მას იყო მხნედ მეფის ძის ძე იოვანე და მაჩაბელი დავით, მოურავი ბორჩალისა ჯანდიერ ჯანდიერიშვილი და სინჯია ქევხა საქობოსი ქიზიყელი. ესრეთ უკუც იყვნენ ესე თუ არ იპოებოდნენ მუნ, შეიპყრობდნენ მეფესა ირაკლისა აბანოს კარსა ზედა, რომელთა სძლით გამოიყვანეს მეფე ავლაბარსა შინა“.¹

როგორც ვხედავთ, დავით მაჩაბელი სულ სხვა პიროვნებაა. იგი კრწანისის ბატალიების მონაწილე კია, მაგრამ ცნობა არაფერს გვეუბნება ამ ბრძოლაში მისი დაღუპვის შესახებ. მაჩაბელა კი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თავის მეგობარ მუსიკოსებთან ერთად „შეეწირნეს მსხვერპლად სიყვარულსა მამულსა თვისსა... სახელოვნად დასთხიეს სისხლი თვისნი“. XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, მაჩაბელთა ფეოდალური სახლის რამდენიმე წარმომადგენელია ცნობილი, რომლებთანაც

1. დ. ბატონიშვილი, მოთხრობა ახალი (შედგენილი ქართლის ცხოვრებისად), გვ. 44

მაჩაბელას გაიგივება გაუმართლებელია. ამის საილუსტრაციოდ უფრო დაწვრილებით შევჩერდებით თითოეულ მათგანზე.

XVIII საუკუნის II ნახევრის საბუთებში იხსენიება დათუა მაჩაბელი, რომელიც 1795 წლის შემდგომ დოკუმენტებშიც გვხვდება.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ცნობილი მოღვაწე იყო ზაალ მაჩაბელი. ალ. ორბელიანის ცნობით, იგი ფრიად დაახლოებული ყოფილა ერეკლე მეორესთან, მაგრამ არანაირი საფუძველი არა გვაქვს, რომ ზაალ მაჩაბელი სამეფო კართან არსებულ თეატრალურ დასს დაუკავშიროთ. ამ პერიოდისათვის ცნობილია აგრეთვე ფარსადან მაჩაბელი, რომელსაც ერეკლე I-ის მიერ ბოძებული ჰქონდა დიდი ღიახვის ხეობის ხევისთავობა. პლატონ იოსელიანს იგი გიორგი მეთორმეტის მოხელეთა რაიში ჰყავს შეყვანილი და იხსენიებს როგორც: „ყმა მეფისა, ოვსთა ჯარის მკრებელი და ხარჯისა სახასოს შემგროვებელი“.¹

მაჩაბელთა საგვარეულოდან ჩვენთვის საინტერესო პერიოდისათვის ცნობილნი არიან აგრეთვე ზაზა მაჩაბელი, რომელიც სსპინძის ბრძოლის მონაწილეც ყოფილა და იასე მაჩაბელი, რომელსაც სამეფო კარისაგან დიპლომატიური მისია ჰქონდა ბინიჭებული ჩრდილოეთ კავკასიაში, კონკრეტულად კი ყაბარდოში. ამ მისიაში იგულისხმება სამხედრო მოკავშირის ძიება საგარეო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ნარატიული წყაროების მიხედვით, ერეკლე მეორის თანამედროვე და მისი ერთგული თანამებრძოლი ყოფილა ძაღლუა მაჩაბელი. ძაღლუას თავი უსახელებია ლეკთა წინააღმდეგ

ბრძოლაში, ერეკლე მეორეს იგი გამარჯვების მახარობლად მცხეთაში გაუგზავნია.

ერეკლე მეორის თანამედროვე მაჩაბლებიდან, ნარატიული თუ დოკუმენტური წყაროების მიხედვით, ცნობილია გოგია მაჩაბელი. 1786 წლის ერთ საბუთში იგი იასაულად იხსენიება.

აღნიშნული პერიოდის საბუთებში იხსენიება აგრეთვე ლუარსაბ მაჩაბელი. მას ერეკლე მეორის ბრძანებით ყაბარდოს ლაშქრობაში მიუღია მონაწილეობა. როგორც ვხედავთ, არავითარი საფუძველი არ არსებობს, რომ ერეკლე მეორის კარის „სახიობის“ ხელმძღვანელი მაჩაბელა, ზემო აღნიშნულ რომელიმე კონკრეტულ პიროვნებასთან გავაიგივოთ.

ჩვენთვის უცნობია ის გარემოებაც, რომ დიდმა ქართველმა პოეტმა გ. ლეონიძემ, რომელმაც ივანე მაჩაბელს ბიოგრაფიული ნარკვევი მიუძღვნა, მისი საგვარეულო გენეალოგიის დადგენა სცადა და ერეკლე მეორის „თეატრის რეჟისორად“ მოიხსენია თამაზ მაჩაბელი. თუმცა ამის შესახებ ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობის აღიარებულ წარმომადგენელს არავითარი წყარო არ აქვს მითითებული.

ბუნებრივია, ჩნდება კითხვა, მაშ ვინ უნდა ყოფილიყო ერეკლე მეორის კარის „სახიობის“ ხელმძღვანელი მაჩაბელა? საკუთარი სახელია იგი, თუ მაჩაბელთა საგვარეულოს უკავშირდება? მაჩაბელა საკუთარი სახელია და ის მაჩაბელთა საგვარეულოსთან არანაირ კავშირშია. ქართულ ონომასტიკონში „მაჩაბელი“, როგორც საკუთარი სახელი, გავრცელებული ყოფილა მეთვრამეტე საუკუნემდეც. ჯერ კიდევ თირის მონასტრის სამრეკლოს წარწერაში (მეთოთხმეტე საუკუნის ბოლო) მოიხსენიება თავხელიძეთა ოჯახის წევრი მაჩაბელი.

საკუთარ სახელ მაჩაბელს ვხვდებით ასევე ვახტანგ მეექვსის „დასტურლამალში“, სადაც მოიხსენიება ვინმე ოტიაშვილი

1. პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, თბ., 1936, გვ. 254

მაჩაბელი. საკუთარ სახელ მაჩაბლის გავრცელებაზე მეტყველებს მეთექვსმეტე საუკუნის პირველი ნახევრის დოკუმენტი, სადაც იხსენიება მაჩაბელიშვილი იორდანე. საგულისხმოა აგრეთვე 1638 წლის ერთი დოკუმენტიც. „განჩინება როსტომ მეფისა პაატა ელიზბარისშვილისა და გლურჯიძეების მამულის საქმეზე“. ამ საბუთში იხსენიებიან ყმები - მაჩაბელაშვილები. ბუნებრივია, რომ ყმა მაჩაბელაშვილებს სამაჩაბლოს მფლობელ მაჩაბლებთან არანაირი კავშირი არ აქვთ და აღნიშნული გვარი საკუთარ სახელ მაჩაბელადან მოდის. ასეთი რამ კი, უცხო არ არის ქართული გვარ-სახელებში.

საკუთარ სახელ მაჩაბელის გვერდით, ქართულ ონომასტიკონში გვხვდება აგრეთვე საკუთარი სახელი თმოგველი.

როგორც ვხედავთ, არსებობს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ მაჩაბელა ერეკლე მეორის თეატრალური დასის ხელმძღვანელის საკუთარი სახელი იყო. ჩვენ ზემოთაც მოვიყვანეთ თეიმურაზ ბაგრატიონის ცნობა, სადაც ხაზი აქვს გასმული მაჩაბელას ეთნიკურ და კონფესიურ წარმომავლობას.

„...ესე (მაჩაბელა - გ.ს.) იყო ერთი წარჩინებულთა მესაკრავეთა და მსახიობთაგან მეფისათა, მუსიკი და კომედიანტი... გვარეულობითა და სარწმუნოებითაცა ქართველი, რომელსაც სახელს დებდენ მაჩაბელად“. ეჭვგარეშეა, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონმა არ იცოდა ამ პიროვნების გვარი, მაგრამ მისთვის ცნობილი ყოფილა მაჩაბელას ქართული წარმომავლობა და სარწმუნოებრივი აღმსარებლობა. მაჩაბელა რომ მაჩაბელთა გვარის წარმომადგენელი ყოფილიყო, ბუნებრივია აღარ დაჭირდებოდა იმის ხაზგასმა, რომ ის იყო „გვარეულობითა და სარწმუნოებითაცა ქართველი“.

„ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“ დაბეჭდილ სტატიაში „მაჩაბელა“, ისტორიკოსი ქ. ჩხატარაიშვილი წერს, რომ „თეიმუ-

რაზ ბატონიშვილის ცნობით, მაჩაბელა ქართველი იყო, დაბალი ფენებიდან გამოსული“¹. ჩვენი აზრით, თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობის არასწორ გაგებასთან გვაქვს საქმე. ისტორიკოსი სრულიად ნათლად მიგვანიშნებს, რომ მაჩაბელა „იყო ერთი წარჩინებულთა მესაკრავეთა და მსახიობთაგან მეფისათა“... ვფიქრობთ, სიტყვა წარჩინებული არ შეესაბამება დაბალ ფენებს.

მაჩაბელას წარმომავლობის შესახებ დამკვიდრებულმა არასწორმა წარმოდგენამ² მხატვრულ ლიტერატურაშიც კპოვა ასახვა და მაჩაბელა დამკვიდრდა, როგორც მაჩაბელი, ანუ გვარის ფორმა. რაც შეეხება თვითონ მაჩაბელას, იგი მეთვრამეტე საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის ცნობილი საზანდარი იყო, რომელიც დიდი პოპულარობით სარგებლობდა დიდებულითა ნაღიმეზე და ქორწილებზე. გარდა თავისი პროფესიული საქმიანობისა, მაჩაბელა ენერგიული მებრძოლიც ყოფილა. აღამაჰმად-ხანის შემოსევისას, საბედისწერო 1795 წლის 11 სექტემბერს, მაჩაბელა თფილისის მცხოვრებთაგან სახელდახელოდ შეკრებილი ჯარით შეერთებია ვახტანგ ბატონიშვილს.

თ. ბატონიშვილის ცნობით: „ესე მიუძღვა გუნდსა მას ტფილისელთასა მტერთა მიმართა და ეპყრა ხელთა მისთა ბარბით, ე.ი. დაირა და უკვრიდა მას ზედა შადიანსა... ხოლო მებრძოლნი ესე იყვნენ მკვირცხლნი და მიმართეს ქვევითთა ამათა და ბრძოდეს მტერთა ფიცხელად და შეერთდა გუნდიცა ესე გუნდსა მას ფშავ-ხევსურთა, არაგველთა ხიზიყელთას და ჰყვეს მათ ატაკა მტერთა მიმართ და მიიწვედეს ვიდრე დრომამდე

1. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. VI, გვ. 508

2. თბილისის ისტორია, ტ. I, თბ., 1990, გვ. 393

ა-მაჰმად-ხანისათა და მრავალნი სპარსთაგანი მოსწყვიტნენ
ნაშე მისსა“.¹

მანაბელა გმირულად დაეცა კრწანისის ბრძოლაში.² სამწუ-
როა, რომ სამშობლოსათვის თავშეწირული მამულიშვილის
არც ისტორიამ ვერ შემოინახა.

ცინცაძე, ალა-მაჰმად-ხანის თავდასხმა საქართველოზე, თბ., 1963, გვ. 142
ბილისის ისტორია, ტ. I, გვ. 438

1917 წლის ერთი უცნობი დოკუმენტი სოფელ ტყვიავის შესახებ

ქართული საისტორიო მეცნიერების განვითარებაში დიდი
როლი ენიჭება წყაროთმცოდნეობითი ბაზის გაფართოებას. ახალი
ისტორიული დოკუმენტების მოძიებას და მეცნიერულ შესწავლას
დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ქართული საისტორიო მეცნიერების
პატრიარქი, აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი.

შიდა ქართლის სოფლები ქართულ საისტორიო მეცნიერე-
ბაში ნაკლებად არის შესწავლილი და ამ პრობლემების გადასაჭ-
რელად დიდი დახმარების გაწევა შეუძლია ამ სოფლებში გაბ-
ნეულ სხვადასხვა სახის ისტორიული საბუთების შეგროვებას,
ასევე ეთნოგრაფიული, თუ ფოლკლორული მასალის მოძიებას.

ამჯერად გვსურს წარმოგიდგინოთ, 1917 წლით დათარიღე-
ბული ერთი დოკუმენტი, რომელიც სოფელ ტყვიავს უკავშირდება.

ეს დოკუმენტი მოიძია და გადმოგვცა ცხინვალის სახელმ-
წიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის IV კურსის
სტუდენტმა ნატო ხაბაზიშვილმა, რისთვისაც დიდ მადლობას
მოვასხენებთ. დოკუმენტი წარმოადგენს ფასიანი გარიგების
ქაღალდს და განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს იმით,
რომ იგი შეუდგენია გამოჩენილ ქართველ მეცნიერსა და
საზოგადო მოღვაწეს, ქართული ბოტანიკური სკოლის
ფუძემდებელს, აკად. ნიკო კეცხოველს, რომელიც სწორედ სოფელ
ტყვიავში დაიბადა და გაიზარდა,¹ დოკუმენტი ნ. კეცხოველის

1. იხ. ამის შესახებ, გ. სოსიაშვილი, როგორ ივონებენ თანასოფლელები ნიკო
კეცხოველს, გაზ. „გორის მოამბე“, №24, 1997

ნელნაწერს წარმოადგენს. აღნიშნული საბუთი გახლავთ ე.წ. „ვექსილის“ ქალაქი ოთხასი მანეთის ღირებულებისა და იგი წარმოადგენს ერთგვარ გარიგებას სოფ. ტყვიავეში მცხოვრებ არმენა და იაკოფა გიგუაშვილებსა და ფლავისმანში მცხოვრებ გიორგი გიგოს ძე გიუნაშვილს შორის. დოკუმენტი აქვს რუსული საგერბო მარკა და „ვექსილის ქალაქის“ სიმბოლური გამოსახულება, რუსეთის სახლმწიფო გერბის მთავარი ატრიბუტის ერთგვარი არწივის თანხლებით. დოკუმენტში აღნიშნულია: — 1917 წელსა ენკენისთვის 28 დღესა, ჩვენ, ამისა ქვემოთ ხელის მოწერელნი, სოფელ ტყვიავეში მცხოვრებელნი არმენა და იაკოფა ანდრეასძენი გიგუაშვილები. მით მოვალენი ვართ, თქვენ სოფელ ფლავისმანში მცხოვრებ გიორგი გიგოს ძე გიუნაშვილს გადაგიხადოთ პირველ თხოვნაზე უსარგებლო ორმოცი თუმანი ფული, რომელიც დღეს ჩვენ ნაღდი მივიღეთ და ჩვენი ვალია, რაზედაც ვაწერთ ჩვენ ხელს არმენა და იაკოფა ანდრეასძენი გიგუაშვილები. მათი წერის უცოდინარობის გამო, ამათი თხოვნით, ამათ მაგიერ ხელს ვაწერ ნიკო კეცხოველი (სიმართლეს ამავე ვექსილისას ხელის მოწერით და ბეჭდვის დაკვრით ადასტურებს ტყვიავეის კომისარი ლევან ჩიქლაძე)“. დოკუმენტი მართლაც არის დამოწმებული შესაბამისი ბეჭდით. აღსანიშნავია ისიც, რომ საბუთში ნახსენები ტყვიავეის კომისარის გვარი ჩიქლაძე დღეს, აღნიშნულ სოფელში, ჩიხლაძის ფორმით გვხვდება და საკმაოდ გავრცელებულ გვარს წარმოადგენს.

იულონ ბატონიშვილი და სამაჩაბლო

XVIII საუკუნის ბოლო საქართველოში აღინიშნება საშინაო და საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობის უკიდურესი გართულებით. მაჰმადიანურმა აგრესიამ ქართლ-კახეთის პოლიტიკური ელიტის წარმომადგენლები რუსული ორიენტაციის გზაზე დააყენა. ერთმორწმუნე რუსეთთან კავშირი თითქმის ჩიხში მოქცეული ქვეყნის სამშვიდობოზე გაყვანის ერთ-ერთ სწორ ორიენტირს წარმოადგენდა, თუმცა, სამწუხაროდ, რუსეთმა როგორც მფარველმა სახელმწიფომ, ვერ გაამართლა ჩვენი ქვეყნის ხელისუფალთა იმედები. ქართველ ხალხს რუსიფიკაცია დაემუქრა, რაც გამოვლინდა მრავალი ფორმით, ქართული სახელმწიფოებრიობის წაგვრით (1801 მანიფესტი) და ეროვნულ ცნობიერებაზე განხორციელებული შოვინისტური შტურმით. რუსულ კოლონიალიზმს წინ აღუდგა სამეფო სახლი და ამ სახლის წევრთა ირგვლივ დაჯგუფებული ქართველი არისტოკრატიული ფენა. XIX საუკუნის პირველი მესამედი აღსავსეა რუსული მეტროპოლიის წინააღმდეგ წარმოებული ბრძოლებით, რომლებსაც ქართველი ბატონიშვილები ხელმძღვანელობდნენ. ამ საქმეში დიდია იულონ ერეკლეს ძის წვლილი, რომელსაც მხარს სხვა ფეოდალების გარდა მაჩაბლებიც უჭერდნენ.

ერთი პერიოდი მაჩაბელთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენლები ჩაბმულნი იყვნენ 1769 წელს საქართველოში მყოფი გენერალ ტოტლებენის მიერ ერეკლე II-ის წინააღმდეგ მიმართულ შეთქმულებაში.

რუს გენერალს, მაჩაბლების გარდა, სხვა თავადებიც აუმხედრებია ქართლ-კახეთის მეფის წინააღმდეგ, მათ შორის

დავით ქსნის ერისთავი, ზაალ ორბელიანი, ამირეჯიბი და სხვა.¹ დაგეგმილი შეთქმულება დროზე გამჟღავნდა და ერეკლემ მოლაღატენი შეიპყრო. მეფისაგან მამაბლების დატყვევების ამბავს ნათელს ჰყენს ერთი ცნობაც, რომელსაც თ. ჟორდანიამ მიაკვლია. ამ ცნობაში აღნიშნულია: „უნთ 1771 ზაფხულ-შემოდგომაზედ, ერისთავი დავითი (ქსნის ერისთავი - გ.ს.) ავად იყო. სანახავად მოვიდა ზაალ ორბელიანი. ლაპარაკის დროს დავითმა უთხრა ზაალს, მე მითხრეს მამაბლებსა და ზაალს ბატონი უწყრება, მამაბლებს დაიჭერს და შენ ნუ შეგეშინდება. ამ ლაპარაკზედ შევიდა იასე მსაჯული, იმასაც უთხრეს. მესამე დღეს, მამაბლები დაიჭირეს.“²

ერეკლემ ორი ძმა მამაბელი, რომელთა ვინაობაც დაუდგენელია, 1771 წლის 25 ივლისს თავისი ყმა ოსებით ლილოში გადაასახლა.³ ამან გააძლიერა სამეფო ხელისუფლების გავლენა სამამაბლოზე.

1777 წელს ერეკლე II, ქსნის საერისთავოს გაუქმების შემდეგ, ლიახვის ხეობა იულონ ბატონიშვილს გადასცა.

იულონი დაუფლებია კეხვს და მამაბელთა სარეზიდენციო სოფელს აჩაბეთს. მანამდე აღნიშნულ სოფლებში არსებობდა სადელოფლო ყმები.⁴

რუსეთის წინააღმდეგ აჯანყებულმა იულონ ბატონიშვილმა კარგად გამოიყენა სამამაბლოს ადგილმდებარეობა. აქ არსებული

1. ნ. ბერძენიშვილი, გ. მელიქიშვილი, მ. ღუმბაძე, პ. რატიანი, შ. მესხია, საქართველოს ისტორია, თბ., 1955, გვ. 358; ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. II, გვ. 218
2. თ. ჟორდანი, ქრონიკები, III, გვ. 327
3. საქართველოს ისტორიის ქრონიკები, გვ. 129
4. იხ. სადელოფლო დასტურმაღალი, პ. უშიკ. რედ. 1886, გვ. 721

ძალები და ანტირუსულ კოალიციაში მამაბლების ჩაბმაც გადაწყვიტა. გენ. ლაზარევის წერილში, მთავარმართებელ კნორინგისადმი აღნიშნულია: „Посиланный много кь царевичамь Юлону, Александру и Парнаозу, в имерети находящимся, сь письмами в пр. приглашающими царевичей сих в россию. Князь Мачабели вчерашняго числа отто возвратился, привезя ко мне отъ нихъ отзывыской семь в. пр. представить честь имею“.¹

რუსეთის წინააღმდეგ ამბოხებულ ბატონიშვილებს განზრახული ჰქონდათ მამაბლების ჩაბმა ანტირუსულ გამოსვლაში.

1802 წლის 17 აგვისტოთი თარიღდება ერთ-ერთი წერილი, რომელიც იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილების მიერ არის დაწერილი დავით მამაბლის მიმართ: „ბრწყინვალე თავადო მამაბელო, ნაზირო დავით, საქართველოს მეფის ძენი იულონ და ფარნაოზ სიყუარულით და პატივით მოგიკითხავთ. მემრეთ აქამდის ხომ საკვირველია, რომ შენც შეიტყობდი, მთელი კახეთი და ქიზიყი როგორისაც ვიცით შეკრულან ჩვენს ერთგულებაზედ, უკანასკნელ სისხლს დაქცევამდის, ერთობით იმათი წერილი ასე მოგვივიდა. ღმერთს ერწმუნე და მამის ჩვენის მზემა, რომ ასე მოგვივიდა. წერილი და წუთით არც არის იქაური კაცნიც იყვნენ აქ ჩვენთან და გაგვისტუმრეთ. აბა ახლა გაგინდება ჩვენი სიყვარული და ერთგულება. როგორც აღქმული გვაქვს ჩვენთან პირობით, ყოვლის ფრით ისე მოიქეც;

1. Акты I стр. 243, №169
2. Акты I стр. 230

ამას და გარდა ვისაც ერთს შენს კაცს ენდობოდე. ეხლავე აქ საჩქაროდ გამოგვიგზავნე. მანდაური ამბავიც შეგვატყობინე...²

1804 წლის მთიულეთის აჯანყება მთიულეთის, ხანდოს, ხევის, გულამაყარის, ჟამურის, თრუსოს და სხვა ხეობათა გარდა დიდი ლიახვის ხეობაში მცხოვრებ ოსებსაც მოედო. იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილებს, რომლებიც აჯანყებას სათავეში უდგნენ, ერთხანს სამაჩაბლოში უცდიათ თავშეფარვა. ამის შესახებ ბაგრატ ბატონიშვილი გადმოგვცემს: „ხოლო ამისა შემდგომად წარმოსრულნი მეფის ძენი (იულონი და ფარნაოზი - გ.ს.) მოვიდნენ სურამის სიახლოვესა. ეკონათ მისვლად მუნ ქართველ თავადთა და არვინ მოვიდა მათ თანა. ამით ინებეს მტკვარს გასვლა. მისვლა ფბაკს ფირყული ხანთან და ვერ უძლეს, რამეთუ მტკვარი განდიდებულ იყო ფ-დ. კ-დ წამოვიდნენ და აღვიდნენ ოსებში სამაჩაბლოსა და ვერცა მუნ დადგნენ შიშისა ოვსთასა, რამეთუ აქენდათ პირი მტკიცე მას ჟამსა ოვსთა რუსთანა“.¹

ერევნიდან დაბრუნებულმა გენ. ციციანოვმა აჯანყების ჩახშობას აქტიურად მოჰკიდა ხელი. მან ჯერ არაგვის ხეობა დაარბია, შემდეგ დიდი ლიახვის ხეობასაც მიაკითხა. „მაშინ წარემართა ციციანოვი სამაჩაბლოს ოვსთა ზედა, რამეთუ დროსა მას აღრეულობისასა წარმოიყვანა პოლკი სამი ყაზახისა კავკასიის ლინიით ტფილისის ნაცვალსა, მიკირტუმა სულგუნოვს და ენება მუნით გარდმოეყვანა ქართლსა შინა. ამისმა მხილმველმა ოვსთა იწყინეს გზისა მის გახსნად და შემოეყვანა ჯარისა. მოკრბნენ ოვსნი და სრულად შეიპყრნეს ივინი, მისრულმან მუნ ციციანოვმა გაათავისუფლა ივინი“.²

1. ბ. ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა, თ. ლომოურის რედ. თბ., 1941, გვ. 92

2. იქვე, გვ. 95

ციციანოვმა საბოლოოდ სისხლში ჩაახშო სამაჩაბლოს ოსთა წინააღმდეგობა. მან მაჩაბელთა სახლის რამდენიმე პრორუსულ ორიენტაციაზე მყოფი წარმომადგენლის დახმარებით ჯერ ჯავა აიღო, შემდეგ ოსებისაგან გამაგრებული სოფელი კროფი, ბოლოს კი დიდი ლიახვის სათავეში არსებული სოფელი კოშკი.¹ მთიულეთის აჯანყება, როგორც ცნობილია, მარცხით დასრულდა. აჯანყებულთაგან იულონ ბატონიშვილი ულევის ეწერში რუსთა რაზმმა შეიპყრო. გიორგი რამინის ძე ბამბაკში გადავიდნენ, სადაც მათ იმედად აღ. ბატონიშვილი ეგულვოდათ.

ბრძოლა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ ამით არ დასრულებულა. მარცხის მიუხედავად, ბატონიშვილებმა უფრო გაააქტიურეს ანტირუსული მოძრაობა. რუსეთში გადასახლებული იულონის საქმე მისმა ძემ ლევან ბატონიშვილმა განაგრძო, რომელმაც მნიშვნელოვანი აჯანყება მოაწყო სამაჩაბლოში.

გადასახლებული იულონ ბატონიშვილი მძიმედ განიცდიდა მშობლიური მიწა-წყლის ნოსტალგიას. მას განსაკუთრებით ენატრებოდა დიდი ლიახვის ხეობის ხილვა. ამის თაობაზე გაზეთი „დროება“ (1887, №167) წერდა: „იულონს, ამბობენ, გაგიჟებით უყვარდა სამაჩაბლო-ცხინვალის ხეობა და როცა რუსეთში გაგზავნეს, ხშირად იგონებდა ამ სააქაო სამოთხეს. ერთ-ერთი თავადიშვილი რომ რუსეთიდან საქართველოში ბრუნდებოდა, იულონმა თურმე დაავედრა, „ცხინვალის ხეობას რომ დახელო ზღუდრის სერიდამ, მე მომიგონე, რომ ეგების ჩემმა სულმა აქ იგრძნოსო“.

ფეოდალური მფლობელობის ერთი საკითხის დაზუსტებისათვის სამაჩაბლოში

XV-XVI ს.ს. საქართველოს პოლიტიკური დაშლის კვალ-დაკვალ ქვეყანაში ახალი ფეოდალური უჯრედები — სათავადო-სენიორიები აღმოცენდა. სათავადოების მფლობელი თავადები თავიანთ სამფლობელოებში სრული შეუვალობის მოპოვებას ესწრაფოდნენ და ამდენად, მეტოქეობას უწევდნენ სამეფო ხელისუფლებას. სათავადოების ჩამოყალიბებას და თავადების განკერძოებას პოლიტიკურად დასუსტებული სამეფო ხელისუფლება წინააღმდეგობას ვეღარ უწევდა. თუ გადავხედავთ გვიან-შუასაუკუნეებში საქართველოში არსებული სათავადოების სოციალურ ბუნებას, ანდა, სათავადო-სენიორების მართვა-გამგეობის სისტემას, აშკარად იგრძნობა სათავადოების მიკროსახელმწიფოებად გადაქცევის ტენდენცია.

სათავადოს თავისი სოციალურ-ეკონომიკური სტრუქტურა გააჩნდა. სათავადოს განაგებდა თავადი თავისი სახლიკაცებით, ანუ თავადიშვილებით. ყოველ სათავადოში შემდეგი სახის მფლობელობა იყო: 1) „სახასო“ ქონება, 2) „საუფლისწულო“, 3) „სათავისთაო“.

სათავადო ქონების აღნიშნულ სახეთა საინტერესო ინტერპრეტაცია მოგვცა პროფ. დ. გვრიტიშვილმა: „სახასო ქონება სათავადოს ძირითად ქონებას წარმოადგენდა. იგი შედგებოდა ყმების, მიწა-წყლის, ციხე-სიმაგრეების, ჯოგის, ზღ-ვენახების, საბაჟო-სახელოსნოების და სხვათაგან...

„საუფლისწულო“ სათავადოს ნაწილს წარმოადგენს, რომელიც მიცემული აქვს თავადიშვილს, როგორც სახარჯო ქონება, მთელი „საუფლისწულოს“ შემოსავალი ხმარდება თავადიშვილს...

„სათავისთაო“ სათავადოში პირად საკუთრებაზე დაფუძნებული ქონება იყო. იგი თავადიშვილის ოჯახის წევრების პირად საკუთრებას წარმოადგენდა. ეს იყო: მზითვეი, ნასყიდი, ნაწყალობევი და სხვ.“¹

ფეოდალური მფლობელობის ასეთი სახეები გვხვდება სამაჩაბლოშიც. სახასო ქონება ჩვენს ხელთ არსებული დოკუმენტური მასალის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, წარმოდგენილია „საუფროსო“ და „საუმცროსო“ — მფლობელობის სახით. ტერმინები „საუფროსო“ და „საუმცროსო“ გვხვდება მაჩაბელთა სათავადო სახლის გაყრის წიგნებში. ერთ-ერთი ასეთი წიგნი, რომელიც XVII ს. თარიღდება, ასახავს ავთანდილ, ლევან, ფარსადან და დავით მაჩაბლების გაყრას. აღნიშნულ დოკუმენტში წერია, რომ: „მივეციო სვერს საუფროსოდ აღხაზიშვილს ლევანს და დავითს ხეთერელი შიო დღეს რისაც მქონებელ იყო“.² რაც შეეხება „საუმცროსოს“, მასთან დაკავშირებით ზემოთ ნახსენებ სახლიკაცების გაყრის ერთ-ერთ დოკუმენტში აღნიშნულია: „მივეციო საუმცროსოდ ავთანდილს სასახლე, მარანი, ბელესაბძელი, ბალი, რაც სასახლის გალავანს შიგნით აქვს“...

მაჩაბლების მიერ ყმა-მამულის ყიდვა-გაყიდვის ამსახველი დოკუმენტებიდან ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ისეთი ტერმინები: როგორიც არის „ბარათში ნარგები“, „ბარათის კაცნი“, „ბარათით წილში ნარგები“. მაგ: 1725 წ. ლევან მაჩაბლის მიერ შედგენილ ყმის ნასყიდობის წიგნში გივი ამილახვრისადმი წერია: „ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და მოგეცით ჩვენ მაჩაბელმა აღხაზის შვილმა ლევან და ძმამან ჩემმან დავით

1. დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955, გვ. 272-273

2. სცსსა, ფ. 1450, 26/195

3. სცსსა, ფ. 1450, 26/199

და შვილმან ჩემმან აღხაზ და მომავალთა. სახლისა ჩვენისათა. ყოველთავე თქვენ ამილახორს ბატონს გივისა... ასე რომე დაგვეჭირა და სათათროს სათახოვარისაგან დიად ძალი დაგვადგა და მოგვიღეთ ჩვენი მკვიდრი ყმა, ჩემს ბარათში ნარგები და ბარათიც თქვენ მოგართვით“...¹

ასეთივე შინაარსისაა, 1760 წელს ქაიხოსრო ფალავანდიშვილის მიერ შედგენილი ყმა-მამულის ნასყიდობის წიგნი იასე მაჩაბლისადმი, სადაც აღნიშნულია: „ქ. ნებითა... ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერე და მოგეცი მე ფალავანდიშვილმა ქაიხოსრომა, მამავალმა სახლისა ჩემისაჲ, თქვენ მაჩაბელსა იასესა, ძმასა თქვენსა გიორგისა და ბარდიმსა, შვილსა თქვენსა ფარსადანსა, ზახასა, რევაზსა, ზურაბსა, ერეკლესა, ივანესა და დავითსა... მას ჟამსა ოდეს ლეკისაგან დავტყვევდი ჩემის თავის სახსარათ დამეჭირა და მოგვიღე ჩემი ალალი ბარათში ნარგები ოქუტაშვილი იმედა და მახარა, მისი ძმისწული პატარკაცი თავეთის მამულითა დღეს თამარაშენსა რისაც მქონებელნი არიან“...²

ტერმინი „ბარათის კაცნი“ გვხვდება სახლისკაცების მიერ დაჩაგრული დათუა მაჩაბლის საჩივრის წიგნში, დოკუმენტი 1785 წლით არის დათარიღებული. საბუთში, რომლითაც დათუა მაჩაბელი ქართლ-კახეთის მეფეს, ერეკლე II-ს დახმარებას და სახლისკაცების დავის სამართლიანად გადაწყვეტს სთხოვს, აღნიშნულია: „ღმერთმა ბედნიერის ხელმწიფის ჭირი დათუა მაჩაბელს მისცეს. მოწყალევე ხელმწიფევე, უწინდელ დროს ვისაც უსამართლო დაემართებოდა, თქვენს ხელმწიფებაში ყველას

სამართალი მიეცა და ჩემის უბედურებით უსამართლო ვრჩები. ჩემის სახლისკაცებისაგან ყმითა და მამულით აკლებული ვარ... ღმერთი გაგიმარჯვებს ერთის ოქმის წყალობა მიყავით, რომ ოსებს თავლებად არავინ მიმცეს და იმ ქვეყნიდამ სრულებით არ დავიკარგო და ჩემი ყმის და მამულის სამართალიც დამემართოს, რომ მიმძლავრებით უჭირამთ ჩემს სახლისკაცებს და სხვათაც სვერი მთლად, მარწმს გოგიძე, ხეთში (უნდა იყოს ხეთი – გ.ს.) საბანაძე, საბაწმინდაში (?), დიცს კაპარჭაძის მამული, კიდევე ჩემი ბარათის კაცნი და მისი შვილები დაუყიდნია თეიმურაზ მაჩაბელსა“.¹ 1736 წლით დათარიღებულ ერთ-ერთ საბუთში, რომლიც გახლავთ მეფე ალექსანდრეს მიერ მიცემული წყალობის წიგნი ბორტი მაჩაბლისადმი გვხვდება ტერმინი „ბარათით წილში ნარგები“.

„ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი, შემოწყალეთ და გიბოძეთ თქვენი მკვიდრი და ყოვლის კაცისაგან უცილობელი მთის ალაგის ოსები გუფთა და ჯავის ხეობა, კოდა და კოშკის ჭალა, რაც თქვენი სამკვიდრო მამული გქონებოდათ და გქონდათ და ზემოთხვისს რაზმაძეები, ესენიც გაყრაში ბარათით წილში ნარგები ყოფილიყო და ბარათიც გქონდათ და ესენი ხელშეუვალად წყალობა გიყავით“.

ზემოთ წარმოდგენილი დოკუმენტების გაცნობის შემდეგ ცხადი ხდება, რომ „ბარათი“ სათავადო სახლის წევრთა გაყრის მფლობელობის დამადასტურებელ „დოკუმენტს“ წარმოადგენდა. როგორც ჩანს, სახლისკაცები არ იყვნენ დაზღვეულნი, მომავალში, ერთი-მეორისაგან ქონების (ყმა-მამული) წართმევაში და ამიტომ თავიანთი ქონების დაცვის საქმეში მათ ესაჭიროებოდათ

1. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობების ისტორიიდან.

6. ბერძენიშვილის რედ. ტ. I, 1941, გვ. 215-216

2. ქართული სამართლის ძეგლები, პროფ. ი. დოლისძის რედ. ტ. V, გვ. 109-114

1. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VII, თბ., 1979, გვ. 321

2. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობების ისტორიიდან, I, გვ. 255

სპეციალური დოკუმენტი „ბარათი“, რომელსაც იურიდიული ძალა ენიჭებოდა. დავის შემთხვევაში, როგორც ჩანს, მას შეეძლო „ბარათის“ წარდგენა და თავისი უფლებების სამართლიანობის მტკიცება. „ბარათში ნარგები“ ქონება, ჩვენი აზრით, უნდა ყოფილიყო „საუფლისწულო“ ქონების შემადგენელი ნაწილი, რომელიც თავადიშვილს გაყრის შედეგად ჰქონდა მიღებული. პროფ. გ. ჯამბურია აღნიშნავს, რომ: „საუფლისწულო არის სახლის საერთო ქონების ნაწილი, რომელიც მიჩენილი აქვს საუფლისწულო სახლს (ოჯახს) სარჩოდ და საცხოვრებლად. საუფლისწულოდან სახლის წევრს არც გაყიდვა შეეძლო რამესი და არც გააზატება სახლის სხვა წევრების უკითხავად“. თუმცა, პროფ. დ. გვრიტიშვილს თავის ერთ-ერთ ნაშრომში დამოწმებული აქვს ქსნის ერისთავების ერთ-ერთი საბუთი, სადაც აღნიშნულია: „ყველამ თავის საუფლისწულო თავის ნებისამებრ უნდა მოვიხმაროთ“. აქ არსებული გამოთქმა „თავის ნებისამებრ“, სრულიად ნათლად მიგვანიშნებს საუფლისწულო მამულის მიმართ თავადიშვილის უფლებებზე. შესაძლებელია, ეს უფლებები ერთნაირად არ ვრცელდებოდა მთელ საუფლისწულოზე, მაგრამ საუფლისწულოში თავადიშვილს ჰქონდა გაყრის შედეგად მიღებული „ბარათით ნარგები“ ქონება — ყმა-მამული, რომლის გაყიდვის ან გაჩუქების უფლებაც მას ეკუთვნოდა, გაყიდვის შემთხვევაში თავადიშვილს ყმა-მამულის მყიდველისათვის უნდა გადაეცა აღნიშნულ ქონებაზე მისი უფლებების დამადასტურებელი დოკუმენტი — „ბარათი“.

1. გ. ჯამბურია, სოციალური ურთიერთობა და კლასობრივი ბრძოლა საქართველოში, XVI-XVII საუკუნეებში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 204-205

XIX საუკუნის ერთი საბუთი არბოს წმინდა გიორგის ტაძრის შესახებ

პატარა ღიახვის ხეობის სოფლებიდან, თავისი სიძველით, საკულტო ნაგებობათა სიმრავლით, ყურადღებას იპყრობს სოფელი არბო. დიდი და პატარა ღიახვის ხეობის სიძველეები, თავის ორტომიან ნაშრომში საფუძვლიანად შეისწავლა ცნობილმა მეკლევარმა, პროფ. ი. მეგრელიძემ, სადაც აღნუსხული და შესწავლილია პატარა ღიახვის, ფრონეს, ფაწის და ჯეჯორის ხეობების სიძველეები. აქვე, სათანადო აღვილი აქვს დათმობილი სოფელ არბოს სიძველეებს, რომლებიც გამოირჩევა დიდი ისტორიული წარსულით და ხუროთმოძღვრული დახვეწილობით. ამჯერად, ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ცნობილი ქართველი ეთნოგრაფის, აწ. განსვენებული გიორგი ჯალაბაძის მიერ მიკვლეულმა ერთმა საბუთმა, რომელიც არბოში არსებულ წმინდა გიორგის სალოცავს უკავშირდება. ცნობისათვის გვინდა აღვნიშნოთ, რომ წმინდა გიორგის სახელზე არბოში ორი ტაძარია აგებული. აქედან ერთი არის ბაზილიკური, ერთნავიანი, დარბაზული ნაგებობა, რომელიც თარიღდება განვითარებული ფეოდალიზმის ხანით. იგი თავისი სიძველით და დახვეწილი არქიტექტურული ფორმებით გამორჩეულია პატარა ღიახვის ხეობაში არსებული სხვა ძეგლებისაგან.¹ ამ ტაძრის გარდა, როგორც აღვნიშნეთ, არბოში წმინდა გიორგის სახელზე აგებული სხვა ეკლესიაც არის, ოღონდ ის გაცილებით გვიანდელი ხნისაა.

1. საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, ტ. 5, თბ., 1990, გვ. 44

იგი აშენებულია XIX საუკუნის I მესამედში და როგორც სიძველით, ასევე ხუროთმოძღვრული გაფორმებითაც, მკვეთრად ჩამოუვარდება პირველს.¹ არბოს წმინდა გიორგის ტაძარი (ძველი) თავისი სიწმინდით ძველთაგანვე იქცევა ქართველი მეფეების ყურადღებას, რაც გამოიხატებოდა მათ მიერ სალოცავისადმი ბოძებულ სხვადასხვა სახის შეწირულობებით. XIX საუკუნის ავტორის ალ. გარსევანოვის კორესპონდენციის მიხედვით, აღნიშნული ტაძარი თამარ მეფეს აუგია. „ცისკარში“ გამოქვეყნებული ნარკვევის ავტორი ეკლესიის აშენების თარიღსაც გვთავაზობს, ეს ფაქტი 1186 წელს მომხდარა. თამარის ბრძანებით არბოში წმინდა გიორგის ნაწილი და სასწაულმოქმედი ხატი ჩამოუსვენებიათ.² XIX საუკუნის 90-იანი წლების „მწყემსის“ კორესპონდენტი, რომელიც არბოელის ფსევდონიმით ბეჭდავდა ნარკვევებს, აღნიშნავს, რომ არბოს წმინდა გიორგის ტაძარში არსებობდა ხატი, რომლის ასომთავრული წარწერიდანაც ჩანდა, რომ იგი შეუწირავს მეფეთ მეფე ლუარსაბს, ვახტანგის ძეს.³ იმავე „არბოელის“ ცნობით, არბოს წმინდა გიორგის ტაძრისთვის ერეკლე II-ს, 1786 წელს ბარძიმ-ფეშხუმი შეუწირავს.⁴ როგორც ზემოთ აღვნიშნავდით, ცნობილმა ეთნოგრაფმა გიორგიმ ჯალაბაძემ, რომელიც წარმოშობით პატარა ლიახვის ხეობის ერთ-ერთი სოფლიდან – ქორდიდან

იყო, 1946 წელს მიაკვლია საბუთს, რომელიც არბოს წმინდა გიორგის ეკლესიის საეკლესიო ნივთებს შორისაა აღმოჩენილი. სამწუხაროდ, განსვენებულმა მკვლევარმა ვერ მოასწრო ამ საბუთის გამოქვეყნება, ისევე როგორც იმ მრავალრიცხოვანი მასალისა, რომელსაც თავისი მშობლიური სოფლის – ქორდის შესახებ კრებდა. ეს გახლავთ ფოლკლორული, ასევე ეთნოგრაფიული კვლევის შედეგად დაგროვილი ჩანაწერები, რომელიც გამოუქვეყნებელი დარჩა. განსვენებული მეცნიერის არქივში არსებული აღნიშნული მასალები გადმოგვცა სოფელ ქორდის მკვიდრმა ლერი ჯალაბაძემ, რისთვისაც გულწრფელ მადლობას მოვახსენებთ.

ზემოთ აღნიშნული საბუთი, რომელსაც ჰქვია „უწყება ეკლესიისათვის“ ფრაგმენტულია. ამ საბუთს ახლავს პროფ. გიორგი ჯალაბაძისეული ვიზუალური აღწერა. „ნაპოვნია 1946 წელს სოფ. არბოს წმინდა გიორგის ეკლესიის საეკლესიო ნივთთა შორის ქალაქის ფურცელი, რომლის სიგანეა 21 სმ, სიგრძე 27 სმ. ნაწერი საკმაოდ გარკვევით არის თეთრ ქაღალდზე შავი მელნით.

„გორის უეზდის სოფლის არბოს წმინდის დიდის მოწამის გიორგის ეკლესიისათვის წყლბს წლისათვის“ (1832 წ.).

ა) აღშენებული არის საქართველოს მეფის თამარისაგან.

ბ-ოდეს არა ცნობილ არს.

ბ) შენობით არის ქვიტკირისა ხის სამრეკლოთურთ არის საკმაოდ მაგარი.

გ) მას შუა არის ერთი ტრაპეზი სახელსა ზედა დიდის მოწამის გიორგისა სამკაულითა არის ღარიბი.

დ) კრებული ყავს დიდებული, მაღალ ყ-დ უსამღვდელოესის იონა მიტროპოლიტის და ექსარხოვის ბრძანებით ჩყვდ-ს (1864) წელსა შ-ა დეკანოზი ერთი.

1. საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, ტ. 5, გვ. 44-45; ი. მეგრელიძე, სიძველეები ლიახვის ხეობაში, ტ. II, თბ., 1977, გვ. 18; ს. მაკალათია, ლიახვის ხეობა, თბ., 1971, გვ. 63

2. ალ. გარსევანოვი, არბოს ანუ წმინდა გიორგის ეკლესიის აღშენებისათვის, „ცისკარი“, 1866, სექტემბერი, გვ. 3-4

3. იქვე, გვ. 4

4. „მწყემსი“, 1892, №18, გვ. 4

ე) მიწაი ამა ეკლესიასთან დასახლებული არის ოთხი დესიატინა სიგრძე და ორი სიგანე: სახნავი და სათიბი არავითარიმე არა აქუს.

ვ) სახლნი სამღუდელო და საეკლესიო მსახურთანი არიან საკუთარნი მათნი შტატის დეკანოზისა, ქვიტკირის ერთი, ალიზისა ერთი, ხისა ორი, რომელნიცა მღებარეობენ ეკლესიის მამულსა შ-ა“.

როგორც ამ საბუთიდან ჩანს, საუბარია არბოს წმინდა გიორგის უძველეს ბაზილიკურ ეკლესიაზე. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ აღნიშნული დოკუმენტი არბოს წმინდა გიორგის ტაძრის აშენებას თამარ მეფეს უკავშირებს. როგორც ზემოთ მივუთითებდით, ასეთი ვერსია გვხვდება 1866 წ. ჟურნალ „ცისკარში“ გამოქვეყნებულ ალ. გარსევანოვის სტატიაში და ვფიქრობთ, ორივე ცნობას, რაღაც საერთო წყარო უნდა ჰქონდეს, შესაძლებელია წერილობითი, ანდა ზეპირსიტყვიერი გადმოცემა.

დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ არბოს წმინდა გიორგის ბაზილიკური ტაძარი აშენებულია ქვიტკირით და მას მიშენებული ჰქონია ხის სამრეკლო, რომელიც დღეისათვის აღარ გვხვდება. არბოს წმინდა გიორგის ტაძარი ამოქმედებულია მაღალყოვლად უსამღვდელოეს მიტროპოლიტ იონასა და ეგზარხოსის ბრძანებით. ცნობაში მოხსენიებული მიტროპოლიტი იონა ვასილევსკი საქართველოს ეგზარხოსი იყო (1821-1832 წ.წ.) მისი წინამორბედი კი გახლდათ თავისი შოვინისტური იდეებით და რუსიფიკატორული პოლიტიკით ცნობილი თეოფილაქტე რუსანოვი (1817-1821 წ.წ.).

არბოს ტაძრის ამოქმედება, ვფიქრობთ იონა ვასილევსკის ეგზარხოსობამდე, მის მიტროპოლიტად ყოფნის დროს ანუ 1821 წლამდე მოხდა. საბუთში მითითებულია არბოში დეკანოზის დანიშვნის თარიღი, ჩვედ ანუ 1864 წელი.

როგორც საბუთიდან ჩანს, არბოს წმინდა გიორგის ეკლესია ღარიბ ტაძარს წარმოადგენდა. მას არ ჰქონია სახნავ-სათიბი. ეკლესიის კუთვნილ მამულში აშენებული ყოფილა ტაძრის მსახურთა საცხოვრებლები.

დოკუმენტში ხაზგასმა იმისა, რომ არბოს ეკლესიას XIX საუკუნის 20-იან წლებში დიდებული მრევლი ჰყავდა, შემთხვევითი არ არის. ამ დროისათვის ქართულ არისტოკრატიულ წრეებში ფრიად დიდი პატივისცემით სარგებლობდა გერისთობის დღესასწაული, რომელიც გერში იწყებოდა და არბოში სრულდებოდა. გერიდან წამოსული მლოცველები არბოში ჩერდებოდნენ. არბოს ტაძარში ღამისთევით წასვლა მიღებული იყო ფეოდალური არისტოკრატიისათვის XIX საუკუნის 30-იან წლებში. ეს ფაქტი დასტურდება 1832 წლის შეთქმულთა დაკითხვის მასალებითაც.¹

არბოს წმინდა გიორგის ტაძრის დღევანდელი მდგომარეობა უაღრესად სავალალოა, დაზიანებულია კედლები, წვიმისაგან ჩამოქცევის პირასაა ჭერი. გასაწმენდია ტაძრის შესასვლელი. დიდი ისტორიის მქონე სალოცავი სასწრაფო შევლას ითხოვს.

1. გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, ტ. II, თბ., 1970, გვ. 270

„ლეკიანობის საკითხი“ და სამაჩაბლო

XVIII საუკუნის 50-იან წლებში, როგორც ცნობილია, საქართველოს შიდა პოლიტიკური მდგომარეობა კიდევ უფრო გამწვავდა ქართლ-კახეთში „ლეკიანობის“ გავრცელების შედეგად. დაღესტნელი ტომების ლაშქრობების ობიექტი კომპაქტურად დასახლებული ქართული ტერიტორიები გახდა, რასაც ამ ტერიტორიების გაუკაცურება მოსდევდა. „ლეკიანობამ“ წელში გატეხა ქვეყნის ეკონომიკაც, როგორც აკად. ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავდა: „XVIII საუკუნის საქართველოს წინაშე „ლეკიანობა“ ის პრობლემა იყო, რომლის ასე თუ ისე გადაჭრისაგან დიდად იყო დამოკიდებული ქვეყნის მომავალი“.¹ „ლეკიანობის“ საფრთხე ქართლ-კახეთის განსაკუთრებით იმ თემებს ემუქრებოდა, რომლებიც ჩრდილოეთ კავკასიას ესაზღვრებოდა და დაღესტნელი ტომებისათვის უფრო ხელმისაწვდომი იყო. ასეთი საფრთხის წინაშე იდგა ფეოდალურ საქართველოში ჩამოყალიბებული სამხედრო ერთეული - ზემო ქართლის სადროშო, რომელიც შიდა ქართლს მოიცავდა. მასში რამდენიმე სათავადო შედიოდა. ზემო ქართლის სადროშოში შემავალი სათავადოებიდან ლეკთა შემოსევების სიმძაფრით გამოირჩეოდა სამაჩაბლო, რომელიც დიდი ღიახვის ხეობასა და დვალეთის ნაწილსაც მოიცავდა და ჩრდილო კავკასიასთან დამაკავშირებელი გზებით ლეკთა მარბიელი ლაშქრობების ხშირ ობიექტს წარმოადგენდა. ლეკთა შემოსევები სამაჩაბლოში განსაკუთრებით XVIII საუკუნის II ნახევრიდან განხორციელდა. მართალია სათავადოს ტერიტორია კარგად

იყო დაცული აქ განლაგებული სვერის, კეხვის, აჩაბეთის, მეგუთის, ქემერტის, მსხლების, ქურთის ციხე-სიმაგრეებით, მაგრამ დაღესტნელი მარბიელების აგრესიას თავიდან მაინც ვერ იცილებდა. ლეკთა შემოსევისას სამაჩაბლოს მოსახლეობას მობილიზაციის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის ალ. მაჩაბელი: „მტერი რომ შემოვიდოდა ცხინვალის მხრიდან, მაშინ ცხინვალიდან საყვირს დააყვირებდნენ, ან გრძელი თოფი ყოფილა, იმას გაისროდნენ. მიაწვდიდნენ ხმას ზემო აჩაბეთს, მერე იქ გაისროდნენ თოფსა, იქიდან გაღმა ღიახვის პირს გაიგონებდნენ, მერე კეხვის ციხიდან გაისროდნენ და მერე ქემერტიდან. ეს ნიშანი იყო მტრის შემოსევისა, მთელი ხეობა დახიზნავდა ხიზანს და საომრად შეიკრიბებოდა ერთად“.¹

ომან ხერხეულიძის ცნობით: „წელსა 1759, გარდმოვიდნენ კვალად დაღესტნის ბელადი კოხტა და ჩონჩოლ მუსა და დაღესტნის ჯარებით, ვიდრე რვა ათასამდე კაცი: ესენი გაიყვნენ, ჩონჩოლ მუსა მოვიდა აჩაბეთს და დაარბივა და მუნით წარმოსრული ავნევს სოფელს შემოადგა“.² მართალია, ლეკთა აღნიშნული ლაშქარი ერეკლემ და თეიმურაზმა სასტიკად დაამარცხეს, მაგრამ ამან ვერ აღკვეთა დაღესტნელი მარბიელების მძარცველური შემოსევები.

ლეკთა თავდასხმებს განადგურების პირამდე მიჰყავდა სამაჩაბლოს მოსახლეობა. მოსახლეობის ერთი ნაწილი ბრძოლებს ეწირებოდა, ნაწილი კი მძარცველთა ტყვე ხდებოდა. მაჩაბლები

1. ა. მაჩაბელი, სოფ. ქურთა და მისი მიდამოები, ჟურნ. „აკაკის თეიური კრებული“, 1898, №1, გვ. 11

2. ომან ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლი მეორისა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ლელა მიქიაშვილმა, თბ., 1989, გვ. 57-58

1. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VI, თბ., 1973, გვ. 397

იმულებულნი იყვნენ დიდი ფულადი საფასურის გადახდის სანაცვლოდ ლეკთა ტყვეობიდან დაეხსნათ თავიანთი ყმა-გლეხები. XVIII საუკუნის შუა ხანებშია შედგენილი იასე მაჩაბლის მიერ გლეხთა დახსნის დავთარი, სადაც აღნიშნულია: „ქ. ქემერტს, რომ ჯარი მოვიდა და სასახლის კოშკი აიღეს, მაშინ იმ ლეკებისაგან დავიხსენ ესენი:

ქ. დათაშვილის გიორგის შვილი ექვს თუმნათ.

ქ. ნადირაძე ორ თუმნათ.

ქ. მამუკა ფეხშიშველად შვილი ხუთ თუმნათ.

ქ. ვარძიელაშვილი მოურავი ოთხ თუმნათ.

ქ. ოთარა ვარძიელაშვილი (მივეც ერთი ცხენი) ერთის თუმნის ტყვეთ იყო“...¹

„ლეკიანობის“ აღსაკვეთად სამეფო კარმა რამდენიმე ღონისძიება შეიმუშავა, რომელთაგან დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა „მორიგე ჯარის“ შექმნას, რამაც დიდი შედეგები მოუტანა ქვეყანას. მორიგე ჯარის გარდა, სამეფო ხელისუფლებამ იწყო ლეკთა წინააღმდეგ დაქირავებული რაზმების გამოყენება. როგორც დ. გვრიტიშვილი აღნიშნავდა: „საქართველოს სახელმწიფოს თავკაცები ლეკთა წინააღმდეგ ბრძოლის ერთ-ერთ საშუალებად თვით ლეკებს იყენებდნენ ხოლმე, ლეკებს ქირაობდნენ, მათგან რაზმებს ქმნიდნენ და ამ დაქირავებული რაზმების გასასტუმრებელ ხარჯს „სალეკოს“ უწოდებდნენ.“²

„სალეკო“ გადასახადი შეწერილი ჰქონდა სამაჩაბლოს სოფლებსაც. იგი წარმოადგენდა როგორც ფულად, ისე ნატურალურ

1. მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედ. ტ. III, გვ. 173-174

2. დ. გვრიტიშვილი, მასალები ქართული გლეხობის ისტორიისათვის (XVIII ს.) თბ., 1979, გვ. 291

გამოსაღებს. ეს გადასახადი შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ სათავადოს ერთ-ერთი სოფლის მაგალითზე. „სალეკო თეთრის ნუსხაში წერია, რომ „ქურთიდან (სამაჩაბლოშია - გ.ს.) ცხვარი თ (9), ქვაბი სამი ჩარექისა ა (1), საკიდელი ა (1), ხმალი ა (1), შალი ა (1), სამი აბაზი და ერთი აპატი“¹.

ლეკთა ლაშქრობები სამაჩაბლოში, გარდა მძარცველური მიზნებისა, ხშირად სხვა რამითაც იყო განპირობებული. მაჩაბლებთან მტრად წაკიდებული მეზობელი ფეოდალები სამაჩაბლოს დაქირავებულ ლეკთა რაზმებს უსევდნენ.

როგორც ცნობილია, 1742 წელს გივი ამილახვარი ყიზილბაშთა ბატონობის წინააღმდეგ აჯანყდა, აჯანყებულთა ბანაკში სხვა ქართველი დიდგვაროვნებიც იყვნენ; მათ შორის, თემურაზ მაჩაბელი. გივი ამილახვარმა გაამაგრა ზემო ქართლის სადროშოს ტერიტორიაზე განლაგებული მნიშვნელოვანი ციხეები და მტერს შედგარ წინააღმდეგობას უწევდა, მაგრამ აჯანყებამ მიზანს ვერ მიაღწია, ნადირ-შაჰმა ჯერ თეიმურაზ II გადმოიბირა და გივი ამილახვარს დაუპირისპირა, შემდეგ ქართლის გავლენიანი თავადებიც მოიმხრო, მათ შორის თეიმურაზ მაჩაბელიც. გივი ამილახვარმა მაჩაბლის წინააღმდეგ ლეკთა დაქირავებული რაზმები გამოიყენა. როგორც პაპუნა ორბელიანი გადმოგვცემს: „რაც ამილახვართან ლეკნი იყვნენ მოუხდნენ მაჩაბელს, აუოხრეს ქვეყანა, მაჩაბელი კახთ ბატონს (თეიმურაზ II - გ.ს.) ახლდა, იმისის ჯარით ჩამოუყენა ამილახვარმა ჯარი ლეკისა და მუდამ აოხრებდნენ მაჩაბლის ქვეყანასა. მივიდნენ კახთ-ბატონი და ქართლის ხანი ლეკნი აჩაბეთს გამაგრდნენ. შემოესვივნენ

1. მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიიდან, ტ. II, გვ. 65-66

გარს, სხვა ღონე რომ ველარ დაიდევს ლეკთა ღამე დაიკრეს ხმლები და გავიდნენ უვნებლად.¹

ლეკთა ლაშქრობები სამაჩაბლოს ტერიტორიაზე XVIII ს-ის II ნახევარში კიდევ უფრო გახშირდა. ომან მდივანბეგი გვაწვდის ცნობას ლიახვის ხეობაში ლეკთა ბელადის ზუბეიდალას ლაშქრობის შესახებ, რომელსაც თილვის აღება უცდია, მაგრამ ვერ მოუხერხებია.²

ლეკების შემოსევას სამაჩაბლოში აღვილი ჰქონდა 1763 წელს. ამავე ომან მდივანბეგის ცნობით: „წელსა 1763 მოვიდა სამაჩაბლოში კეხვისს ლეკის ჯარი. მოასწრა მეფემან ირაკლი, განემარჯვა და მრავალი მოსწყვიტეს“.³ ლეკების შემოსევა არეალში განმეორებულა 1764 წელსაც.⁴

ერეკლე II კარგად ხედავდა ქვეყანაში არსებულ მძიმე მდგომარეობას და „ლეკიანობის“ აღკვეთას აქტიური პოლიტიკით ცდილობდა. მეფის თავდაცვითი ღონისძიებები უმთავრესად შეეხებოდა ზემო ქართლის სადროშოს. ამის დასტურია „ზემო ქართლის მღევრობის განწყება“, რომელიც მიწერილობის სახით გაგზავნა ზემო ქართლის სადროშოში 1772 წელს. თავდაცვითი ბრძოლების თვალსაზრისით, აღნიშნული სამხედრო ერთეული ოთხ უბნად დაყო. სამაჩაბლო პატარა ლიახვის გაღმართთან ერთად მესამე უბანში შედიოდა. მიწერილობაში აღნიშნული იყო: „ქ. თუ სამაჩაბლოსაკენ გაჩნდეს ლეკის ჯარი, ან ღიდის

ლიახვის გაღმა სადმე. ამ ღიდი ლიახვის მღევარი და პატარა ლიახვის გაღმართი მღევარი, რომელიც მეორე მღევრად მიგვიჩნია, საჩქაროდ გაცვივდნენ და, როგორც სარქარდებმა ამჯობინონ, ისე შეებნენ, თუ რომ კიდევ მოუნდესთ მღევარი და სარქარდებმა დაუძახონ, გამოლმა მხრის მღევარიც წავიდეს და ღვითთ პასუხი გასცენ“.¹ ერეკლე II „ლეკიანობის“ საკითხთან დაკავშირებით განსაკუთრებული ყურადღებით ეპყრობოდა სამაჩაბლოს. ერეკლემ კარგად იცოდა ის საფრთხე, რაც ამ ტერიტორიულ ერთეულს ემუქრებოდა და ამიტომ 1785 წლის 12 ოქტომბერს ხევისთავ ფარსადან მაჩაბელს წერდა: „...ყარაჯა ოსი გამოგვისტუმრებია და ოსეთში წიგნები მიგვიწერია, რომ ისინი მამაცობრივ გამოვიდნენ და თამარაშენს (სამაჩაბლოს ერთ-ერთი სოფელი - გ.ს.) და იმ ადგილებში ორსაოდ კვირას დადგნენ, თუ ვინ იცის იმ ლეკის ჯარმა მანდეთკენ (სამაჩაბლო იგულისხმება - გ.ს.) მოსვლა მოინდომონ, სროლა აუტეხონ და არ შემოუშვან, ჩვენც ყარაულები გვიყენია. ის ჯარი რომ ახლა ქალაქიდან აიყრება და ქართლისაკენ წამოვა, ჩვენც აქედამ რუსის ჯარით და ჩვენის ჯარით საჩქაროდ გამოვუდგებით და მოგეშველებით. თუ ცხინვალის ხეობისაკენ წამოვიდნენ სადმე, ოსებსაც ჩვენთან დავიბარებთ და ვალაშქრებთ. წყალობასაც დავმართებთ და თუ გორს ქვეით მოვლენ სადმე ოსებს იქ არ დავპატიჟებთ ლაშქრობას და არც გვინდა. ამ ყარაჯას თქვენი კაცები გაატანეთ და გაისტუმრეთ“.²

ამ საბუთზე დაკვირვებით, მ. ცოტნიაშვილი ასკენიდა: „მოწვეულ ოსთა ლაშქარს განსაზღვრული ტაქტიკური ამოცანის

1. პაპუნა ორბელიანი, ამბავნი ქართლისანი, ქართლის ცხოვრება, დ. ჩუბინაშვილის რედ. ტ. II, სპბ., 1854, გვ. 415

2. ომან მდივანბეგი, მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 54

3. იქვე, გვ. 59

4. საქართველოს ისტორიის ქრონიკები, პროფ. ა. იოსელიანის რედ. თბ., 1940, გვ. 346

1. ს. ი. ფ. Hd, №13714

2. საქართველოს სიძველენი, ე. თაყაიშვილის რედ. ტ. III, ტფ. 1910, გვ. 200

შესრულება ევალებოდა, კერძოდ, იგი უნდა შებრძოლებოდა ლექთა იმ რაზმებს, რომლებიც გორს ზემოთ გაიჭრებოდნენ და დიდი ღიახვის აუზში შესვლას შეეცდებოდნენ.¹

ამრიგად, როგორც ზემოთ განხილულმა ცნობებმა ცხადყო, სამაჩაბლო თავისი ტერიტორიული მდებარეობით, ჩრდილო კავკასიასთან სიახლოვეთ და, ამასთანავე, მდიდარი ეკონომიკური მდგომარეობით, ლექთა თავდასხმების ერთ-ერთ ობიექტს წარმოადგენდა. სამეფო კარი აქტიური პოლიტიკით ცდილობდა სათავადო ლექთა გავერანებისაგან გადაერჩინა.

სამაჩაბლოს ეკონომიკური ისტორიიდან (სოფლის მეურნეობა)

სამაჩაბლოს, როგორც სათავადოს ისტორიის კვლევისას დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს მისი ეკონომიკური განვითარების შესწავლას. სათავადო სამეურნეო ერთეულიცაა. ყოველი სათავადო მეურნეობის საკუთარი ტრადიციული ფორმით იკმაყოფილებდა თავს. პროგრესული მეურნეობა სათავადოს ეკონომიკური წინსვლის მთავარ ბერკეტს წარმოადგენდა. როგორც პროფ. დ. გვრიტიშვილი აღნიშნავდა: „სათავადოს მეურნეობის შესწავლა გულისხმობს გარკვეულ იქნეს: 1) სათავადოს ტერიტორიის ბუნებრივ-ეკონომიკური პირობები, 2) მეურნეობის დარგები (სოფლის მეურნეობა, ვაჭრობა, ხელოსნობა), 3) სოფლის მეურნეობის სახეები (მემინდვრეობა, მებაღეობა, მევენახეობა, მესაქონლეობა“.¹

სამაჩაბლოს ეკონომიკური განვითარების ერთიანი სურათის შესაქმნელად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმ ტერიტორიული არეალის გეოგრაფიულ დახასიათებას, რასაც აღნიშნული სათავადო მოიცავდა. ამ მხრივ დიდ დახმარებას გვიწევს XVIII საუკუნის დიდი გეოგრაფი და ისტორიკოსი ვახუშტი ბაგრატიონი. მის თხზულებაში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ სამაჩაბლოს ტერიტორიულ არეალთან დაკავშირებით აღნიშნულია: „ხოლო გორიდან ღიახვის სიგრძე არს მალრან-დვალეთამდე, დის მალრან-დვალეთიდან, აღმოსავლეთიდან დასავლეთად, მუგუთამდე, მუგუთიდან დის სამხრით — გორამდე და გორის

1. შ. ცოტნიაშვილი, ცხინვალის ისტორია, ცხინვალი, 1986, გვ. 352

1. დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955, გვ. 145

მდინარე სდებს თეთრ ლამს, როგორც კირი, ამიტომ ნიადაგი არის მაგარი სახნავად.¹

სამაჩაბლოს სოფლის მეურნეობა შეიძლება ორ ნაწილად გავეყოთ. დიდი ღიახვის შუა და ქვემო წელზე არსებულ სოფლებში მცხოვრები მოსახლეობა მისდევდა მეძინდვრობას,² მევენახეობას,³ მეხილეობას, ხოლო დიდი ღიახვის ზედა წელზე, შედარებით მთიან ადგილებში მცხოვრები მოსახლეობის უმთავეს საქმიანობას წარმოადგენდა მესაქონლეობა, მეფუტკრეობა და ნაწილობრივ მეძინდვრობა. სამაჩაბლოში მეძინდვრობა სხვადასხვა სახის მარცვლეული კულტურით არის წარმოდგენილი. 1803 წლის აღწერაში ნაჩვენებია, სამაჩაბლოს ორი სოფლის აჩაბეთის და ქურთის სამეურნეო მდგომარეობა. აღწერის საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ აღნიშნულ სოფლებში მისდევდნენ მარცვლეული კულტურის მოყვანას. მოჰყავდათ: ხორბალი, სიმინდი, ქერი, შვრია და სხვ.⁴

დაბლობში არსებულ მარცვლეულ კულტურებში ხორბალი იყო დაწინაურებული, ამიტომ საბატონო თუ სახელმწიფო გამოსაღების მეტი წილი (ნატურის სახით) ხორბალზე მოდიოდა. 1795 წლისათვის სახელმწიფო გამოსაღები პურეული კულტურის სახით სამაჩაბლოს სოფლებზე შემდეგნაირად ნაწილდებოდა: საბაწმინდა - 5 ხარვარი, ხეთი - 30 ხარვარი, ძარწემი - 15

ხარვარი, ქემერტი - 40 ხარვარი, კეხვი - 20 ხარვარი, ქურთა - 15 ხარვარი, აჩაბეთი - 15 ხარვარი, თამარაშენი - 8 ხარვარი, დგვრისი - 20 ხარვარი, ცხინვალი - 20 ხარვარი.¹

1818 წლის კამერალური აღწერით შეძლებულ გლეხს სამაჩაბლოში 60 კოდი მარცვლეული ჰქონდა.² მიუხედავად იმისა, რომ ხორბლეულის მოყვანა სამაჩაბლოში მცხოვრები გლეხობის დაინტერესების საგანს წარმოადგენდა. ხშირად მიწის უქონლობა შედარებით მთიან ადგილებში ხელს უშლიდა ადგილობრივ მცხოვრებლებს და ისინი იძულებულნი იყვნენ ტყეები გაეჩეხათ და ახლები აეთვისებინათ. ახლად ათვისებულ ადგილებში ისინი შვრიას თესავდნენ.³ შედარებით მთიან ადგილებში მიწის უკმარისობა სოფლის მეურნეობის შემაფერებელ პრობლემად ითვლებოდა. ხშირად ერთი დღიური მიწა 90-100 ძროხამდე ფასობდა.⁴

გ. ლიახველი მიუთითებს, რომ მოსახნავად დიდი ღიახვის ზემო წელზე მდებარე ტერიტორიები შედარებით გამოუსადეგარი იყო რადგან ფერდობიანი ადგილები ძნელად იხვნებოდა, შესაბამისად, მოსავალსაც ნაკლებს იძლეოდა. თუმცა, სამაჩაბლოს ზოგიერთი თემი პურეული კულტურისათვის შესანიშნავ ადგილს წარმოადგენდა. გ. ლიახველს დასახელებული აქვს გერისა და

1. АКАК, т. II, стр. 74

2. История Юго-Осетий в документах и материалах, т. I, стр. 125-126, №126

3. სცსა, ფ. 254, ანაწ. I, სპ. 543.

4. В. Абаев, Экономическое развитие Юго-Осетий в феодально-крепостную эпоху. Известия - Юго-Осетинского научно-исслед. института, вып. VII, Сталинир, 1955, стр. 60; გ. ლიახველი, მეურნეობის მდგომარეობა ოსეთში, გაზ. „დროება“ №27, 1885, გვ. 106

1. სოფრომ მგალობლიშვილი, ორი თვე სოფლად, გაზ. „დროება“, 1884, VII, №155, გვ. 1

2. АКАК, т. V, стр. 74

3. საქართველოს ებრაელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები, ტ. III, თბ., 1945, გვ. 331, №29

4. გ. ლიახველი, მეურნეობის მდგომარეობა ოსეთში, გაზ. „დროება“, 1885, №27, გვ. 105

ჯავის ხეობები, სადაც მოჰყავდათ: „პური, ქერი, სიმინდი, ლობიო, ჭვავი, უგრეხელი, ჭარხალი, კანაფი, თამბაქო...“¹

სოფლის მეურნეობა მარცვლოვანი კულტურების გარდა, სამაჩაბლოში წარმოდგენილი იყო მეხილეობითა და მევენახეობით. მწერალი სოფრომ მგალობლიშვილი „დროებაში“ დაბეჭდილ თავის კორესპონდენციებში აღნიშნავდა: „თუმცა ვენახი უხვად არის, მაგრამ ღვინის მოვლას ეგრე რიგად არ მისდევენ (იგულისხმება სამაჩაბლოს სოფლები - გ.ს.), ამიტომ ამ ხეობის ღვინო არის მუავე. ამას ხელს უწყობს ჰავაც, რომელიც ერთობ გრილია და ყურძენი რიგიანად ვერ მწიფდება.“² სამაჩაბლოში, მართალია, მევენახეობა წამყვან სამეურნეო დარგად არ ითვლებოდა, მაგრამ საბატონო გადასახადი აქ ღვინითაც განისაზღვრებოდა. სამაჩაბლოში მცხოვრები ებრაელი ყმა-გლეხების გადმოცემით: „სიმონ მაჩაბელი (XIX საუკუნის I ნახევარი) წლიურად 100 მანეთი ფულადი გადასახადის გარდა, ძალით ართმევდა მათ ხორბლეულს, ღვინოს, საქონელს და დამატებით კიდევ 50 მანეთს“.³ სამაჩაბლოში არსებული მეურნეობის ტრადიციულ დარგებზე ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს ა. მაჩაბლის მოგონება, რომელიც სამაჩაბლოს ერთ-ერთ სოფელს, ქურთას ეხება. მისი გადმოცემით ქურთაში: „მისდევდნენ ხვნა-თესვას, მებაღეობას, მევენახეობას და მებოსტნეობას“.⁴ რაც შეეხება მეხილეობას, სამაჩაბლოში არსებული კლიმატური პირობები კარგად შეეხამე-

ბოდა მეხილეობის მოთხოვნებს და აქ მრავალი სახეობის ხილი მოჰყავდათ. მათ შორის: ვაშლი, მსხალი - გ. ლიახველის ცნობით, აქაური ხილი თბილისის ბაზარზეც იყიდებოდა.¹

სამაჩაბლოს სოფლის მეურნეობის ერთ-ერთ წამყვან დარგად ითვლებოდა მეფუტკრეობაც. მეფუტკრეობას სამაჩაბლოში რენტაბელური სახე ჰქონდა. ამიტომ მას მოსახლეობის დიდი ნაწილი მისდევდა. გ. ლიახველის ცნობით: „ფუტკრის გაჩენა შეადგენს ერთ უმთავრეს საზრდოს ცხოვრებისას ბარის ოსებისათვის (იგულისხმება სამაჩაბლოს დაბლობ ადგილებში ჩამოსახლებული ოსები - გ.ს.), არიან ოჯახის პატრონნი, რომელთაც 1000 ძირი ფუტკარი ჰყავთ... თაფლი იყიდება ადგილობრივ, ფუთი 5-6 მანეთი“.²

სამაჩაბლოს სოფლის მეურნეობა, როგორც აღვნიშნეთ ტერიტორიულად შეიძლება ორად გავყოთ. ბარის ნაწილი, სადაც მეხილეობა-მევენახეობა თუ მემარცვლეობა-მებოსტნეობა იყო გავრცელებული და მთიანი ნაწილი, სადაც მოსახლეობა ძირითადად მესაქონლეობას მისდევდა. მთიანი ზონის სუბალპური და ალპური საძოვრები ხელს უწყობდა სოფლის მეურნეობის ამ ძველისძველი სახეობის განვითარებას.³ თუ გადავხედვათ გვიანფეოდალური ხანის სამაჩაბლოს ეკონომიკური განვითარების სურათს, აშკარაა, რომ მესაქონლეობას უმთავრესად მთიდან ჩამოსახლებული ოსი მოახალშენები მისდევდნენ,⁴ რადგან

1. В. Абаев, указ. соч., стр. 60

2. გაზ. „დროება“, №27, 1885, გვ. 104-105

3. გაზ. „დროება“, №167, 1884, გვ. 3

4. საქართველოს ებრაელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები, ტ. III, თბ., 1945, გვ. 101

1. ა. მაჩაბელი, სოფ. ქურთა და მისი მიდამოები, ჟურნ. „აკაკის თვიური კრებული“, №1, 1899, გვ. 3

2. გაზ. „დროება“, №27, 1885, გვ. 105

3. იქვე, გვ. 106

4. პ. კარბელაშვილი, სამხრეთ-ოსეთის ეკონომიკურ-გეოგრაფიული მიმოხილვა და ბიბლიოგრაფია, თბ., 1962, გვ. 24

ისინი ჯერ კიდევ არ იყვნენ შეჩვეულნი ბარისათვის დამახასიათებელ მიწათმოქმედებას. შესაბამისად, ჩამოსახლებული ოსების საბატონო გამოსაღებებში ჭარბობდა ნატურალური გადასახადები – პირუტყვისა თუ რძის პროდუქტების სახით.¹

მესაქონლეობის განვითარების შესახებ სამაჩაბლოში საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის გ. ლიახველი. იგი აღნიშნავს, რომ „მათს (იგულისხმება სამაჩაბლოს მთიან ზონაში მცხოვრები ოსები - გ.ს.) უმთავრეს საზრდოს ცხვარი შეადგენს, ზოგიერთ ოჯახებს ათასობითა ჰყავთ ცხვარი, რომელსაც ქართლში ჰყიდიან და მოგებული ფულებით პურს ყიდულობენ დაბა ცხინვალში“.³

1818 წლის კამერალური აღწერის მიხედვით, სამაჩაბლოში თითოეულ კომლს ჰყავს 2-4 მსხვილფეხა საქონელი, 10-20 ცხვარი და თხა, შეძლებულ გლეხებს 20 მსხვილფეხა პირუტყვი და 100 ცხვარი.³

ჩვენთვის უდავოდ საინტერესოა სამაჩაბლოს საბატონო მეურნეობის ხასიათი, თუმცა წყაროთა სიმწირის გამო უკიდურესად ძნელდება სათავადოს შინა სამეურნეო სურათის აღდგენა, მაგრამ გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ მაჩაბელთა მფლობელობაში მყოფი გლეხების ერთ-ერთ უმთავრეს ვალდებულებას შრომითი ბეგარა შეადგენდა, უნდა ვივარაუდოთ, რომ მაჩაბლებს საბატონო მეურნეობა სათანადოდ ჰქონდათ მოწყობილი. ამაზე მეტყველებს ჩვენს მიერ წარმოდგენილი საბუთი, სადაც ჩამოთვლილია სამაჩაბლოს ოსი ყმა-გლეხების შრომითი ბეგარის პირობები:

1. АКАК. т. VII, стр. 359, №302

2. АКАК. т. VI, ч. I, стр. 689

3. სცსსა, ფ. 254, ანაწ. I, სპ. 543; Очерки историй Юго-Осетий, т. I, Цх., 1969, стр. 35

ა) წელიწადში ერთი დღე სოფლის განკარგულებაში არსებული გუთნებით მებატონის (იგულისხმება მაჩაბელი - გ.ს.) მიწის მოხვნა, მისი დათესვა, მომკა და მებატონის კარზე მიტანა.

ბ) თივის ზვინების დადგმა სოფლებთან და საჭიროებისას მიტანა მებატონის კარზე.

გ) მებატონის მშენებლობაზე ხე-ტყის მიზიდვა.

დ) მებატონის სამსახური.

ასე, რომ გლეხის შრომითი ბეგარა მაჩაბელთა საბატონო მეურნეობასთან იყო დაკავშირებული.¹

სამაჩაბლოს სოფლის მეურნეობაში განვითარებული ყოფილა მეფრინველეობაც. XIX საუკუნის დასაწყისის ერთ-ერთ რუსულ დოკუმენტში აღნიშნულია: „Кехви, земля неудобной на 80 дней дневного пахання, лесу очень много подати и других повинности состояли въ гал и курицах къ празднику по 18 р.“.²

როგორც ვხედავთ, სამაჩაბლოში სოფლის მეურნეობა მრავალსახეობით იყო წარმოდგენილი, რაც აღნიშნული არეალის საუკეთესო კლიმატურ პირობებზე მიუთითებს. მრავალსახეობის მქონე სოფლის მეურნეობა, ცხადია დიდ როლს თამაშობდა სათავადოს ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით.

1. АКАК. т. VI, ч. I, стр. 689

2. АКАК. т. II, стр. 84

სამაჩაბლოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან (გლეხები)

გლეხობა, როგორც სოციალური ფენა მრავალფეროვანი გახლავთ და მისი დანაწევრება სხვადასხვა კატეგორიებად ფეოდალური ურთიერთობის წიაღში ხდება. გლეხთა წოდების მეცნიერულ შესწავლას ქართულ ისტორიოგრაფიაში უკვე კარგა ხანია დიდი ყურადღება ექცევა.¹

სათავადოთა სოციალური ბუნების გასარკვევად არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება სათავადოში გლეხთა მდგომარეობის შესწავლას. ამჯერად ჩვენი დაინტერესების საკითხს წარმოადგენს გლეხთა მდგომარეობა სამაჩაბლოში, მათი ურთიერთობა სათავადო სახლის წევრებთან.

როგორც ცნობილია, ფეოდალურ საქართველოში გლეხთა რამდენიმე კატეგორია არსებობდა. ესენი იყო: მკვიდრი, ნებიერი, ნაწყალობევი, ხიზანი, ბოგანო და სხვ.

სათავადოს ყმების ძირითად ფონდს „მკვიდრი“ გლეხები ქმნიდნენ. ფეოდალურ საზოგადოებაში „მკვიდრად“ ითვლებოდნენ არა მარტო ის ყმა-გლეხები, რომლებიც კონკრეტულ სათავადოში

ცხოვრობდნენ და ამ სათავადოს მფლობელს ემორჩილებოდნენ, ხშირად, ამა თუ იმ თავადს, „მკვიდრი“ ყმა თავის სათავადოს ფარგლებს გარეთაც ჰყავდა. მაგალითად, მაჩაბლებს, რომელთა სამფლობელო არეალი მოიცავდა დიდი ლიახვის ხეობას, დვალეთსა და ჟღელეს, „მკვიდრი“ ყმები სხვა საფეოდალოებშიც ჰყავდათ.¹ ეს ფაქტი ხშირად სათავადოების წარმომადგენლებს შორის დავის საგანი ხდებოდა. ამ დავაში ხშირად სამეფო კარი ერეოდა.

1671 წლის „წყალობის წიგნიდან“, რომელიც ვახტანგ V ზაალ მაჩაბელს უბოძა, ჩანს, რომ ზაალ არაგვის ერისთავს ზაალ მაჩაბლისათვის ექვსი კომლი გლეხი წაურთმევია, მაგრამ იმის გამო, რომ წართმეული გლეხები მაჩაბლების „მკვიდრი“ ყმები იყვნენ, სამეფო კარმა ისინი კვლავ მაჩაბელს უბოძა.²

მაჩაბლები თავიანთი ყმა-გლეხების ფონდს ამდიდრებდნენ „ნასყიდი“ გლეხებით. აღნიშნული კატეგორია, „მკვიდრის“ მსგავსად, საკუთრების მტკიცე და ხელშეუხებელი ფორმა იყო,³ თუმცა სამეფო კარს ზოგჯერ ხელი მიუწვდებოდა „ნასყიდი“ გლეხებზე. იესე მაჩაბელს და მის ძმებს ყმები ნასყიდი ჰყავდათ დავით დავითიშვილისაგან. როგორც ცნობილია, ერეკლე II-მ იესე და მისი ძმები ღალატისათვის დასაჯა და ქონება ჩამოართვა. დავით დავითიშვილმა უწინ მაჩაბლებზე გაყიდული გლეხები მეფისაგან წყალობის სახით დაიბრუნა.⁴

1. იხ. დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955; დ. გვრიტიშვილი, მასალები ქართული გლეხობის ისტორიისათვის თბ., 1979; გ. ჯამბურია, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955; გ. აკოფაშვილი, გლეხთა კატეგორიების საკითხისათვის XVI-XVIII ს.ს. აღმ. საქართველოში მსკი ნაკვ. 34, 1964; დ. მეგრელიძე, გლეხთა კატეგორიების საკითხისათვის XVII-XVIII ს.ს. აღმ. საქართველოში, „მაცნე“, 3, 1963; ნ. ასათიანი, გლეხობა XVI-XVII ს.ს. კახეთის სამეფოში (საკანდ. დისერ.) ხელნაწ. 1960; და სხვ.

1. გ. ოთხმეზური, შიდა ქართლის მცირე სათავადოები, სადოქტორო დისერტაცია ხელნაწ. 1999, გვ. 102
2. საქართველოს ებრაელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები, ტ. II, თბ., 1940, გვ. 162, 163
3. ქართული ქრესტომათია, დ. ჩუბინოვის გამოც. სნკ., 1846, გვ. 160
4. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. III, თბ., 1966, გვ. 143

ქვეყანაში არსებული მძიმე პოლიტიკური სიტუაცია მაჩაბლებს ხელს აძლევდათ მეზობელი, მტრისაგან გავერანებული თავადებისაგან ყმები ეყიდათ. 1760 წლის ყმა-მამულის ნასყიდობის წიგნით ირკვევა, რომ ლეკებისაგან დატყვევებულმა ქაიხოსრო ფალავანდიშვილმა, თავისი გამოსახსნელი თანხის ალების მიზნით იასე მაჩაბელს მიჰყიდა „ბარათში ნარგები“ ოქუტაშვილი იმედა და მასხარა, მისი ძმისწული პატარკაცი თავისი ოჯახებით და „საკომლოებით“.¹

ყმა-გლეხებს მაჩაბლები ყიდულობდნენ თავიანთი ოჯახის წევრებისგანაც, 1695 წელს შიომ მაჩაბელმა ბერუკა ბუზალაძე - თავისი სახლით, ნახევარი მამულით, ნაფუძრით, ბაღით და მისი კერძი სასაფლაოთი მიჰყიდა თავის ძმას დათუნა მაჩაბელს.²

იყო ისეთი შემთხვევებიც, როცა გაღატაკებული გლეხი იძულებული იყო მეტატონე მაჩაბლისათვის თავისი ოჯახის წევრი მიეყიდა.³

სამაჩაბლოში, გარდა „ნასყიდობის“ ამგვარი ფორმებისა, გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა მაჩაბლები თვითონ ყიდიან ყმებს მეზობელ თავადებზე, სამეფო კარზე და ხშირად ადგილობრივ გლეხებზეც კი. ეს კი უმთავრესად მაჩაბლების მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობით იყო გამოწვეული,⁴ ამ სიმძიმეს ხშირად აპირობებდა დამპყრობთა მიერ დაწესებული „სათათრო გამოსაღებელი“,⁵ რომლის გადახდის პასუხისმგებელნი ის ფეო-

დალები იყვნენ, რომელთა ყმა-გლეხებსაც ჰქონდათ შეწერილი.¹ „სათათროს“ გადაუხდელობის გამო მაჩაბლები მეზობელ თავადებს ასყიდებდნენ კუთვნილ ყმა-გლეხებს. 1725 წლის საბუთში წერია: „ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და მოგეცით, ჩვენ მაჩაბლებმა ალხაზის შვილმა ლევანმა და ძმამან ჩემმან დავით და შვილმა ჩემმან ალხაზ... ამილახორს ბატონს გივსა... ასე, რომ დაგვეჭირა და სათათროს სათხოვარისაგან დიად ძალი დაგვაღდა... და მოგყიდეთ ჩემი მკვიდრი ყმა... წაკულთას ოვსი ნარიკაშვილი ვეფხიას საკვამლო მთასა და ბარს... კიდევ შავლახაშვილი შერმაზან...“²

მაჩაბლებს ხელი მიუწვდებოდათ არა მარტო თავიანთი ყმა-გლეხების მეურნეობაზე, არამედ მათ ოჯახებზეც. მაჩაბლებს შეეძლოთ დაეშალათ ყმის ოჯახი და მისი წევრები ცალ-ცალკე გაეყიდათ. 1716 წლის ყმის ნასყიდობის წიგნში, რომელიც მიცემულია თეიმურაზ მაჩაბლის მიერ ვინმე ზაქარია ოთანაშვილისადმი, აღნიშნულია: „...დაგიწერე და მოგეცით ჩვენ, თავადმან თეიმურაზ მაჩაბელმან და ჩემმან ძმამან სვიმონმა შენ, ოთანაშვილსა ზაქარასა. ასე, რომ დაგვეჭირდა და მოგყიდეთ ჩვენი სამკვიდრო ყმის ხიმშიაშვილის მიქელას გოგო...“³

სამაჩაბლოში გლეხთ სხვადასხვა კატეგორიებს შორის, როგორც ყველა სათავადოში პრივილეგირებული მდგომარეობა უკავიათ თარხან გლეხებს.⁴

1. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედ., I, თბ., 1940, გვ. 56-57

2. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, I, თბ., 1990, გვ. 563

3. დოკუმენტები... I, გვ. 162, №228

4. დოკუმენტები... II, თბ., 1953, გვ. 186, №302

5. ვ. გაბაშვილი, „სათათრო გამოსაღებელი“ გვიანფეოდალურ საქართველოში, „მომომხილველი“, III, 1953, გვ. 133

1. ნ. ბერძენიშვილი, XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან, მსკი, ნაკვ. I, 1944, გვ. 215

2. დოკუმენტები... I, გვ. 215-216

3. იქვე, გვ. 247

4. დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 196

გლეხების გათარხნება უმთავრესად მათ პირად დამსახურებაზე იყო დამოკიდებული. ამას ადასტურებს XVIII ს-ის I ნახევარში შედგენილი „სათარხნის წიგნი მიცემული ლევან მაჩაბლის მიერ მადინა მელაძისადმი“. აქ არის საუბარი გლეხის პირად დამსახურებაზე მეპატონის ოჯახის მიმართ: „ასე რომ ჩემს ობლობასა და საქმის გაჭირვებაში მრავალგვარად გაისარჯე და გვემსახურე“, უწერს ლევან მაჩაბელი თავის ყმა-გლეხს.¹

გათარხნებული გლეხები სამაჩაბლოში ავსებდნენ სათავადოს მსახურთა რიგებს.² მაჩაბელთა ყმა-გლეხების ფონდს რამდენადმე ავსებენ „ნაწყალობევი გლეხები“.³ ამ წყაროს განსაკუთრებით ზრდიდა მაჩაბლის ლოიალური დამოკიდებულება სამეფო კართან.⁴

გლეხების ვალდებულება სამაჩაბლოში, ისევე, როგორც სხვა სენიორიებში, განისაზღვრებოდა სხვადასხვა სახის სახელმწიფო და საბატონო გადასახადებით. მართალია დოკუმენტური მასალები ამის შესახებ მწირია, მაგრამ შედარებით გვიანდელი ცნობებით, შესაძლებელია გარკვეული წარმოდგენა შეგვექმნას ამ საკითხზე. 1824 წელს არის შედგენილი გენერალ ზოვენის მიმართვა მთავარმართებელ ერმოლოვისადმი, სადაც ჩამოთვლილია სიმონ და ბარდიმ მაჩაბლების ხელქვეითი ოსი ყმა-გლეხების გადასახადები:

„1. თითოეული კომლი ვალდებული იყო ყოველწლიურად 3 ცხვარი ეძლია მეპატონისათვის (იგულისხმება მაჩაბელი -

1. დოკუმენტები... I, გვ. 34; იხ. მ. ცოტნიაშვილი, ცხინვალის ისტორია, ცხინვალი, 1986, გვ. 233

2. გ. თოგოშვილი, საქართველო-ოსეთის ურთიერთობა XV-XVIII სს. თბ., 1973, გვ. 171

3. დ. გვრიტიშვილი, მასალები ქართული გლეხობის ისტორიისათვის, გვ. 147

4. გ. ოთხმეზური, დასახ. ნაშრ. გვ. 98; სცსა. ფ. 1450-26/218. ხ.ი. Qd №8967, Hd №10399

გ.ს.) თითოეული თითო მანეთის ღირებულებისა ვერცხლად.

2. თითოეული საკომლო მამულიდან (15-20 დღის სახნავი მიწა) წლიურად ერთი ძროხა (5 მანეთის ღირებულების) ან ხუთი ცხვარი. ამას ბეგარა ეწოდებოდა და აიღებოდა საკომლოზე, თუნდაც მასზე რამდენიმე კომლს ეცხოვრა.

3. ორ წელიწადში ერთხელ თითოეულ საკომლოდან საჩუქარი ერთი ხარი 10 მანეთის ღირებულებისა.

4. ჯავის ხეობის უახლოესი ოსური გლეხობის გარდა სოფლების ყმა-გლეხობა დასახლებულის გარდა, მეპატონეებს ყოველ წელს აძლევდა: ა) ყველიერის კვირას თითოეული კომლიდან ერთ გირვანქა ერბოს ან ერთ ლიტრა ყველს - 40 კაპ. ღირებულებისა; ბ) დიდმარხვას ლუდს ან სხვა პროდუქტებს - 1 მანეთისას; გ) კომლზე წელიწადში 2 კოდ ქერს. შრომითი ბეგარის ანუ სამსახურის სახით ყმა-გლეხებს ევალებოდათ: ა) წელიწადში ერთი დღე სოფლის განკარგულებაში არსებული გუთნებით მეპატონის მიწის მოხვნა, მისი დათესვა, მომკა და მეპატონის კარზე მიტანა; ბ) თივის ზვინების დაღმა სოფლებთან და საჭიროებისამებრ მათი მიტანა მეპატონის კარზე; გ) მეპატონის მშენებლობაზე ხე-ტყის მოზიდვა; დ) მეპატონის სამსახური“.¹

საბატონო გადასახადების გარდა მაჩაბლების ყმა-გლეხებს გადასახადები შეწერილი ჰქონდათ სახელმწიფოსაგან, ეს იყო კოდის პურის გადასახადი.²

სახელმწიფო გადასახადს სამაჩაბლოს გლეხობა ფულადი რენტითაც იხდიდა. მაგ., დარეჯან დედოფალს ცხინვალში, კეხვსა

1. Акты Кавк. Арх. комисий, т. VI, ч. I, стр. 6876 №1632, З.Н. Ванеев, Крестьянский вопрос и крестьянское движение в ЮгоОсетий в XIX веке, стр. 92

2. შ. ხანთაძე, სახ. პურის გადასახადი (სურსათი) ქართლ-კახეთში მე-19 საუკუნის დამდეგს, მსკი, ნაკვ. 32, 1955, გვ. 157

და აჩაბეთში მოსახლე ყმებიდან ორასი თუმანი ჰქონდა შემოსავალი.¹

სამაჩაბლოს გლეხთა სახელმწიფო ვალდებულებებში შედიოდა აგრეთვე „ლაშქრობა“.² ლაშქრად წვევის დროს მოლაშქრეებს სამეფო კარი ათავისუფლებდა ყველა სახის გადასახადისაგან. 1789 წელს შედგენილი საბუთით ირკვევა, რომ ყარაბაღში გაწვეულ ლაშქარში იყო: „მაჩაბელი ლაურსაბ კაცით ოცდახუთი, მაჩაბელი ზაზა კაცით შვიდი“.³

სამაჩაბლოს გლეხებს დაკისრებული ჰქონდათ აგრეთვე სალეკო გადასახადი, რომლითაც სამეფო ხელისუფლება ლეკთა წინააღმდეგ დაქირავებული რაზმების ხარჯებს ისტუმრებდა.⁴

მძიმე სოციალური მდგომარეობა სამაჩაბლოში გლეხებს აიძულებდა მეპატონეებს გაქცეოდნენ და სხვაგან ეძებნათ თავშესაფარი. მაგრამ მაჩაბლები გაქცეულ ყმებს უკან აბრუნებდნენ. მაგ., მაჩაბელმა თბილისში გაქცეული ჯავისუბნელი ყმა ქუმურტაშვილი უკან დააბრუნდა და წინა წლების გადასახადიც გადაახდევინა.⁵

მაჩაბლების ყმების მძიმე მდგომარეობაზე მეტყველებს მათი საჯაროდ ვაჭრობის შემთხვევებიც. 1819 წელს „საქართვე-

ლოს გაზეთი“ აცხადებდა, რომ ბარძიმ მაჩაბლის ყმა დათუა კვანჭაძე ოჯახით იყიდებოდა.¹

მაჩაბელთა ბატონობის უღელი მძიმე ტვირთად აწვა მათ მფლობელობაში მყოფ ოს გლეხებსაც, რომლებიც იარაღით უპირისპირდებოდნენ მაჩაბლებს, ამ დაპირისპირებას ხშირად მსხვერპლიც მოსდევდა.²

სამაჩაბლოს გლეხობა ეწინააღმდეგებოდა არა მარტო მეპატონე მაჩაბლებს, არამედ სასოფლო, სამაზრო და ადმინისტრაციის წარმომადგენლებს. ეს დაპირისპირება მალე სისხლიან შეტაკებაში გადაიზარდა. 1830 წელს ხელისუფლებამ გენ. რენენკამფის მეთაურობით, რომელსაც მაჩაბლებიც ეხმარებოდნენ, სამაჩაბლოში მცხოვრები გლეხების გამოსვლა სისხლში ჩაახშო.³ ამის მიუხედავად გლეხთა ანალოგიური ხასიათის გამოსვლები XIX საუკუნის 40-იან წლებშიც გაგრძელდა.⁴

გამწვავებულმა წინააღმდეგობამ მაჩაბლებსა და გლეხებს შორის გამოიწვია ის ფაქტი, რომ მთავრობამ 1852 წელს მაჩაბლებს 2000 კომლი გლეხი ჩამოართვა და გრაფმა ვორონცოვმა ამის საკომპენსაციოდ სამაჩაბლოს მეპატონეებს ყოველწლიური შემკვიდრეობითი პენსია დაუნიშნა 6000 მანეთის ოდენობით, ხოლო მიწა, სადაც ეს გლეხები ცხოვრობდნენ, კვლავ მაჩაბლებს დარჩათ.⁵ ასე, რომ მაჩაბლებმა როგორც

1. სცსა ფ. 1448, საბ. 6856, 9128

2. გ. ჯამბურია, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 125

3. Межкавказский политический и Торговые связи восточной Грузии, в документах и матерьялах. Матерьял подобрал и подготовил к печати В.Н. Гамрекели, Тб., 1991, стр. 122

4. ბერძენიშვილი, მასალები საქ. ეკონომიკური ისტორიისათვის, III, გვ. 65-66; დ. გვრიტიშვილი, მასალები..., გვ. 291

5. მ. ახოზაძე, საქართველოს გლეხობა მიწისა და თავისუფლებისათვის ბრძოლაში, თბ., 1977, გვ. 62; შდრ. სცსა, ფ. 48, საბ. 1874, ფურც. 31-33; ი. ლოლიძე, ძველი ქართული სამართალი, თბ., 1953, გვ. 313

1. გ. ხაჭაპურიძე, საქართველო XIX საუკუნის I ნახევარში (ისტ. ნარკვევი), II, თბ., 1958, გვ. 107

2. Акак, I, док. 772, стр. 585

3. В. Пото, Кавказская война V, в. I, 1884, стр. 125; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, გვ. 188-189

4. Схао (Сельское хозяйство и аграрные отношения), составлены П.В. Гугушвили I, გვ. 307

5. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, გვ. 189

ფეოდალებმა დაკარგეს ფეოდალური მფლობელობის უმთავრესი საყრდენი - ყმა-გლეხების საკუთრება და ისინი მემამულეებად გადაიქცნენ. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ მაჩაბლებს ყმა-გლეხები რამდენიმე სოფელში მაინც დარჩათ. ეს სოფლები იყო: ზალდა, ქორთისი, წოლდა და სხვ. მთავრობამ ამ სოფლებში მცხოვრებ გლეხებს დააკისრა მაჩაბელთა სასარგებლოდ ეხადათ ნატურალური გამოსაღები - მოსავლის მეათედი და ფულადი გადასახადი - კომლზე 2 მანეთი, აგრეთვე წინა წლების ნარჩენი გადასახადები. თავის მხრივ გლეხები თავისუფლდებოდნენ პირადი სამსახურისაგან.¹ გლეხთა უკმაყოფილება მემამულე მაჩაბლების მიმართ 70-იან წლებშიც გაგრძელდა.²

საგლეხო რეფორმის გატარების მიუხედავად, მაჩაბლები მაინც ძალადობდნენ გლეხებზე. 1865 წლის საჩივრის საბუთში აღნიშნულია, რომ მ. მაჩაბელმა ცხინვალში მცხოვრებ ქვრივ ქალს ტასო სიმონიშვილს შვილი წაართვა, სახლი დაუნგრია და მისი ნაკვეთი თავის საბოსტნეს შეუერთა.³

ამრიგად, სამაჩაბლოში ისევე, როგორც სხვა სათავადოებში, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ხასიათიდან გამომდინარე, ძირითად სოციალურ-ეკონომიკურ საყრდენს მატერიალური დოვლათის მწარმოებელი ყმა-გლეხობა ქმნიდა. მაჩაბლებისა და გლეხების ურთიერთობა, როგორც ვნახეთ, მეტად უხეში ფორმებით ხორციელდებოდა, რასაც აპირობებდა თავადების მხრიდან ყმა-გლეხების სასტიკი ექსპლუატაცია, ეს კი ამწიფებდა ჩაგრული ფენის მხრიდან მწვავე კლასობრივ ბრძოლას.

1. მ. ახოზაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 53

2. მ. ახოზაძე, გლეხთა მოძრაობა საქართველოში XIX საუკუნის 60-90-იან წწ.

3. სცსა, ფ. 31, საქმე 29, ფურც. 30

მაჩაბელთა ფეოდალური სახლის ისტორიისათვის

ვახტანგ VI სამართლის მიხედვით, ფეოდალურ ქართლში თავადის სამი ხარისხი იყო: „დიდებულის თავადის მთელი სიკუდილის სისხლი ათას ხუთას ოცდათექვსმეტი თუმანი, დიდებულის ქვემოთის შუას თავადის სისხლი შვიდას სამოცდარვა თუმანი, ამასთან ასრე დიდებულის სახლის კაცის შვილის სისხლი, ამას ქვემოთ მესამე თავადის სისხლი სამას ოთხმოცდაოთხი თუმანი“.¹ როგორც ცნობილია, XVI-XVIII ს.ს. ქართლში ექვსი დიდებული თავადი იყო: არაგვისა და ქსნის ერისთავები, ბარათაშვილი, ამილახორი, მუხრანბატონი და ციციშვილი.²

მაჩაბელი საშუალო, ანუ მეორე ხარისხის თავადთა კატეგორიას მიეკუთვნებოდა, ხოლო მაჩაბლის სათავადო სახლის წევრები — თავადიშვილები — მესამე კატეგორიას. ასეთ ვითარებას ვხვდებით აგრეთვე სომხით — საბარათიანოში.³

მაჩაბელთა ფეოდალური სახლის აღნაგობა, საქართველოში არსებული სხვა სათავადოების სტრუქტურის ანალოგიურს წარმოადგენს. ამ საკითხთან დაკავშირებით, საინტერესო ცნობას გვაწვდის იოანე ბაგრატიონი: „აწ არიან მაჩაბელნი მოსახლედ: 1) ზაალისშვილები, 2) გიორგიშვილები, ხოლო მეორე რევაზიშვილი და სხვანი კიდევ მდებარენი გვართა ამათგან. პირველსა აქვს ადგილი და ხარისხი პირველსავე თავადისა, ხოლო სხვათა

1. ქართული ქრესტომათია, დ. ჩუბინაშვილის გამოც., 16კბ., 1863, გვ. 26, 27, 28

2. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბ., 1973, გვ. 209

3. გ. ჯამბურია, სათავადოთა საკითხისათვის, კრებ: საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, თბ., 1970, გვ. 112

მეორისა და მესამისა, აგრეთვე ამათნი გვარისანი ძველადვე არიან ბორტიშვილები თავადნი, ესენიცა ქრცხინვალის ხეობაზედ მოსახლენი არიან ორ სახლად: 1) ბარძიმაშვილები, 2) ზაზას-შვილები, სხვანი ბელელასშვილები, მდაბლნი“.¹

სათავადო სახლის უფროსს, როგორც ცნობილია, თავადი ეწოდებოდა, სახლის წევრებს თავადიშვილები. მაგ. ამილახვრიათი ფეოდალური სახლის უფროსი იყო ამილახვარი, ხოლო წევრები ამილახვრისშვილები.² ასეა მაჩაბელთა ფეოდალური სახლიც. მაჩაბლის, როგორც სათავადო სახლის უფროსის გვერდით გვხვდება მაჩაბლის ძე. მაგ. XVIII ს-ის ერთ-ერთ დოკუმენტში იხსენიება იასე მაჩაბლის ძე.³

მაჩაბელთა საგვარეულოში თითოეული განშტოების აღმოცენება სათავადო სახლის გაყრას უკავშირდება. აღნიშნული საგვარეულოდან რამდენიმე ახალი გვარი ჩამოყალიბდა: მაგ. ზაალიშვილთა გვარის წარმომავლობა, ჩვენი აზრით, დაკავშირებული უნდა იყოს ზაალ მაჩაბელთან, რომელიც ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე იყო ერეკლე II-ის დროს.⁴ მაჩაბელთა გვარს უკავშირდება ბორტიშვილების გვარი. აღნიშნული განშტოება ბორტი მაჩაბლისაგან იღებს სათავეს,⁵ ასეთივე გვარი იყო ოტიაშვილი.

1. ი. ბაგრატიონი, აღწერა საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარებისა, თბ., 1997, გვ. 26
2. გ. ჯამბურია, ქართლი ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955, გვ. 112
3. ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედ. IV, თბ., 1972, გვ. 102
4. ალ. ორბელიანი, დაღესტნიდან ლეკების გამოსვლა და სხვ. ამბები, ს. კაკაბაძის გამოც. ტფ., 1914, გვ. 8
5. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედ., I, თბ., 1940, გვ. 25

პროფ. ს. მაკალათიას მიხედვით: „...მაჩაბელთა გვარი აქ (იგულისხმება აჩაბეთი, მაჩაბელთა სარეზიდენციო მამული - გ.ს.) უკვე აღარ იხსენიება - იგი შეცვლილია ოტიაშვილებად. აქაური მებატონე ოტია მაჩაბელი მეფის მთავრობას დანაშაულისათვის გადაუსახლება ციმბირში, სასჯელის მოხდის შემდეგ აჩაბეთში დაბრუნებულია და გვარიც გამოუცვლია. მისი ჩამომავალნი, ოტიაშვილები, აჩაბეთში სამი კომლია“.¹

ამის მიუხედავად, ოტია მაჩაბლის შთამომავლები ოფიციალურ დოკუმენტებში ოტიაშვილი - მაჩაბლებად იწერებოდნენ. მაგ. 1837 წლის ერთ საბუთში მოიხსენიებიან: ოტიაშვილი რევაზ მაჩაბელი და ოტიაშვილი თეიმურაზ მაჩაბელი.²

აღნიშნული გვარების გარდა, მაჩაბელთა ფეოდალური საგვარეულოს შიგნით მრავალი დანაყოფი გვხვდება. იოანე ბაგრატიონის თანახმად, ასეთი დანაყოფები იყო: ბარძიმაშვილებისა, რომელიც, ჩვენი აზრით, ბარძიმ მაჩაბელს უნდა უკავშირდებოდეს,³ ზაზასშვილებისა, აღნიშნული დანაყოფი XVII საუკუნის მოღვაწე ზაზა მაჩაბლისაგან მომდინარეობს,⁴ რევაზიშვილებისა,⁵ სეხნისაშვილებისა,⁶ ქობულაშვილებისა,⁷ ლოკაციშვილებისა⁸ და სხვ.

1. ს. მაკალათია, ლიხვის ხეობა, თბ., 1970, გვ. 28
2. საქართველოს ებრაელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები, ტ. III, თბ., 1945, გვ. 310
3. ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის, რედ. ტ. VIII, თბ., 1980, გვ. 914-915
4. გ. ოთხმეზური, შიდა ქართლის მცირე სათავადოები (სადოქტორო დისერტაცია), ხელნაწ. 1999, გვ. 102
5. ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის, რედ. ტ. V, თბ., 1974, გვ. 471
6. ქართულ-სპარსული (ორენოვანი) ისტორიული საბუთები (XVII-XVIII სს.) ნ. დუნდუას რედ. თბ., 1984, გვ. 25
7. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. V, თბ., 1974, გვ. 430
8. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. Qd, ხაზ. 8674

ფეოდალური სახლის გაყრისა და ახალი გვარების თუ დანაყოფების ფორმირებათა შესაბამისად იცვლებოდა მათი ტერიტორიული განსაზღვრაც. მაჩაბელთა ერთ ნაწილს ცხინვალში ჰქონდა მამული,¹ ნაწილი სახლობდა ქურთაში,² ნაწილი თამარაშენში.³

პროფ. ი. მეგრელიძეს ჩაუწერია შალვა გიორგის ძე მაჩაბლის (დაბ. 1913 წ.) ნაამბობი. აქედან ჩანს, რომ დიდი ლიახვის ხეობას მაჩაბელთა რამდენიმე შტო ფლობდა.⁴

ყოველ სათავადოში შემდეგი სახის მფლობელობა იყო: 1) „სახასო“, 2) „საუფლისწულო“, 3) „სათავისთაო“.

სათავადოს შიგნით არსებობდა „სახლისკაცობის რიგი“, რომლის დაცვა სამეფო ხელისუფლების პრეროგატივა იყო. მაგრამ ეს რიგი არ იყო მკაცრად ნორმირებული და ხშირად ირღვეოდა, რაც გამოწვეული იყო თავადის მიმძღავრებით. ამ მხრივ საინტერესოა დათუა მაჩაბლის არზა ერეკლე II ოქმით, რომელიც 1785 წლით არის დათარიღებული: „ღმერთმა ბედნიერის ხელმწიფის ჭირი დათუა მაჩაბელს მისცეს. მოწყალევე ხელმწიფევე უწინდელის ღრის მიეცა და ჩემის უბედურებით უსამართლო ვრჩები. ჩემი სახლის კაცებისაგან ყმითა და მამულით აკლებული ვარ. თქვენგან ღვთიურის მოწყალებით, რომ ცოცხალი ვარ და ამ ქვეყანაში ვარ... ღმერთი გაგიმარჯვებს ერთი ოქმის წყალობა მიყავით, რომ ოსებს თავდებად არავინ

1. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. Qd, საბ. 8711

2. ალ. მაჩაბელი, სოფ. ქურთა და მისი შემოგარენი, „აკაკის თვიური კრებული“, №1899

3. Дж. Гвасалия, Историческая география восточной Грузии, Тб., 1991, стр. 138

4. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 1993, გვ. 198

მიმცეს და იმ ქვეყნიდან სრულებით არ დავიკარგო და ჩემის ყმის და მამულის სამართალიც დამემართოს, რომ მომძღავრებით უჭირამთ ჩემი სახლისკაცებს და სხვათაცა სვერი მთლად, ძარბემს გოგიძე, ხეთში (უნდა იყოს ხეთი - გ.ს.) საბანაძე, საბაწმინდაში (!) დიცს კაპარჭაძის მამული, კიდევ ჩემი ბარათის კაცნი და მისი შვილები დაუყიდნია თეიმურაზ მაჩაბელსა. ამის გარდა, ჩემი წილი ოსები ბარძიმს და ზაზას უჭირამს, კიდევ თამარაშენს ამილახვრიანთ ყმას ერთი საკომლო მამული“.¹

როგორც ვხედავთ, სახლისკაცობის რიგის დარღვევისას ხდებოდა არა მარტო სახლის წარმომადგენლის ქონებრივი უფლების შელახვა, არამედ მისი პიროვნული ხელყოფაც. „სახლისკაცობის რიგის“ დაცვა, როგორც აღინიშნა, სამეფო ხელისუფლების პრეროგატივა იყო. მეფე ერეკლე ფეოდალური სახლის შიგნით წარმოქმნილ კონფლიქტში და იცავდა დაჩაგრული თავადიშვილის ღირსებას. მაჩაბელთა ფეოდალურ საგვარეულოში „სახლისკაცობის რიგის“ დარღვევის სხვა არაერთი ფაქტიც არსებობს. სათავადო სახლის წარმომადგენლები საგვარეულო გაყოფის შემდეგ სახლისკაცების მცირეწლოვანობით სარგებლობდნენ და მათ მამულს სტაცებდნენ. მაგ. ქაიხოსრო მაჩაბელმა თავის განაყოფს, მცირეწლოვან ქუაბულ მაჩაბელს ყმა-მამულები წაართვა თამარაშენსა და ლელში. ქაიხოსროსაგან წართმეული მამულები ქუაბულს როსტომ მეფემ 1644 წელს დაუბრუნა.² დარღვეული „სახლისკაცობის რიგის“ აღსადგენად ხშირად გარეშე ძალებიც ერეოდნენ. ოსმალეთის დამყარების შემდეგ ქვეყანაში გართულებული პოლიტიკური ვითარების გამო,

1. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VIII, თბ., 1980, გვ. 321

2. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, I, თბ., 1993, გვ. 346

თავადიშვილებს შორის კონფლიქტი უფრო თვალშისაცემი გახდა. 1723-1724 წ.წ. ერთ დოკუმენტში, რომელიც უსუფ-ფაშას მიერ არის ბოძებული დავით მაჩაბლისადმი, აღნიშნულია: „ვეზირი უსუფ-ფაშა გიბრძნებ მაჩაბელო დავით! შენი და შენის ბიძაშვილის ფარსადანის სახლ-კარი, მამულები თეიმურაზს სჭერია, ცოტა რომ თეთრიც მოუცია, ის გლეხები დაუყიდნია, ამდენი ხანი უჭამია. ის თეთრი რომ იმდენად შექმნილა, რას გემართლება. სადაც შენი მამული იყოს ყველა შენთვის გვიბოძებია“.¹ მაჩაბელთა სათავადო სახლის წევრები ცდილობდნენ, რაც შეიძლება მეტი ყმა-მამული მიეტაცათ და ამით გავლენა მოეპოვებინათ სახლის სხვა წარმომადგენლებზე. მაჩაბელთა სახლის შიგნით ხდებოდა ისეთი ფაქტებიც, როცა ერთი თავადიშვილი მეორეს მკვიდრ ყმებს ართმევდა. არსებობს საბუთი „განჩინება თეიმურაზ II ბარძიმ და იესე მაჩაბლების ყმის საქმეზე“, რომელიც 1754 წ. არის შედგენილი. აქ აღნიშნულია, რომ იესე მაჩაბელმა სამკვიდრო ყმა და მამული „ზემთხვისის რაზმაძე, ზურაბიშვილი რამაზ და კაცია თავის მამულით“ წაართვა ბარძიმ მაჩაბელს.²

სათავადო სახლის რომელიმე წევრის გარდაცვალების შემთხვევაში, თუ მას მემკვიდრე არ დარჩებოდა, მისი კუთვნილი ყმა-მამული მეფის საკუთრება ხდებოდა. მეფეს შეეძლო იგი წყალობის სახით სხვა თავადიშვილისათვის გადაეცა.

1656 წლის მამულის წყალობის წიგნში, რომელიც მიცემულია როსტომ მეფისაგან თამაზ, ლომკაც და ბაადურ მაჩაბლები-

სადმი, აღნიშნულია: „შეგიწყალეთ და გიბოძეთ თქუენივ სამკვიდრო მამული, რაც ვაშაყაშვილს პაპუნას ჰქონდა. ამოწყვეტილის მაჩაბლის კერძი ვარიანში, ძარწემს და ძარს და ზეთხვისს, რისაც მქონებული ვაშაყაშვილი პაპუნა იყო“.¹

სათავადოში, როგორც აღვნიშნეთ, საკუთრების სამი ფორმა გვხვდება: „საერთო“, „საუფლისწულო“ და „სათავისთავო“.² „სათავისთავო“ პროფ. გ. ჯამბურიას განმარტებით: „არის ის ქონება, რომელიც პირადი ღვაწლითაა მოპოვებული და თავადიშვილი სრული ბატონ-პატრონია მისი, შეუძლია გაყიდვა ან გაზრება სახლის წევრების შეუკითხავად“.³

„სათავისთავო“ ქონება სამაჩაბლოში წარმოდგენილია, როგორც ნასყიდი მამულების სახით, ისე სახლისკაცებისაგან მიტაცებული სახასო ტერიტორიით. მაგ. ბაადურ მაჩაბელს თავისი ტერიტორია მნიშვნელოვნად გაუფართოვებია ამოწყვეტილი სახასო მამულების ხარჯზე. სამეფო კარი კი არ ებრძვის ამ შემთხვევაში თავადს და ტერიტორიებს ართმევს, პირიქით, უმტკიცებს მიერთებულს. ეს, რასაკვირველია, სამეფო ხელისუფლების სისუსტით უნდა აიხსნას. ქართლის მეფე შაჰყულიხანი 1704 წ. წყალობის წიგნით ბაადურ მაჩაბლის შვილებს: ფირანს და ბორტის უდასტურებს, რომ „ამას წინათ ჩვენი სახასო მთის ადგილები მამა შენს ბაადურს აეშენებია პატრონს მეფეს მამა ჩვენს და პატრონს მეფეს ჩვენს ძმასაც თქვენთვის ასე წყალობა ექმნა, რომა იმაში თქვენი სახლისკაცებისაგან წილი არ დაედვა... რადგან სახასო ადგილები აგეშენა, ხელმწიფით

1. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, I, თბ., 1940, გვ. 201

2. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. V, გვ. 427

1. ქართულ-სპარსული (ორენოვანი) ისტორიული საბუთები, გვ. 25

2. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. II, გვ. 102

3. გ. ჯამბურია, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 141

თქვენთვის ებოძებინათ. ამაში შენს სახლის კაცთ ხელი არა ჰქონდათ...“!

ამრიგად, მაჩაბელთა სათავადო სახლის წევრთა ურთიერთობას ქართული ფეოდალური საზოგადოების ხასიათი განსაზღვრავდა. „სახლისკაცობის რიგი“ ემყარებოდა სათავადო-სენიორიისათვის დამახასიათებელ ვასალიტეტის პრინციპებს. აღნიშნული ნორმა არ იყო მყარი. ზემოთ განხილულმა დოკუმენტებმა გვაჩვენა, რომ იგი უაღრესად რღვევადი იყო.

შენიშვნები:

1. ოსიანობა და სამაჩაბლო, დაიბეჭდა ცხინვალის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასპირანტთა და ახალგაზრდა მეცნიერ-მუშაკთა I სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისების კრებულში, გორი, 2002
2. ლევან ბატონიშვილის აჯანყება და სამაჩაბლო, დაიბეჭდა საისტორიო აღმანახში „კლიო“, 2005, №25
3. XVIII საუკუნის ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან, დაიბეჭდა ცხინვალის სახელმწიფო უნივერსიტეტის IV სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისების კრებულში, გორი, 2003
4. ვინ იყო მაჩაბელა? დაიბეჭდა გაზეთში „ლიტერატურული ცხინვალი“, №8, 2005
5. 1917 წლის ერთი უცნობი დოკუმენტი სოფ. ტყეიავის შესახებ. დაიბეჭდა გაზეთში „მშვიდობა“, №13, 2005
6. იულონ ბატონიშვილი და სამაჩაბლო, დაიბეჭდა გაზეთში „ლიტერატურული ცხინვალი“, №8, 2002
7. ფეოდალური ძვლებლობის ერთი საკითხის დაზუსტებისათვის სამაჩაბლოში, დაიბეჭდა გაზეთში „ლიტერატურული ცხინვალი“, №11, 2005
8. XIX საუკუნის ერთი საბუთი არბოს წმინდა გიორგის ტაძრის შესახებ, დაიბეჭდა გაზეთში „მშვიდობა“, №11, 2005
9. ლეკიანობის საკითხი და სამაჩაბლო, დაიბეჭდა გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომათა კრებულში (ისტორიის სერია), №III, 2003
10. მაჩაბელთა სათავადო სახლის ისტორიისათვის, დაიბეჭდა გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომათა კრებულში (ისტორიის სერია), №III, 2003
11. სამაჩაბლოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან (გლესები), დაიბეჭდა საისტორიო აღმანახში „კლიო“, №18, 2003
12. სამაჩაბლოს ეკონომიკური ისტორიიდან, დაიბეჭდა საისტორიო აღმანახში „კლიო“, №23, 2004

სარჩევი

ოსთა რელიგიური ცხოვრების ისტორიიდან (ვაჩილას კულტი).....	3
იაკობ რაინეგსი ოსთა რელიგიური ცხოვრების შესახებ	11
ქორდის ღვთისმშობლის ტაძრის წარწერის ფრაგმენტი	17
„ოსიანობა“ და სამაჩაბლო	24
ლევან ბატონიშვილის აჯანყება და სამაჩაბლო	38
მღვრიას ხევის მღებარეობის საკითხისათვის	46
ვანათის მღებარეობის საკითხისათვის	50
XVIII საუკუნის ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან	56
იოანე ქართველიშვილის მოღვაწეობა და სოფელი ბელოთი	63
ვინ იყო მჩაბელა?	70
1917 წლის ერთი უცნობი დოკუმენტი სოფ. ტყეიავის შესახებ	77
იულონ ბატონიშვილი და სამაჩაბლო	79
ფეოდალური მფლობელობის ერთი საკითხის დაზუსტებისათვის სამაჩაბლოში	84
XIX საუკუნის ერთი საბუთი არბოს წმინდა გიორგის ტაძრის შესახებ	89
ლექიანობის საკითხი და სამაჩაბლო	94
სამაჩაბლოს ეკონომიკური ისტორიიდან	101
სამაჩაბლოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან	110
მჩაბელთა სათავადო სახლის ისტორიისათვის	119
შენიშვნები	127